

ISSN (online) 2737-9078
UDC 657

РАЧУНОВОДСТВО

International
Federation of
Accountants

ACCOUNTANCY
EUROPE.

International
Accounting
Standards
Board

Fédération des
Experts Comptables
Méditerranéens

South-East
Europe Federation
of Professional
Accountants

ЧАСОПИС ЗА РАЧУНОВОДСТВО, РЕВИЗИЈУ И ПОСЛОВНЕ ФИНАНСИЈЕ

- ◆ КРЕИРАЊЕ СИСТЕМА МЕРА ПЕРФОРМАНСИ ПРЕМА ИЗАБРАНОЈ ПОСЛОВНОЈ СТРАТЕГИЈИ НА ПРИМЕРУ КОМПАНИЈЕ „ТОЈОТА“
- ◆ ПОЗНАВАЊЕ ИСТ И ЕФЕКТИВНОСТ ОНЛАЈН НАСТАВЕ
- ◆ УТИЦАЈ ПАНДЕМИЈЕ COVID-19 НА РАД И ФИНАНСИЈСКЕ ПЕРФОРМАНСЕ РЕВИЗОРСКИХ ДРУШТАВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
- ◆ РЕВИЗИЈА КРИПТОВАЛУТА

1-2

РАЧУНОВОДСТВО

ЧАСОПИС ЗА РАЧУНОВОДСТВО, РЕВИЗИЈУ И ПОСЛОВНЕ ФИНАНСИЈЕ
ГОДИНА LXV * Бр. 1-2 * Београд, 2021.

Издавач:

**Савез рачуновођа и
ревизора Србије**

Генерални секретар
и главни и одговорни уредник
др Перо Шкобић

Његошева 19, Београд, п. фах. 403

info@srrs.org.rs

Одговорни уредник "Рачуноводства"
др Рада Стојановић

Лектор

мр Ана Бојановић,

Технички уредник

Витомир Савић

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

Андреј др Мирко, Алексић Богољуб,

Вукелић др Гордана, Малешевић др

Ђоко, Јовић др Жељко, Милићевић др

Весна, Новићевић др Благоје,

Стојановић др Рада,

ИЗ ИНОСТРАНСТВА

Prof. Alexander Russell, Scotland

Prof. Mieczysław Dobija, Poland

Prof. Frants Butynets, Ukraine

Prof. Metka Tekavcic, Slovenia

Prof. Robert W. McGee, US

Prof. Serdar Ozkan, Turkey

Prof. Zeljko Šević, Sultanat Oman

Телефони:

Ген.секретар 3239-444

Одговорни уредник 3344-883, 3344-887

Уредништво 3241-948

Претплата 3233-088, 3238-611

Телефакс (011) 3231-220, 3345-527

E-mail: casopis@srrs.rs

Војвођанска банка А.Д. 325-9500600029021-93

Центробанка А.Д. 145-3232-76

Copyright © 1956, Савез РР Србије

Прештампавање објављених текстова

није дозвољено без одобрења

издавача и навођења извора.

Текст не може бити репродукован

снимањем, фотокопирањем,

електронски или на други начин, без

претходне сагласности издавача

Садржај

ПРЕГЛЕДНИ ЧЛАНЦИ

др Татјана СТЕВАНОВИЋ,

др Љиља АНТИЋ,

др АЛЕКСАНДРА АРСЕНИЈЕВИЋ

Креирање система мера перформанси

према изабраној пословној стратегији

на примеру компаније „ТОЈОТА“ 3

др Мирјана ТОДОРОВИЋ

Познавање ИСТ и ефективност онлајн наставе 22

др Бојана НОВИЋЕВИЋ ЧЕЧЕВИЋ

др Милица ЂОРЂЕВИЋ

Утицај пандемије COVID-19 на рад и

финансијске перформансе ревизорских

друштава у Републици Србији 34

др Вељко ДМИТРОВИЋ,

Драган СТОЈАНОВИЋ,

Немања ЈАКОВЉЕВИЋ

Ревизија криптовалута 52

др Владан ПАВЛОВИЋ,

др Горанка КНЕЖЕВИЋ

Ревидирани концептуални оквир:

корак уназад или продубљивање

започетог процеса реформе

финансијског извештавања 69

Упутство ауторима 101

Contents

Tatjana STEVANOVIĆ, PhD,

Ljilja ANTIĆ, PhD,

Aleksandra ARSENIJEVIĆ, PhD

**Creating a Performance Measurement System Based on
Chosen Business Strategy on the Example of “Toyota” Company 3**

Mirjana TODOROVIĆ, PhD

Knowledge of ICT and the Effectiveness of Online Teaching 22

Bojana NOVICEVIĆ CECEVIĆ, PhD,

Milica DJORDJEVIĆ, PhD

**Impact of Covid-19 Pandemic on Operations and
Financial Performance of Auditing Firms in the Republic of Serbia 34**

Veljko DMITROVIĆ, PhD

Dragan STOJANOVIĆ

Nemanja JAKOVLJEVIĆ

Audit Cryptocurrencies 52

Vladan PAVLOVIĆ, PhD,

Goranka KNEZEVIĆ, PhD

**The Revised Conceptual Framework: a Step Back
or On-Going Reform of the Conceptual Framework 69**

Instructions for the authors 101

УДК 005.74
05.21:334.716]:629.33(521.62)

Прегледни рад

Татјана
СТЕВАНОВИЋ*
Љиља
АНТИЋ**
Александра
АРСЕНИЈЕВИЋ***

Креирање система мера перформанси према изабраној пословној стратегији на примеру компаније „Тојота“

Резиме

Различите стратегије коегзистирају у различитим тржишним амбијентима и зависе од јединствених интерних карактеристика предузећа. Јасна и широко кроз предузеће комуницирана стратегија има позитивне ефекте на управљање предузећем и остваривање његових стратегијских циљева. Озбиљно и предано мерење перформанси условљава коришћење система финансијских и нефинансијских мера иманентног конкретном предузећу. Мултипликована конкурентска предност, остварена на основу креирања адекватне стратегије и њене чврсте везе са одабраним системом мера перформанси, тежа је за копирање од стране постојећих и потенцијалних конкурената. Аутомобилска индустрија једна је од индустрија које бележе константан раст и доносе велике техничко-технолошке иновације. Вредност тржишта аутомобила мери се милијардама долара, али оно константно расте, чак толико да је привукло пажњу компанија из области информационих технологија, које су познате по изразито високим профитима. Сходно томе, главни циљ рада састоји се у сагледавању повезаности формулисања пословне стратегије и система мера перформанси на примеру конкретне компаније аутомобилске индустрије.

---

*) Проф. др Татјана Стевановић, редован професор, Економски факултет Универзитета у Нишу, Србија; e-mail: tatjana.stevanovic@eknfak.ni.ac.rs

**) Проф. др Љиља Антић, редован професор, Економски факултет Универзитета у Нишу, Србија; e-mail: ljilja.antic@eknfak.ni.ac.rs

***) др Александра Арсенијевић, стручни саветник, Универзитет у Нишу, Србија; e-mail: arsenijeviceva@yahoo.com

Основни методолошки приступи који ће бити коришћени у раду прилагођени су специфичности предмета истраживања и наведеном циљу. У раду ће се примењивати методе индукције и дедуције, метода верификације и компаративна метода.

Кључне речи: *пословна стратегија, систем мера перформанси, финансијске перформансе, нефинансијске перформансе.*

Увод

У високо конкурентном окружењу предузећа креирају производе високог квалитета и високе функционалности по ниским трошковима. Креирање одрживе конкурентске предности у савременим условима пословања значи прихватање наметнуте обавезе континуираног увођења нових производа и проналажења оптималне комбинације трошкова и квалитета.

Дефинисање пословне стратегије представља сложен и ризичан процес. Управо из тог разлога, конципирање стратегије један је од највећих изазова са којима се суочава менаџмент предузећа. Предмет овог рада је упознавање са стожерима стратегије и њеном продуженом руком, системом мера перформанси. Колико је важно да стратегија буде научно утемељена, а систем мера перформанси предиктивно и консеквентно постављен, аутори ће приказати у три повезане целине овог рада.

Приликом формулисања стратегије треба дефинисати главни извор конкурентске предности на конкретном тржишту, односно пронаћи критичне факторе успеха предузећа. Они представљају нит која повезује стратегију са системом мера перформанси. Односни систем успоставља корелацију између финансијских и нефинансијских мера перформанси, што се намеће као императив за остваривање супериорних резултата предузећа.

Циљ коме јапанско предузеће „Тојота“ тежи је да постане компанија вредна дивљења и поверења друштва. Из тих разлога, она обезбеђује да сви запослени и пословни партнери схвате значај континуираних унапређења, елиминисања дефеката и спровођења политике мирних и постојаних одлука које доносе задивљујући ниво квалитета, а последично и ненадмашне резултате. Јапанско предузеће показало је да постоји изражена потреба за креирањем интегралног система мера перформанси, који ће се користити као инструмент надгледања имплементације стратегије и унапређења пословања предузећа.

Овако конципиран предмет рада треба да допринесе представљању начина формулисања пословне стратегије и са њим повезаног система мера перформанси, који у крајњој инстанци усмеравају кретање пословања предузећа ка остваривању дефинисаних стратегијских циљева.

1. Пословна стратегија и систем мера перформанси

Управљање предузећем детерминише се кроз три димензије (Новићевић и други, 2006): формулисање стратегије, прилагођавање или/и креирање организације и детерминисање система мера перформанси.

Пословна стратегија креира се на основу мисије, водећих принципа и визије предузећа (Wickham, 2000). Мисија се детерминише као смисао пословања предузећа. Она треба да буде лако разумљива, дугорочно оријентисана и комуникативно прихватљива. Водећи принципи су убеђења или веровања да предузеће може да створи одређене вредности без ограничавања на конкретно време. Они представљају општи оквир за доношење одлука о организовању предузећа. Визија подразумева будуће стање које предузеће треба да достигне. За њу можемо рећи да представља „критичан прелаз из круто постављене мисије и језгра вредности у смелу и динамичну реч стратегија“ (Niven, 2002).

Велики број фактора утиче на процес формулисања стратегије (Новићевић и други, 2006). Све факторе можемо поделити у две групе: екстерне и интерне. Екстерни фактори обухватају: опште стање у привреди, тренутну позицију предузећа, технолошке иновације, законску регулативу, захтеве купаца, пословне потезе конкурената, итд. У интерне факторе спадају: делатност предузећа, његова величина, сложеност пословања, организациона структура, организациона култура.

Осмишљавање и развијање стратегије је један предмет дискусије, док је њена имплементација други. Истакнути аутори из области стратегијског управљачког рачуноводства, Роберт Каплан и Дејвид Нортон, мишљења су да је „формулисање стратегије уметност, док опис стратегије не може бити уметност. Што се стратегија опише на одређенији начин, то је већа вероватноћа њене успешне имплементације“ (Kaplan и Norton, 2001). Да би стратегија била успешна, неопходно је њено превођење кроз организационе елементе предузећа, како би се њена уопштеност дешифровала и демистификовала за запослене, који на тај начин препознају елементе стратегије на које директно утичу.

Најбоља стратегија постаће профитабилна искључиво ако се успешно имплементира. Имплементација стратегије веома је тежак, изазован и континуирани задатак коме менаџери предузећа треба да буду посвећени. Организациона архитектура предузећа представља битну компоненту при имплементацији пословне стратегије. Наиме, пословну стратегију, која се базира на основним компетенцијама предузећа, треба комуницирати кроз све организационе нивое у предузећу (Dressler, 2004). Такође, организациона култура представља филтер кроз који се развија и имплементира постављена стратегија предузећа. Она је резултат прошлих и садашњих технолошких, физичких и људских ресурса, као и циљева и вредности свих чланова организације, што указује на јединственост организационе културе сваког предузећа (Стевановић, 2009).

Мајкл Портер, творац генеричких стратегија, сматра да ће се предузеће „надметати из неповољне позиције“ уколико се определи за спровођење свих генеричких стратегија истовремено, „јер ће лидери у трошковима, диференцирани и фокусирани конкуренти бити много боље позиционирани“. Према његовом мишљењу, „таква фирма ће бити много мање профитабилна од ривала који су добри у постизању једне изабране стратегије“ (Lynch, 2003).

Све је већи број аутора који одбацују ове Портерове тврдње и сматрају да су турбулентни услови пословања данашњег глобалног привређивања, за-

право, и омогућили постојање више стратегија истовремено. Пре свега, акценат се ставља на мултинационалне компаније, које послују у више земаља света и остварују конкурентске предности управо захваљујући тако дефинисаним стратегијским приоритетима.

Систем мера перформанси одражава смисао формулисане стратегије. Он представља инструмент за превођење стратегије у акције. Избор мера перформанси усмерава управљање предузећем, а одабране мере указују на приоритете предузећа (Домановић, 2013).

Управљање предузећем у савременим условима пословања подразумева дизајнирање адекватног система мера перформанси. Систем мера перформанси представља моћно средство за имплементацију стратегије, јер се изражава језиком мера. Он подржава циљеве и стратегију и подстиче елементе организације на делотворно понашање, односно понашање које води ка реализацији стратегије (Simons, 2000).

Конципирање система мера перформанси разликује се од једног до другог предузећа, чиме се онемогућава креирање јединственог рецепта за универзално решавање проблема. Другим речима, систем мера перформанси треба да одговара јединственим информационим потребама централног менаџмента.

Избор мера перформанси веома је комплексан проблем. Наиме, изабрана мера најчешће изражава један аспект реалности акције и појаве која је, углавном, вишедимензионална. Треба нагласити да „нема егзактних мера перформанси, већ се ради о настојању да изабрана мера буде таква да даје најмање искривљену слику одређене стварности“ (Новићевић и други, 2006). Мерила перформанси представљају драгоцену оруђе, које треба периодично анализирати, да би се, у складу са измењеним условима пословања и измењеним потребама, нека елиминисала, друга усавршила, и додала нова.

У модерном производном и конкурентском окружењу мора се развити систем мера перформанси који јасно повезује стратегијске циљеве компаније са показатељима који се користе на свим нивоима организације. Јединствен и конзистентан систем мерења перформанси треба да омогућава увид у резултате стратегије, али и у оне елементе пословања који доводе до успеха стратегије (Антић и Стевановић, 2013). Управо из тог разлога мерење перформанси треба да садржи и финансијске и нефинансијске мере. Повезаност финансијских и нефинансијских мера перформанси на свим нивоима организационе структуре обезбеђује потпуну слику о постигнутим резултатима приликом реализације формулисане стратегије компаније.

Предузећа која послују у већем броју земаља света имају потребу да системом мера перформанси обједине пословање својих супсидијара (филијала). Она управо то чине компонујући систем мера перформанси који интегрише финансијске и нефинансијске мере перформанси. Финансијске мере указују на тренутну позицију и резултате донетих одлука, док нефинансијске усмеравају предузеће ка развоју одрживе конкурентске позиције. Констелацијом снага, финансијске и нефинансијске мере перформанси доприносе реализацији стратегијских циљева предузећа.

Предузећима је неопходан интегрални приступ мерењу перформанси, који превазилази његову традиционалну улогу базирану искључиво на контроли. Систем стратегијског мерења перформанси обезбеђује повезивање мера перформанси и изабране стратегије, повезивање мерења, извештавања и унапређења перформанси, као и већу улогу запослених, што доприноси унапређењу пословног процеса и креирању вредности предузећа (Дајић и Тодић, 2017). Треба напоменути да је значај интегралног система мера перформанси минималан уколико није повезан са тренутним кључним факторима успеха компаније. Како се стратегијски правци временом мењају, главни задатак приликом тих промена је утврђивање критичних фактора успеха, којима је заправо одређена успешност и способност компаније. Физичка и финансијска средства, организација предузећа, запослени, добављачи и потрошачи, односно материјална и нематеријална средстава представљају исходиште избора мера перформанси. Изградња интегралног система мера перформанси управо намеће потребу за дефинисањем фактора који откривају најјаче полуге извршења стратегије и креирања вредности компаније (Марковић и Стевановић, 2014). Тиме се број мера перформанси може значајно умањити, а менаџмент компаније фокусирати на оне најбитније и усредсредити на акције које имају највећи утицај на успешну реализацију стратегијских циљева.

Поред финансијских и нефинансијских мера, систем мера перформанси треба да обухвати краткорочне, средњорочне и дугорочне мере перформанси. Временски хоризонт је основ за усаглашавање мера перформанси са стратегијским циљевима, као и за њихово међусобно повезивање. При томе, систем мера перформанси не треба да преферира било који временски хоризонт, односно треба да успостави баланс између краткорочних, средњорочних и дугорочних мера перформанси. Преферирање било које временске димензије неће довести до правих резултата. На пример, оријентација на краткорочне мере перформанси доприноси одбојности према инвестицијама које доносе профит на дужи рок (Stenzel and Stenzel, 2003).

Такође, систем мера перформанси обухвата предвиђене и остварене мере перформанси, односно вођене и водеће мере перформанси. Вођене мере перформанси су мере жељених резултата или циљани индикатори. Водеће мере перформанси су мере које покрећу постизање жељених резултата, односно индикатори реализованог (оствареног) циља. Другим речима, водеће мере перформанси представљају ефекте на вођене мере перформанси. У литератури је заступљено мишљење да, с једне стране, вођене мере перформанси није тешко идентификовати, јер су готово стандардизоване, док ће, са друге стране, свако предузеће имати своје водеће мере перформанси за активности и процесе који су пресудни за постизање дефинисаних стратегијских циљева (Новићевић и други, 2006).

На крају, систем мера перформанси треба да обухвати и мере перформанси које се односе на интересе екстерних и интерних стејкхолдера предузећа. Мере перформанси треба да обезбеде сагледавање мотивације, лојалности, сатисфакције, као и да укажу на евентуалне пропусте у опхођењу предузећа са запосленима, добављачима, купцима, власницима. Другим речима, ове мере перформанси треба да одражавају успешност у креирању вредности за наведене интересне групе. Успостављање корелације између финансијских и нефинансијских мера перформанси, краткорочних, средњорочних и дугороч-

них мера перформанси, водећих и вођених мера перформанси и мера перформанси интерних и екстерних интересних група намеће се као императив за остваривање супериорних перформанси предузећа у оквирима савремених светских економских кретања.

Улагањем напора истраживача осмишљени су иновативни мултидимензионални модели мерења перформанси који данас представљају важан алат управљања предузећем (Anthony и Govindarajan, 2007). Хронологија модела мерења перформанси, представљена у Табели 1 обезбеђује нам кратак историјски развој ових модела.

Табела бр.1 - Хронологија модела мерења перформанси

Аутор/и и Модел	Опис
Epstein and Manzoni (1997) Bourguignon et al., (2004) Pezet, (2009) <i>The Tableau de Bord</i>	Концепт <i>Tableau de Bord</i> у употреби је на неки начин од краја 19. века. Међутим формализован је 50-их година 20. века као средство које служи корпоративном менаџменту. Различити <i>Tableau de Bord</i> нису ограничени на финансијске индикаторе, него су развијени у контексту мисије и циљева сваке јединице. Ово укључује превођење визије и мисије јединица у сет циљева где су идентификовани кључни фактори успеха, затим трансформисани у серије квантитативних кључних индикатора перформанси.
Keegan et al., (1989) <i>The Performance Measurement Matrix</i>	Матрикс мерило категорише мере на „трошковне“ или „нетрошковне“ и „интерне“ или „екстерне“. Суштина модела је употреба одговарајуће метрике као приступа и методе „Одреди и Разложи“ („ <i>Determine and Decompose</i> “). Ово укључује разлагање департмана на функционалне еквиваленте и утврђивање како департмани подржавају пословање.
Lynch and Cross, (1991) <i>The Strategic Measurement and Reporting Technique (SMART) Pyramid</i>	Пирамида перформанси подржава потребу да се укључе интерно и екстерно фокусиране мере перформанси и додаје појам каскадних мера организације тако да мере у департманима и радним центрима рефлектују корпоративну визију као и интерне и екстерне пословне циљеве.
Fitzgerald et al. (1991) <i>The Results and Determinants Framework</i>	Овај модел класификује мере на два основна типа: оне које су повезане са резултатом (предности, финансијске перформансе) и оне које се фокусирају на дисторзију ових резултата (квалитет, флексибилност, коришћење ресурса и иновације). Снажан део резултата-детерминанти оквира је да рефлектује концепт узрока.

<p>Kaplan and Norton, (1992) <i>The Balanced Scorecard</i></p>	<p>The Balanced Scorecard одражава многе атрибуте других мерних оквира али повезује мерење са визијом организације. Полази од тога да ниједан самостални показатељ перформанси не може обухватити пуну комплексност организационих перформанси. <i>The Balanced Scorecard</i> преводи визију бизниса у циљеве и мере перформанси у четири перспективе: финансијска, перспектива потрошача, интерних пословних процеса и учење и раст.</p>
<p>Brown (1996) <i>The Input—Process—Output—Outcome Framework</i></p>	<p>Овај макро процесни модел креира везу између пет фаза бизнис процеса и мера њихових перформанси. Ове фазе су дефинисане као инпути, систем процеса, аутпути, излази и циљеви. Модел симулира линеарни сет веза између ових фаза, где сваки претходни фактор детерминише наредни.</p>
<p>Kaplan and Norton, (1996) <i>The Strategic Balanced Scorecard</i></p>	<p>Стратегијски развој <i>The Balanced Scorecard</i>-а надограђује се на Капланов и Нортонов модел из 1992. године, али инкорпорира „lag“ и „lead“ индикаторе који доприносе двосмерним узрочно-последичним ланцима. Овај процес дефинише да је стратегија преведена у сет хипотеза узрока и последице. <i>The Strategic Balanced Scorecard</i> није само стратегијски систем мерења, већ и стратегијски систем контроле.</p>
<p>Neely et al., (2000) Neely et al., (2002) <i>The Performance Prism</i></p>	<p>Призма перформанси састоји се од пет интегрисаних равни које идентификују подручја организације: задовољство стејкхолдера, стратегије, процеси, могућности и допринос стејкхолдера. Критички и јединствени аспект призме перформанси је реорганизација реципрочних веза између стејкхолдера и организације.</p>

Извор: Watts, T., McNair-Connolly, C. J. (2012) „New performance measurement and management control systems“, *Journal of Applied Accounting Research*, 13(3).

2. Избор мера перформанси према изабраној пословној стратегији компаније „Тојота“

Међу најразвијенијим земљама води се права „рововска борба“ за освајање и најмањег сегмента глобалног тржишта аутомобила. Разлог за то је чињеница да би све земље желеле део колача, чија вредност се процењује стотинама милијарди долара. Аутомобилска индустрија је једна од индустрија које бележе константан раст и доносе велике техничко-технолошке иновације, чиме се обична возња аутомобилом ставља у други план.

Своје велике успехе највеће компаније аутомобилске индустрије дугују континуираном усавршавању, прилагођавању турбулентном пословном окружењу, задовољавању специфичних потреба и жеља потрошача, а пре свега жељи да иду испред свог времена. Имајући све ово у виду, занимљиво је саг-

ледати како једна од најуспешнијих компанија из области аутомобилске индустрије дефинише своју стратегију и њој комплементаран систем мера перформанси, који свакако има огроман утицај на остварење бајковитих бројки овог предузећа.

Јапански гигант у аутомобилској индустрији, „Тојота“, основан је 28. августа 1937. године као породична фирма чија је основна делатност производња и продаја моторних возила. Седиште предузећа је у јапанском граду Тојота, а производња је организована на шест континената. Ово предузеће највише производних постројења поседује у Јапану, где остварује и највећу производњу, чак трећину своје укупне производње, као што се може видети у табели у наставку.

Табела бр.2 - Производња аутомобила у фабрикама компаније „Тојота“ по регионима (број возила)

Регион	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Северна Америка	2,035,078	2,124,725	1,983,795	1,928,982	1,855,805	1,600,387	1,794,120	1,560,131
Латинска Америка	253,713	274,129	324,035	350,959	313,977	209,328	313,808	329,679
Европа	658,908	688,689	779,635	773,880	776,886	676,872	731,739	644,320
Азија	2,577,212	2,517,651	2,556,134	2,570,815	2,570,331	2,412,595	2,751,523	2,698,317
Јапан	3,188,444	3,166,338	3,189,556	3,138,751	3,415,864	2,922,605	2,877,962	2,168,268
Аустралија	91,616	90,240	60,942	-	-	-	-	-
Африка	124,104	112,216	113,414	122,186	120,654	87,701	114,106	93,347
Укупна производња у свету	8,929,075	8,973,988	9,007,511	8,885,573	9,053,517	7,909,488	8,583,258	7,494,062
Производња ван Јапана	5,740,631	5,807,650	5,817,955	5,746,822	5,637,653	4,986,883	5,705,296	5,325,794

Извор: Интернет сајт, www.toyota-global.com (01.12.2022)¹

Из претходне табеле видимо да се производња ван Јапана одвија највећим делом у фабрикама у Азији (пре свих, у фабрикама из Кине, Тајланда и Индонезије), затим у Северној Америци (САД, Канади и Мексику), Европи (пре свих, у Француској и Турској) и Латинској Америци (Аргентини, Бразилу и Венецуели).²

У 21. веку „Тојота“ производи, али и продаје највише возила на свету. Почетком прве деценије овог века попела се на светски трон, потиснувши амерички „Дженерал моторс“, који је деценијама држао ту позицију. Највећу продају остварује у Северној Америци (и то у САД), где продаје највећи број својих аутомобила, готово трећину укупне продаје. Затим велику продају остварује и на тржиштима Азије (где Кина представља највеће појединачно тржиште), Европе (највећи купци су Французи, Руси и Британци) и Блиског истока (у арапским земљама Персијског залива). У следећем прегледу представљена је продаја аутомобила по регионима у свету, чиме су поткренуљене претходне констатације. Оно што је из табеле очигледно је и чињеница да је у Јапану потрошња производа домаћег порекла на високом нивоу.

1) Подаци за 2022. годину односе се на период јануар-октобар.

2) Разврставање држава по континентима није усклађено са географским правилима, већ је у складу са потребама предузећа (на пример, на основу међусобне близине фабрика).

**Табела бр.3 - Продаја аутомобила компаније „Тојота“
по регионима (број возила)**

Регион	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Северна Америка	2,817,086	2,797,542	2,790,506	2,798,221	2,757,160	2,408,072	2,681,219	2,040,468
Латинска Америка	377,891	391,794	419,028	441,280	407,151	280,257	385,246	386,169
Европа	843,707	898,019	969,077	1,005,370	1,051,550	961,699	1,037,126	854,921
Азија	2,389,606	2,531,974	2,622,304	2,855,005	2,970,289	2,768,581	3,135,228	2,749,251
Јапан	1,497,869	1,580,851	1,633,161	1,564,309	1,610,169	1,504,221	1,476,136	1,080,135
Океанија	253,490	256,395	268,319	269,227	256,324	243,508	273,768	235,925
Блиски исток	778,865	584,389	494,956	413,546	454,894	358,933	418,612	400,010
Африка	226,885	180,994	184,031	191,597	203,931	165,044	205,750	184,299
Остало	3,160	1,769	2,398	3,193	2,785	1,853	2,072	-
Укупна продаја у свету	9,188,559	9,223,727	9,383,780	9,541,748	9,714,253	8,692,168	9,615,157	7,931,178
Продаја ван Јапана	7,690,690	7,642,876	7,750,619	7,977,439	8,104,084	7,187,947	8,139,021	6,851,043

Извор: Интернет сајт, www.toyota-global.com (01.12.2022)³

Свој велики успех у међународним оквирима „Тојота“ дугује професионалном односу према раду, континуираним побољшањима пословања и одговорном приступу проблемима. Наиме, поред великих успеха које је остварила у току свог целокупног постојања, компанија је манифестовала и прави однос према тешкоћама у пословању, што је посебно дошло до изражаја последњих година када су проблеми ескалирали. Епидемија корона вируса угрозила је ланце снабдевања овог предузећа и условила мањи број како произведених тако и продатих аутомобила, што се види из претходно презентованих табела. Међутим, поред претходно наведених ставки постоји још један битан фактор који је значајно допринео великом успеху овог јапанског предузећа, а то је креирање јединствене стратегије и дефинисање њене чврсте везе са јасно формулисаним системом мера перформанси, чиме је истакнута професионална посвећеност имплементацији исте.

Јапанско предузеће „Тојота“ направило је велики успех у аутомобилској индустрији, што је резултат залагања за остваривање постављених циљева кроз дефинисање креативне и амбициозне стратегије. Наиме, „Тојота“ је формулисала своју пословну стратегију као синтезу више генеричких стратегија.

„Тојота“ производи јако диференциране производе, али истовремено има и ниске трошкове пословања. Другим речима, предузеће комбинује стратегију диференцијације и стратегију лидерства у трошковима.

Ово успешно јапанско предузеће је показало да постоји изражена потреба за креирањем система мера перформанси комплементарног пословној стратегији. Мерење перформанси неће служити само као доказ који поткрепљује имплементацију стратегије, већ ће се у већој мери користити као инструмент унапређења пословања предузећа. С обзиром на то да је компанија формулисала јединствену стратегију, паралелно томе креирала је и напредан систем мера перформанси.

3) Подаци за 2022. годину се односе на период јануар-октобар.

2.1. Конципирање пословне стратегије компаније „Тојота“

Још од свог оснивања, компанија „Тојота“ настојала је да допринесе просперитету друштва кроз производњу аутомобила, при чему је своје пословање увек фокусира на квалитет. После седам деценија професионалног рада и константног напретка у пословању, чини се да је компанија достигла своје циљеве. Да бисмо то објаснили, у наставку раду објаснићемо мисију, водеће принципе и визију „Тојоте“, из којих проистиче пословна стратегија (веб-сајт: www.toyota-global.com).

Мисија јапанског предузећа гласи: *Служити купцима и друштву, допринети мобилности, квалитету и иновацијама*. Другим речима, смисао постојања предузећа је производња аутомобила, који су дизајнирани да помогну људима широм света и, како стоји у званичној презентацији предузећа, да им донесу срећу. Управо у томе, према речима генералног директора Акио Тојоде, „Тојота“ налази инспирацију.

Основна филозофија пословања овог успешног предузећа је тражење хармоније са друштвом и глобалним природним окружењем кроз *монозукури* (производњу). Од свог оснивања, „Тојота“ је стално настојала да допринесе одрживом развоју друштва кроз производњу и пружање иновативних и квалитетних производа и услуга, који иду чак и испред свог времена. Моторна возила знатно шире слободу кретања, при чему утичу и на велики број друштвених и еколошких питања. Имајући то у виду, предузеће пажљиво ослушкује потрошаче и прати пословне потезе својих конкурената ради унапређивања пословања.

У својој пословној бази, аутомобилској производњи, предузеће развија еколошка возила и улаже у нове пословне подухвате у областима биотехнологије, пошумљавања, енергетике, наутике, при чему развија и иницијативе које се фокусирају на животну средину, безбедност саобраћаја и образовање.

Сакиши Тојода, оснивач компаније „Тојота“, дефинисао је пет *главних принципа* којима је предузеће до данас остало верно. Они гласе:

1. *Увек будите верни својим дужностима, чиме се доприноси предузећу и свеукупном добру.*
2. *Увек будите студиозни и креативни, настојте да будете у корак са временом.*
3. *Увек будите практични и избегавајте безвредне и тривијалне активности.*
4. *Увек се трудите да изградите топлу и пријатељску атмосферу на послу.*
5. *Увек имајте поштовања за духовне ствари, и не заборавите да будете захвални у сваком тренутку.*

Модификацијом наведених принципа креирани су 1992. године *водећи принципи* на основу којих предузеће спроводи своје пословне активности. То су:

1. Одати почаст језику и духу закона сваке нације и предузимати отворене и фер пословне активности представљајући доброг корпоративног грађанина света.
2. Поштовати културу и обичаје сваког народа и допринети економском и социјалном развоју кроз пословне активности у њиховим заједницама.
3. Посветити пословање обезбеђивању чистих и безбедних производа и побољшању квалитета живота у глобалним размерама.
4. Развијати напредне технологије и обезбеђивати изванредне производе и услуге који испуњавају потребе купаца широм света.
5. Усвојити корпоративну културу која уважава и индивидуалну креативност и вредност тимског рада, уз узајамно поверење и поштовање између запослених и менаџера.
6. Тежити расту кроз хармонију са глобалном заједницом кроз иновативни менаџмент.
7. Сарађивати са пословним партнерима у истраживању и производњи, ради постизања стабилног и дугорочног раста са узајамним користима, али истовремено бити отворен за нова партнерства.

Визија детерминише начине стварања вредности за све учеснике у пословном животу предузећа. Њом се дефинише будуће стање у које предузеће жели да дође. Свако предузеће има жељу да буде број један у својој делатности, али визија „Тојоте“ не обухвата само остваривање жеље за освајањем врха светске аутомобилске индустрије, већ као своје будуће стање „Тојота“ види *дугорочно настањивање на трону*. То се закључује из активности које ово предузеће свакодневно предузима на свим пољима (финансијском, производном, иновативном, еколошком), како би себе што више издвојило од конкурената и поставило врло високе и специјалне критеријуме за сваког потенцијалног ривала.

Ово предузеће формулисало је своју *пословну стратегију* као синтезу више генеричких стратегија. Наиме, „Тојота“ производи јако диференциране производе, али истовремено има и ниске трошкове пословања. Предузеће се определило за *комбинацију стратегије диференцирања и стратегије лидерства у трошковима*, при чему користи предност ниских трошкова, како би обезбедило већу диференцијацију производа, након чега реинвестира профит са циљем даљег снижавања својих трошкова.

На основу своје пословне филозофије *„клијенти су увек први“*, „Тојота“ развија и производи иновативне, сигурне, висококвалитетне, једном речју *изванредне производе и услуге*, који задовољавају широк спектар захтева купаца, при чему обогаћују животе људи широм света. Предузеће константно тежи конципирању безбеднијих, чистијих и супериорнијих технологија које ће задовољити, с једне стране, растуће потребе друштва за мобилношћу и, са друге стране, потребу предузећа да се издвоји од својих конкурената.

Велика и правовремена улагања у нове еколошке технологије и аутоматизацију возила донела су резултате током година. „Тојота“ је прва у свету пустила у продају хибридно возило на комбиновани електрични и бензински погон (модел „пријус“) и прва је у свету у продају пустила аутомобил са тзв. „горивном јединицом“, који поседује електрични мотор, при чему се за гориво користи водоник. Успешним лансирањем луксузног брэнда „лексус“, компанија је у протеклих неколико година у великој мери и превладала имиџ произвођача који прави квалитетна, поуздана и трајна возила којима недостају лепота и гламур. Поред предности у развоју еколошких возила које има у односу на традиционалне представнике аутомобилске индустрије, већ више година ради и на аутоматизацији вожње и умрежавању аутомобила са другим возилима на путу и јавним службама, па се сматра да ће бити у стању да се одупре изазову који доноси укључивање компанија из области информативних технологија у производњу возила.

Компанија деценијама спроводи своју филозофију константног унапређивања кроз акумулацију малих, свакодневних побољшања. То доводи до, понекад, радикалних одлука, као што је одлука из 2014. године када је повукла 6,76 милиона возила са тржишта Јапана, САД, Европе и осталих мањих тржишта, због разних проблема примећених у функционисању појединих модела. Битно је нагласити да ова компанија не чека рекламације купаца или саобраћајне несреће, које ће открити недостатке њених возила, већ паралелно са развојем нових модела унапређује постојеће. Другим речима, „Тојота“ тежи побољшањима која ће превазићи очекивања купаца и на тај начин повећава њихово поверење.

Предузеће је конципирало своју стратегију тако да она подразумева и *рационализацију производног процеса, укидање празног хода и сувишних операција*, што води ка побољшању трошковне позиције предузећа. Систем производње ове компаније, који се понекад назива „lean производни систем“ (Тодоровић и Чупић, 2016) или „Just in time систем“, постао је препознатљив у свету. Овај систем је успостављен на основу вишегодишњих континуираних побољшања, са циљем производње возила по наруџбини на најбржи и најефикаснији начин, како би се возила испоручила што је могуће брже.

Производни систем „Тојоте“ конципиран је на основама два концепта: „*јидока*“ и „*тачно на време*“. Концепт „*јидока*“ се може превести као „аутоматизација са људским осећајем“, што значи да када се појави проблем, машина се зауставља одмах, чиме се спречава производња неисправних производа. Другим речима, обезбеђује се производња само висококвалитетних производа, односно производа без грешке. То омогућава да један контролор надгледа већи број машина, што резултира огромним побољшањем продуктивности. „Тојотине“ фабрике користе систем визуелне контроле назван „*андон*“, који омогућава контролору да идентификује проблем у производној линији на основу само једног погледа.

Слике бр.1 и 2 - Систем контроле „андон“ и визуелна контрола

Извор: Интернет сајт, www.toyota-global.com (01.12.2022)

Концепт „тачно на време“ подразумева да треба производити само оно што је потребно, када је потребно и у количини у којој је потребно, односно сваки процес производи само оно што је потребно следећем процесу у непрекидном току. Према овом концепту, до смањивања трошкова могуће је доћи и повећањем ефикасности распореда опреме у предузећу. Машине се групишу према очекиваним секвенцама у производњи и не дозвољава се производња било које компоненте пре него што је исту могуће укључити у наредну фазу процеса производње. Увођење система „тачно на време“ усмерено је на елиминисање свих врста губитака, односно свих активности које не повећавају вредност производа за купце. Другим речима, овај систем подразумева елиминисање, или барем редуковање, свих оних активности које повећавају трошкове предузећа, као што су: разни празни ходови, премештања, складиштења, инспекције, чекања у реду и слично.

„Just in time“ систем набавке захтева реаранжирање производног процеса и непосреднију сарадњу са пажљиво одабраним добављачима, којима се унапред детаљно образлажу производни распореди, према којима су они дужни да правовремено и у малим количинама обезбеде испоруке неопходних материјала или делова. Да би добављачи овог предузећа ушли у фабрику, треба да убаце картицу за аутоматско отварање капије, која се неће отворити уколико производни процес није спреман да прихвати испоруку одређеног материјала, дела или склопа. Управо на тај начин елиминишу се инспекције, примања, руковање материјалима, складиштења.

На основу ових основних концепата ефикасно и брзо се производе аутомобили врхунског квалитета, један по један, који у потпуности задовољавају захтеве купаца. Такође, „канбан“ систем је јединствена метода за контролу производње, која се користи у овом предузећу. „Канбан“ значи „идент карта материјала“, односно картица која дозвољава производњу или повлачење материјала. На тај начин се идентификује садржај палете материјала и извршава нова поруџбина када је палета празна. Другим речима, тек када се дефинише потреба за следећим процесом, преузимају се потребни делови у претходном процесу у износу у којем је потребно, чиме се побољшава ефикасност производње. Претходни процес више не може да производи сувишне делове и испоручује их следећем процесу уколико не постоји потреба за тим деловима.

У литератури је управо из праксе „Тојоте“ преузет термин „каизен“, који подразумева укључивање мотивисаног радника у процес производње. Ово предузеће поштује своје запослене и верује да је успех предвођен креативношћу сваког појединца и добрим тимским радом. Такође, оно обезбеђује фер услове рада и безбедну радну средину, стимулише лични развој запослених и кроз комуникацију и дијалог гради вредан однос узајамног поверења и међусобне одговорности, што доприноси успеху и запослених и компаније. Мотивација и посвећеност радника сталним унапређивањем пословног процеса резултира побољшањем дугорочне трошковне позиције предузећа.

2.2. Систем мера перформанси у компанији „Тојота“

Систем мера перформанси треба да буде повезан са пословном стратегијом и критичним факторима успеха како би допринео реализацији циљева предузећа. Познајући значај система мера перформанси и његовог утицаја на имплементацију стратегије, предузеће „Тојота“ конципирало је интегралан, стратегијски и напредан систем мера перформанси.

Током више деценија, возила предузећа „Тојота“ проналазе пут до преко 170 земаља широм света. Како долази до експанзије његовог извоза, тако се локализују његове производне базе, у складу са политиком „производити возила тамо где постоји тражња за њима“, што доприноси смањењу транспортних трошкова, времена испоруке, као и елиминисању проблема девизних курсева.

Постоји више препрека које представљена глобализација производње мора да превазиђе, али најважније је обезбеђење квалитета, што захтева да, без обзира где се производе, возила имају исти висок ниво квалитета. У декларацији возила овог предузећа не стоји „произведено у Јапану“ или „произведено у САД“, већ за сва возила, без обзира где су произведена, стоји „Тојотин производ“, у чему се, заправо, сублимирају критични фактори успеха овог предузећа.

Сет покретачких снага „Тојоте“ повезан је са организацијом (процеси, менаџери, запослени, организациона структура, организациона култура) и потрошачима (сатисфакција, лојалност). Систем мера перформанси треба да обезбеди да се процес планирања повеже са акцијама, да се циљеви предузећа ускладе са циљевима његових подсистема и да се утврди допринос рада подсистема укупном раду предузећа, односно допринос сета покретачких снага укупном резултату предузећа.

У претходном делу раду образложили смо критичне факторе успеха предузећа „Тојота“ (квалитет, поузданост, благовременост, флексибилност, мотивисаност запослених и менаџера, иновативност, развој технолошких способности, сатисфакција потрошача), при чему треба знати да сваки од идентификованих фактора најчешће захтева више пажљиво одабраних мера перформанси (Parmenter, 2007). Инструментаријум који обезбеђује сагледавање реализације стратегије кроз више изабраних мера перформанси систематизованих у четири перспективе назива се *Balanced Scorecard*.

Предузеће „Тојота“ користи *Balanced Scorecard* како би проблем имплементације стратегије био сведен на минимум, односно како би комуницирање менаџера и запослених било подигнуто на виши ниво. Другим речима, *Balanced Scorecard* обезбеђује ефикасан и ефективан систем мера перформан-

си, који се заснива на циљевима предузећа, координираном доношењу одлука и формулисаној пословној стратегији.

За озбиљно, предано и консеквентно мерење перформанси неопходан је напредан инструмент, који представља миље из кога треба пажљиво одабрати мере перформанси које су иманентне конкретном предузећу. *Balanced Scorecard* настоји да пронађе баланс између краткорочних, средњорочних и дугорочних мера перформанси, вођених и водећих мера перформанси, финансијских и нефинансијских мера перформанси, мера перформанси екстерних и интерних стејкхолдера предузећа (Milad и други, 2012).

У следећој табели представљен је *Balanced Scorecard* „Тојоте“ са своје четири перспективе за које су дефинисани стратегијски циљеви, вођене и водеће мере перформанси.

Табела бр. 4: *Balanced Scorecard* предузећа „Тојота“

Перспектива	Стратегијски циљеви	Мере перформанси	
		Вођене мере перформанси	Водеће мере перформанси
Финансијска перспектива	<ul style="list-style-type: none"> • Повећање профитабилности • Повећање продаје на растућим тржиштима • Одрживи финансијски раст 	<ul style="list-style-type: none"> • Раст маргиналног профита • Тржишно учешће на растућим тржиштима • Новчани ток 	<ul style="list-style-type: none"> • Остварени приход • Остварена продаја • Инвестиције у маркетинг • Инвестиције у истраживање и развој • Трошкови за социјалне активности
Перспектива потрошача	<ul style="list-style-type: none"> • Одржати поверење потрошача • Креирати светски препознатљив бренд • Побољшати канале комуникације са купцима • Етички приступ купцима 	<ul style="list-style-type: none"> • Поверење у бренд • Препознавање бренда • Повратна веза са потрошачима • Број позива по производу • Кумулативно смањење емисије CO₂ • Број дистрибуираног едукационог материјала о безбедности у саобраћају 	<ul style="list-style-type: none"> • Задовољство потрошача • Задржавање клијената • Флукуација клијената • Број примљених награда од клијената
Перспектива интерних пословних процеса	<ul style="list-style-type: none"> • Ојачати интерне системе са циљем унапређивања квалитета • Побољшати процес развоја производа • Одрживи производи као резултат истраживања и развоја • Иновативни производи 	<ul style="list-style-type: none"> • Приходи од новог производа • % укупног прихода који је остварен продајом нових производа • % унапређених процеса • Отпад по јединици производа • Употреба воде по јединици производа • Стопа рециклирања по производу • Број делова купљен од добављача • % неизвршених дневних задатака • Ниво залиха 	<ul style="list-style-type: none"> • Утрошено време на тренинг запослених • Потребно време да производ изађе на тржиште • Време од пријема поруџбине до испоруке производа

<p>Перспектива учења и раста</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Унапредити способност брзог одговарања на промене у захтевима купаца по питању квалитета • Обогаћивање базе знања • Повећати мотивацију запослених • Тренинзи за унапређивање способности запослених 	<ul style="list-style-type: none"> • Број запослених који су били на обучавању • Број сугестија по раднику • % примљених сугестија • % локалних (јапанских) запослених унапређен у менаџере филијала у иностранству 	<ul style="list-style-type: none"> • Награде за тимски рад • Сатисфакција запослених • Флукуација запослених • Развој запослених • % запослених који осећају свој сопствени развој
---	---	---	---

Извор: Christoforidis и други, 2013, стр. 18. и интернет сајт www.toyota-global.com

У претходној табели, мере перформанси у оквиру сваке перспективе повезане су са постављеним стратегијским циљевима односне перспективе. Мере перформанси подељене су на вођене и водеће мере перформанси. Неопходне су обе групе мера, јер без покретача перформанси не можемо знати како можемо постићи своје резултате (вођене мере) и мере нам могу сигнализирати главна побољшања у целом предузећу, а да при томе не откривају побољшања у односима са клијентима и финансијским резултатом (водеће мере). На пример, у оквиру перспективе учења и раста *број запослених који су били на обучавању* мера је перформанси усавршавања вештина запослених из кога произилази последична мера перформанси у виду *развоја компетенција запослених*.

Такође, „Тојота“ је својим *Balanced Scorecard*-ом показала да поред финансијских мера перформанси, она схвата и велики значај нефинансијских мера перформанси, које указују на будуће резултате и предстојеће успехе. Постоји више нефинансијских мера које су привукле пажњу аутора, али међу њима издвајају се: *% локалних (јапанских) запослених унапређен у менаџере филијала у иностранству*, чиме се доприноси ширењу организационе културе у свим филијалама у иностранству, што ће последично обезбедити исти висок квалитет сваког возила без обзира на место производње и континуирана унапређивања процеса производње (без дефеката), као и *% запослених који осећају сопствени развој* самом чињеницом што су запослени овог предузећа, а с обзиром да, углавном, цео свој радни век проводе у овом предузећу, треба да допринесе мотивацији за свакодневна побољшања и иновације.

Овај *Balanced Scorecard* садржи и мешавину уравнотежених краткорочних, средњорочних и дугорочних мера перформанси без преферирања било ког временског хоризонта. Дугорочна мера перформанси, на пример, била би *инвестиције у истраживање и развој*, јер дугорочно доноси профит, затим средњорочне мере везују се за *сатисфакцију запослених*, која је резултат активности менаџера и њиховог подстицања тимског рада, док се краткорочна мера односи на *број позива по производу*, чиме се исказује заинтересованост потрошача у једном временском интервалу.

Истовремено са развојем *Balanced Scorecard*-а за предузеће као целину, креиран је и *Balanced Scorecard* за сваку филијалу, превођењем стратегијских циљева на локалне циљеве и мере које ће рефлектовати посебне прилике и конкурентско окружење сваке појединачне филијале.

Стратегијска и оперативна контрола базиране на овако постављеном систему мера перформанси доприносе ефикасности спровођења контроле на нивоу предузећа као целине. Више од контроле, овако дефинисан систем мера перформанси обезбеђује побољшања у сваком погледу, виши квалитет – нижи трошкови, што је пословна филозофија овог предузећа.

Закључак

Предузеће може остварити своје циљеве само уколико своју пословну стратегију конципира на основу мисије, водећих принципа и визије. Приликом формирања стратегије треба прецизно дефинисати главни извор конкурентске предности на конкретном тржишту, односно утврдити сет покретачких снага предузећа. Критични фактори успеха представљају мост између стратегије и система мера перформанси креираних за надзор имплементације стратегије и унапређивање пословних процеса предузећа.

Занимљив избор пословне стратегије и њој комплементарног система мера перформанси, који је направила компанија „Тојота“, представљао је предмет интересовања аутора овог рада. Ово јапанско предузеће представља једно од најуспешнијих предузећа аутомобилске индустрије, што је резултат дефинисања креативне и амбициозне стратегије, потпуно прилагођене динамичном окружењу у коме предузеће послује. „Тојота“ производи изразито диференциране производе, али истовремено има и ниске трошкове пословања, што представља резултат минорних континуираних усавршавања у свим аспектима пословног процеса.

Паралелно дефинисању пословне стратегије, постоји изражена потреба за креирањем система мера перформанси. У циљу обезбеђивања интегралног, стратегијског, ефикасног и ефективног система мера перформанси, предузеће користи *Balanced Scorecard*. *Balanced Scorecard* проналази равнотежу краткорочних, средњорочних и дугорочних мера перформанси, вођених и водећих мера перформанси, финансијских и нефинансијских мера перформанси, мера перформанси екстерних и интерних стејкхолдера предузећа.

Синтезом стратегије диференцирања и стратегије вођства у трошковима остварују се синергијски ефекти, који обезбеђују незабележене резултате у аутомобилској индустрији. Тиме што сваког дана у сваком погледу све више напредује, „Тојота“ на свој несвакидашњи начин демонстрира свим компанијама у свету да континуирано побољшање треба да постане интегрални део савременог пословања.

Литература

1. Anthony, R., Govindarajan, V. (2007). *Management Control Systems*, New York: McGraw Hill.
2. Christoforidis, G., Vijayvargiya, P., Bamford, G., Santos, C., Miyake, P., Clayton, A. (2013). *Strategic Technology Management Report for Toyota Motor*, Glasgow: University of Strathclyde.
3. Dressler, S. (2004). *Strategy, Organisation and Performance Management – from basics to best practice*, Florida: Universal Publishers Boca Raton.

4. Kaplan, R., Norton, D. (2001). *The strategy focused organization*, Boston: Harvard Business School Press.
5. Lynch, R. (2003). *Corporate Strategy*, London: Prentice Hall.
6. Milad, S., Norlena, H., Nor, O. (2012). „Balanced Scorecard: Weaknesses, strenghts, and its ability as performance management system versus other performance management systems“, *Journal of Environment and Earth Science* 2(9).
7. Niven, P. (2002). *Balanced Scorecard*, New York: John Wiley and Sons, Inc.
8. Parmenter, D. (2007). *Key Performance Indicators – Developing, Implementing and Using Winning KPIs*, New York: John Wiley and Sons, Inc.
9. Simons, R. (2000). *Performance Measurement and Control Systems for Implementing Strategy, Text and Cases*, New Jersey: Prentice Hall.
10. Stenzel, C., Stenzel, J. (2003). *Essentials of Cost Management*, New York: John Wiley and Sons, Inc.
11. Watts, T., McNair-Connolly, C. J. (2012). „New performance measurement and management control systems“, *Journal of Applied Accounting Research*, 13(3).
12. Wickham, P. (2000). *Corporate strategy casebook*, London: Prentice Hall.
13. Антић, Љ., Стевановић, Т. (2013). „Квалитет и време као кључни фактори унапређења конкурентности предузећа“, *Теме*, 37(1).
14. Дајић, М., Тодић, М. (2017). „Мерење и унапређење индикатора кључних перформанси у савременим компанијама“, *Анали пословне економије*, бр. 16, стр. 52–59.
15. Домановић, В. (2013). „Ефективност система мерења перформанси у условима савременог пословног окружења“, *Економски хоризонти*, јануар – април, XV (1), стр. 31 – 44.
16. Интернет сајт, www.toyota-global.com
17. Марковић, И., Стевановић, Т. (2014). „Улога стратегијског управљачког рачуноводства у мерењу и контроли перформанси мултинационалних компанија“, *Економске теме* 52(4).
18. Новићевић, Б., Антић, Љ., Стевановић, Т. (2006). *Управљање перформансама предузећа*, Ниш: Економски факултет.
19. Стевановић, Т. (2009). „Утицај организационе културе на формулисање стратегије предузећа“, *Економске теме*, 47(2).
20. Тодоровић, М., Чупић, М. (2016). „Мерење перформанси у lean пословном окружењу (Performance Measurement in Lean Business Environment)“, In: Nenad Vunjak, Jelena Birovljev, Marton Sakal (eds.) *Proceedings of 21st International Scientific Symposium: Strategic Management and Decision Support Systems in Strategic Management*. University in Novi Sad, Faculty of Economics in Subotica, pp.1203-1211.

Creating a Performance Measurement System Based on Chosen Business Strategy on the Example of “Toyota” Company

Abstract

Different strategies coexist in different market environments and depend on the unique internal characteristics of the company. A clear and widely communicated strategy throughout the company has positive effects on the management of the company and the achievement of its strategic goals. Serious and dedicated performance measurement requires the use of a system of financial and non-financial measures immanent to a specific company.

Multiplied competitive advantage, achieved through the creation of an adequate strategy and its firm connection with the selected system of performance measurement, is more difficult to duplicate by existing and potential competitors. The automotive industry is one of the industries that record constant growth and bring about great technical and technological innovations.

The value of the automotive market is measured in the billions of dollars, but it is constantly growing, so much so that it has attracted the attention of companies from the field of information technology, which are known for extremely high profits. Accordingly, the main goal of the paper is examining the connection between formulating a business strategy and a system of performance measures through the example of a specific company in the automotive industry.

The basic methodological approaches used in this paper are adapted to the specifics of the research subject and the stated goal. In the paper, the methods of induction and deduction, the method of verification and the comparative method will be applied.

Keywords: *business strategy, performance measurement system, financial performances, non-financial performances.*

УДК 378.147
37.018.43:[005.336.5:004
616.98:578.834]:37

Прегледни рад

Мирјана
ТОДОРОВИЋ*

Познавање ИСТ и ефективност онлајн наставе

Резиме

Примена алата информационо-комуникационих технологија (ИСТ) у образовном процесу није нова тема. Ипак, новина коју је донела пандемија COVID-19 је изненадан и принудан прелазак са традиционалне (face-to-face) на онлајн наставу. Поред бројних других питања, једно које се све чешће поставља у научној и стручној јавности односи се на квалитет и ефективност онлајн наставе. Ефективност онлајн наставе зависи од великог броја фактора, а одређени број фактора управо се односи на примењене ИСТ алате и рад у онлајн окружењу. Отуда, основни циљ овог рада је да се испитају перцепције наставника рачуноводствених дисциплина о ефективности онлајн наставе у контексту ИТ окружења, односно примене различитих ИСТ алата. Бројна истраживања указују на предности и недостатке онлајн наставе. Намера је да се кроз емпиријску анализу идентификују ставови наставника у вези са применом ИСТ алата и радом у онлајн окружењу, како би се сагледале могућности за унапређење образовног процеса и повећање његове ефективности, а отклонили и/или ублажили изазови и проблеми.

Кључне речи: онлајн настава, информационо-комуникационе технологије (ИСТ), високо образовање, професионалне рачуновође, ефективност учења.

---

* Проф. др Мирјана Тодоровић, Редован професор Економског факултета Универзитета у Крагујевцу, e-mail: mtodorovic@kg.ac.rs

Увод

Увођење ИСТ у образовни процес за сврхе његовог унапређења није новина. Још крајем 90-их година истиче се да је то један од приоритета у образовању рачуновођа, будући да је од кључног значаја за унапређење рачуноводствене професије. Такође, примена ИСТ у настави и е-учење постају нарочито популарни у пословним школама широм света већ у првој деценији 21. века. За описивање примене ИСТ у образовном процесу често се користе термини е-учење, учење на даљину, учење помоћу рачунара, учење засновано на вебу (*web-based learning*) и виртуално учење (Sing, Thurman, 2019). Е-учење подразумева модел образовања који омогућава пружање образовања било коме, било када и било где. Подразумева постојање комуникационог алата заснованог на интернету (*web-based*) који студентима омогућава приступ различитим алатима и ресурсима за учење. У литератури се говори о три модела е-учења (Algahtani, 2011). У првом моделу (*adjunct e-learning*), е-учење је само допуна (помоћ) традиционалном учењу и пружа релативно високу независност предавачима и студентима (независно приступање наставним материјалима и сл.). Други, хибридни модел је комбиновано учење (*blended e-learning*) и подразумева примену и традиционалне наставе и е-учења. Трећи модел је онлајн учење, тј. учење путем интернета (мреже) без физичког присуства. Реч је о учењу на даљину, што подразумева да се наставник и студенти налазе на различитим локацијама и комуницирају путем интернета. Онлајн учење подразумева истовремено присуство наставника и студента на онлајн часу. Такође, подразумева се да је процес учења формално и систематски организован. У овом раду појам онлајн наставе изједначава се са е-учењем.

Почетком пандемије COVID-19 традиционалну наставу (*face-to-face*) широм света замењује онлајн настава. Образовни процес се преноси у виртуелну стварност и реализује у форми предавања у реалном времену, снимљених видео-предавања, видео-презентација, онлајн консултација (*chatting - чем*), онлајн квизова, тестова, аплодовања наставних материјала, а у одређеним случајевима и онлајн испитивања и оцењивања. Дакле, пандемија креира потпуно нову реалност, нужног преласка на онлајн окружење. Ова прекретница је донела пуно изазова за институције високог образовања. Кључни се односе на расположивост одговарајућих ИСТ на факултетима, доступност ИСТ студентима и оспособљеност свих учесника у образовном процесу за адекватну примену ИСТ. Највише дилема изазива питање ефикасности онлајн наставе, односно питања везана за учинковитост и постигнућа студената у новим околностима.

Отуда, основни циљ овог рада је да се испитају перцепције наставника рачуноводствених дисциплина о ефикасности онлајн наставе, а у контексту ИТ окружења, односно примене различитих ИСТ алата. Значајан број постојећих истраживања на ову тему у фокусу има перспективу студената. Новина коју доноси ово истраживање је перспектива наставника рачуноводствених дисциплина, а будућа истраживања би требало усмерити на перспективу послодаваца. Кључни допринос овог рада ће се, управо, огледати у покушају давања могућих предлога и идеја за унапређење образовања студената рачуноводства у онлајн окружењу.

Структуру рада, поред увода и закључка, чине три дела. Први део бави се анализом контекста, други део се односи на описивање процеса прикупљања података и карактеристика узорка, а трећи обухвата анализу и дискусију резултата.

1. Контекст анализе

Другу деценију 21. века карактеришу значајне промене у образовном процесу под утицајем дигиталне трансформације и примене ICT. Повећано је присуство курсева и програма учења на даљину, као и употреба електронских платформи за учење у свим областима образовања. Расте употреба различитих софтверских алата у настави и за сврхе процеса учења. Бројна истраживања потврђују раст е-учења генерално, а нарочито у области образовања рачуновођа (Mihret et al., 2017; Helfaya, 2018). Међутим, и поред значајне заступљености ICT у наставном процесу и популаризације учења на даљину, читав тај период до почетка пандемије карактерише непостојање масовне и глобалне примене. Употреба ICT на рачуноводственим предметима углавном је била ствар избора наставника. Подразумевала је примену одређених апликативних софтвера или софтверских алата које користе потенцијални послодавци, који би студентима били од користи у будућој каријери (Fogarty, 2020). Многи наставници су преферирали традиционалну наставу и традиционална настава је преовладала. Ово нарочито важи за наставнике рачуноводствених дисциплина који су такав став оправдавали практичном природом предмета, значајним присуством обрачуна и формула, немогућношћу да решавају практичне задатке и отежаним околностима да се на онлајн настави обезбеди партиципација студената (Robinson, Hullinger, 2008; Taylor et al., 2018).

Пандемија COVID-19 је присилно и у кратком временском периоду учинила онлајн наставу нужном, масовном и глобално заступљеном. Међутим, услед околности изазваних пандемијом, није било адекватног планирања и припреме за прелазак на онлајн наставу. На онлајн наставу се прешло под претпоставком да ће се процес учења наставити и да неће имати утицај на процес учења и разумевање студената (Hermawan et al., 2021).

Међутим, прелазак на онлајн наставу подразумева озбиљан систематски приступ и отворенији приступ размишљању (*outside the box*) (Grabinski et al., 2020). Такође, кључни предуслови ефикасног и ефективног учења у онлајн окружењу јесу адекватно планирање и припрема (Verawardina et al., 2020). Веома важни аспекти те припреме односе се на питања повезана са употребом информационо-комуникационих технологија (ICT).

Међународно удружење универзитета (*International Association of Universities - IAU*) у једној својој студији је открило да су се институције високог образовања суочиле са бројним изазовима условљеним изненадним преласком на онлајн предавања. Најзначајнији се односе на потребну техничку инфраструктуру и компетенције за предавања у онлајн окружењу (педагошки аспекти процеса учења).

Када је реч о инфраструктури, институције у неразвијеним, земљама у развоју и средње развијеним земљама суочиле су се са немогућношћу приступа интернету од стране студената услед лошијег материјалног стања (Sarea et al., 2021). За институције високог образовања онлајн настава условила је настанак додатних трошкова, и то улагања у ICT, алате за учење и програме обуке за запослене. Са друге стране, постали су неопходни редизајн и развој нових материјала за учење, као и додатна обука за рад у онлајн окружењу. За дисциплине попут рачуноводствених, посебно је била важна и потребна измена приступа и метода рада у складу са захтевима наставних предмета (Grabinski et al., 2020). Онлајн настава је временски много захтевнија за наставника од традиционалне (Van de Vord and Pogue, 2012). Дobar део његовог времена се односи на припрему материјала за онлајн наставу. Новонастала ситуација је за велики број наставника значила „сналажење“. Њихову позицију могуће је најсликовитије описати следећом констатацијом: „бацити човека у базен и очекивати да зна да плива“ (Ali et al., 2021). Наставници су покушавали да традиционални модел наставе прилагоде онлајн окружењу, а ICT су користили како би репродуковали постојеће наставне материјале. ICT је у малом броју случајева коришћена за нека нова и креативнија решења и учење (Trust, Whalen, 2020).

Рад у онлајн окружењу означио је и промену улоге предавача (наставника). Поред тога што се подразумева да је наставник стручњак у одређеној области науке, он постаје активан субјект који треба да помогне у превазилажењу проблема повезаних са онлајн наставом. Наставник постаје администратор због бројних техничких питања и проблема током наставе. Међутим, услед неадекватне обуке, исто тако, он може бити и узрочник проблема (Grabinski et al., 2020). Изражавају се ставови да ICT чине процес учења више механичким, а у послу наставника повећава се учешће техничких (мануелних) активности (куцање, копирање, аплодовање докумената, снимање, дизајнирање и ажурирање материјала и сл.) (Fogarty, 2020). На извештајан начин, наставник постаје фацитатор (посредник) у онлајн учионици, а од ученика (студента) се захтева заузимање активне позиције, тј. улоге у процесу учења.

Студије које су се бавиле изазовима са којима се наставници суочавају у онлајн окружењу утврдиле су да су највећи изазови у вези са технологијом, попут поузданости, расположивости техничке подршке и IT компетенција наставника и студената, затим велико радно оптерећење и недостатак личне интеракције (Liu et al., 2007). Такође, онлајн настава и ограничено знање о електронским платформама за учење стварају висок ниво стреса код свих учесника у образовном процесу (Wieland, Kollias, 2020).

Једно од кључних истраживачких питања односило се на ефективност (учинковитост) онлајн наставе, односно њене последице на постигнућа и резултате студената (Al-Hadrami and Morris, 2014). Ефективност наставе може се мерити и изражавати на различите начине. У суштини, ефективност наставе може се схватити као постизање дефинисаних исхода учења, што се практично односи на остварене оцене студената (Grabinski et al., 2020). Такође, ефективност наставе може се посматрати и кроз задовољство студената или можда кроз ефекте на будућу професионалну каријеру. Питања ефикасности додатно су подстакнута чињеницом да значајан утицај на

учинке студената (мерено коначном оценом) имају интерактивност, ефикасна употреба технологије и окружење за учење (Al-Hadrami and Morris, 2014); дакле, све оно што се може ставити под знак питања у условима онлајн окружења. Бројни истраживачи изражавају сумњу у квалитет и ефективност онлајн наставе (Ebaid, 2020; Arkorful and Abaidoo, 2014). Такође, истиче се да недостатак ефективног учења може довести до негативних последица у смислу угрожавања будућег професионалног развоја (Agugum et al., 2020) и бројних других потенцијалних негативних ефеката.

Као последица свега наведеног јављају се ставови да онлајн настава не може бити замена за традиционалну наставу. Истовремено, јављају се супротни ставови да ће после овог “великог експеримента са онлајн наставом” институције и појединци бити много спремнији да пређу на онлајн наставу или комбиновану наставу за стално (Zimmerman, 2020). Једна студија, која је обухватила наставнике рачуноводствених дисциплина из 45 земаља, открила је да већина њих сматра да ће у будућности бити уобичајена појава комбинације традиционалне и онлајн наставе, с тим што ће заступљеност онлајн наставе расти (Sangster et al., 2020).

И пре пандемије су постојала предвиђања да ће онлајн учење постати доминантан начин учења до 2025. године, нарочито за “нетрадиционалне” студенте (особе свих старосних доби који нису искључиво студенти, већ имају и друга ангажовања, запослење и сл.) (Hillier, 2018). Током пандемије све чешће се јављају ставови да ће универзитет будућности превазићи границе физичке учионице (Векое, 2020). Да ли нас таква будућност очекује, не можемо са сигурношћу тврдити. Чињеница је да процес дигитализације неће бити заустављен и не може се игнорисати. Може се закључити да већина студија указује на то да се кључни проблеми онлајн наставе јављају у вези са ИСТ. То је и био мотив да се детаљније истражи однос између познавања (и примене) ИСТ и ефективности онлајн наставе.

2. Прикупљање података и карактеристике узорка

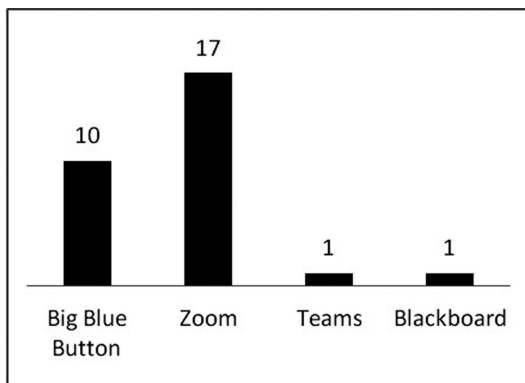
За потребе истраживања подаци су прикупљани помоћу веб-анкете (*google forms*) у периоду август-септембар 2021. године. Анкета је развијена на основу сличних истраживања у литератури (Sarea et al., 2021), уз уважавање специфичности образовног система у Републици Србији. Анкету су чинила три дела. Први део анкете обухватио је питања која се односе на начин реализације наставе од почетка пандемије. Други део анкете обухватио је испитивање ставова наставника у вези са онлајн наставом. Ставови испитаника су вредновани Ликертовом скалом од 1 до 5, при чему је оцена 1 означавала најмањи (најмање се слажем), а оцена 5 највећи степен слагања (слажем се потпуно). Трећи део односио се на карактеристике испитаника. Прикупљени подаци били су предмет дескриптивне статистике. Анкета је дистрибуирана електронским путем наставницима и сарадницима државних економских факултета. Анкету је попунило 28 наставника. Структура испитаника према полу и годинама старости приказана је у Табели 1.

Табела 1: Карактеристике испитаника

	Број	%
Пол		
Мушкарци	14	50
Жене	14	50
Године		
До 30 година	2	7,14
31-40	8	28,57
41-50	8	28,57
51-60	9	32,14
Више од 60	1	3,57

Извор: резултати анализе

Прикупљање података и карактеристике узорка

Извор: резултати анализе

Готово 90% испитаника је старости између 31 и 60 година, а у узорку су подједнако заступљени жене и мушкарци. Анализа је у фокусу имала три семестра од почетка пандемије. Треба истаћи да је летњи семестар школске 2019/2020. реализован у регуларним условима до проглашења ванредног стања и обустављања наставе (16.03.2020). Након тога, примењивани су различити модели реализације наставе: онлајн настава, традиционална настава и комбиновани модел наставе. У сва три семестра доминира онлајн модел наставе (у првом анализираном семестру 15 наставника, у другом 8, а у трећем 13 наставника). Дакле, у сва три семестра доминира онлајн настава, с тим што је у зимском семестру 2020/2021 најравномернија заступљеност сва три модела наставе. Такође, било је случајева да је настава извођена само консултативно или само у форми постављања Power Point презентација на електронској платформи за учење. У одређеним случајевима настава је почињала као комбинована, а завршавана је као онлајн услед погоршања епидемиолошке ситуације. Различите моделе реализације наставе пратила је употреба различитих платформи (алата) за е-учење. График 1 показује најчешће коришћене алате за онлајн наставу, а доминира *Zoom*.

3. Резултати истраживања

Други део анкете односио се на испитивање ставова наставника у вези са онлајн наставом, а у контексту примене ИСТ, обухватио је и већи број питања. Табела 2 (на следећој страни) приказује дескриптивну анализу ставова наставника о онлајн настави.

Једно од кључних ограничења за реализацију онлајн наставе је ниво компетентности наставника за примену ИСТ. Просечна оцена нивоа компетентности наставника на почетку пандемије релативно је ниска и износи 2,93. Са друге стране, просечна оцена личне оспособљености за примену ИСТ у настави је релативно висока и износи 3,79. Такође, наставници сматрају да су ИСТ користили ефикасно, без посебних тешкоћа (просечна оцена 4,32). Добијени резултати су у складу са резултатима претходних истраживања. Такође, претходна истраживања указују да нижи нивои компетенција изазивају забринутост и виши ниво стреса у вези са онлајн наставом (Liu et al., 2007; Wieland and Kollias, 2020; Todorovič 2021), што се негативно одражава на ефикасност и ефективност такве наставе. На сличне закључке наводи и ово истраживање. Просечна оцена нивоа забринутости и стреса наставника услед примене ИТ у онлајн настави релативно је висока и износи 3,82. Дакле, може се закључити да анкетирани наставници нису имали значајне потешкоће при употреби ИСТ (просечна оцена 4,32), али да су ипак били изложени значајном нивоу стреса (просечна оцена 3,82). Брзина и изненадност наступања пандемије нису оставили довољно времена за припрему наставника. Вероватно је да би адекватна и благовремена припрема умањила ниво стреса наставника. Такође, може се претпоставити да су наставници током пандемије унапредили компетенције за примену ИСТ у настави. Даља унапређења свакако ће бити неопходна уколико се у будућности буду разматрала питања организације и реализације онлајн наставе.

Табела 2: Дескриптивна анализа – ставови наставника о онлајн настави

	N	Mean	Min	Max	Median	Mode	Std. devia.
Изјаве							
Наставници су на почетку пандемије имали адекватан ниво ИСТ компетентности	28	2,93	1	5	3,0	4	1,21
Ви лично сте на почетку пандемије били оспособљени за примену ИСТ у настави	28	3,79	1	5	4,0	5	1,19
ИСТ сте ефикасно (без посебних тешкоћа и ограничења) користили за онлајн наставу	28	4,32	1	5	5,0	5	1,02
Ниво забринутости и стреса услед примене ИСТ у онлајн настави је већи	28	3,82	1	5	3,0	3	1,41
Онлајн настава јесте подједнако ефективна у свим областима образовања (учења)	28	2,36	1	4	2,0	3	1,02

Онлајн настава троши више времена потребног за припрему и реализацију наставе	28	4,11	1	5	4,0	5	1,10
Онлајн настава у целини ствара веће радно оптерећење и захтевнија је од традиционалне	28	3,82	2	5	4,0	5	1,09
Онлајн окружење је погодно за учење	28	2,86	1	5	3,0	3	1,27
Онлајн настава је подједнако ефикасан облик наставе као и традиционална настава	28	2,36	1	4	2,0	2	1,19

Извор: резултати анализе

Ставови испитаника у вези са образовно-педагошким аспектима наставе говоре у прилог традиционалне наставе. Наставници рачуноводствених дисциплина сматрају традиционалну наставу ефикаснијим и ефективнијим моделом. Резултати анализе код последњих пет изјава (у Табели 2) иду у прилог овом ставу. Код изјаве „Онлајн настава јесте подједнако ефективна у свим областима образовања (учења)“ просечна оцена је веома ниска и износи 2,36. Ниједан наставник ову изјаву није оценио оценом 5, односно 25% наставника је ову изјаву оценило оценом 1. Идентична просечна оцена (2,36) постоји код изјаве „Онлајн настава је подједнако ефикасан облик наставе као и традиционална настава“. Ово су истовремено две најниже просечне оцене и једине изјаве код којих је максимална оцена 4. Овакав став је вероватно последица чињенице да су услови реализације наставе из рачуноводствених дисциплина у онлајн окружењу отежани и комплексни услед њихове практичне природе. Рачуноводствене дисциплине, управо, чине то специфично подручје образовања (учења) за које онлајн окружење није оптимално. Добијени резултати су у потпуности сагласни са резултатима претходних истраживања која указују на потребу за адекватним планирањем и припремом онлајн наставе, нарочито код рачуноводствених дисциплина (Grabinski et al., 2020). Томе у прилог треба додати и став да наставници не оцењују високим оценама погодност онлајн окружења за учење. Просечна оцена у вези са овим питањем је релативно ниска и износи 2,86. У целини, наставници не перципирају онлајн окружење као позитивно за учење и рад, односно сматрају да онлајн настава ствара веће радно оптерећење (просечна оцена 3,82) и троши више времена за припрему и реализацију (просечна оцена 4,11).

У вези са перспективом онлајн наставе и применом ИСТ, испитаницима су понуђене две изјаве, које су приказане у Табели 3. Чак 78,6% наставника изражава потпуно слагање (оцена 5) са ставом да је примена ИСТ у образовном процесу неопходна. Просечна оцена од 4,75% код ове изјаве истовремено је највиша просечна оцена у читавом истраживању. Ниједан наставник овој изјави није дао оцене 1 и 2, односно минимална оцена је 3, за коју се определили мали број наставника, свега 3,6%.

Табела 3: Дескриптивна анализа – перспективе примене ИСТ

Оцена	N	Mean	Min	Max	Median	Mode	Std. devia.
Изјаве							
Примена ИСТ у образовном процесу је неопходна	28	4,75	3	5	5,0	5	0,51
Онлајн настава биће уобичајена појава у образовним институцијама и након пандемије	28	3,21	1	5	3,0	3	1,31

Извор: резултати анализе

Када је реч о перспективама примене и заступљености онлајн наставе у образовним институцијама након завршетка пандемије ставови испитаника су подељени, а просечна оцена од 3,21 говори у прилог томе. Најчешћа оцена је оцена 3, коју је дало 35,7% наставника. Ови резултати су нешто нижи у поређењу са сличним истраживањима која указују на то да чак 80% наставника рачуноводствених предмета сматра да ће дигитализација образовања у области рачуноводства бити уобичајена појава у будућности (Sarea et al., 2021).

На крају, укупна ефективност онлајн наставе, мерена просечном оценом, износи 2,89. Чак 50% испитаника укупну ефективност оцењује оценом 3. Само један испитаник је ефектност онлајн наставе оценио оценом 5. Укупан ниво задовољства наставника онлајн наставом износи 3,04. Најчешћа оцена је оцена 4. Око 35% испитаника се определило за ову оцену. Највиши ниво задовољства онлајн наставом, оценом 5, изразио је само један испитаник.

Закључак

У складу са предметом и циљем постављеним у раду најпре је спроведена теоријска, а затим и емпиријска анализа у вези са ефективношћу наставе у онлајн окружењу. Анализа је спроведена анкетањем наставника рачуноводствених дисциплина ангажованих на државним економским факултетима у Републици Србији. Онлајн образовање у области рачуноводства није нова тема. Она је предмет истраживања и анализа у периоду дужем од 20 година. Међутим, пандемија COVID-19 и потреба да се са традиционалне пређе на онлајн наставу ову проблематику су изнова учинили актуелном. Специфичност онлајн наставе у време пандемије огледа се у томе да није реч о алтернативном облику наставе. Прелазак на онлајн наставу био је масован, нужан и изненадан.

Анализа спроведена у овом раду указује да се један од кључних изазова за реализацију онлајн наставе односи на неадекватну припремљеност и обученост за примену ИСТ у настави. С тим у вези, на смањење ефикасности и ефективности онлајн наставе утичу и неадекватни процеси планирања и припреме, који су из-

остали због изненадног наступања пандемије. Проналажењем одговора на ове изазове и даље се не решавају проблеми у целини. Разматрања о имплементацији онлајн наставе у будућности треба да обухвате далеко шири контекст - образовни, економски (финансијски), друштвени и етички.

У контексту даљег развоја рачуноводственог образовања треба бити отворен за нове могућности. Онлајн настава у будућности бар за сада јесте под знаком питања. Међутим, примена ИСТ у настави и образовању дефинитивно није. Примена ИСТ у настави и за сврхе процеса учења, унапређења знања и вештина студената јесте свакако императив. Суочавање са таквим околностима од рачуновођа захтева спремност за учење, иновације и промене.

На крају, треба истаћи и одређена ограничења овог истраживања. Најважније ограничење се односи на малу величину узорка. Отуда, изнети закључци су резултат анализе одговора само 28 наставника.

Литература

1. Aguguom, T., Ajayi, A., Dare, O. E. (2020). COVID-19 and accounting education in Sub-Sahara Africa. *European Journal of Business, Economics and Accountancy*, 8(3), 1-11.
2. Algahtani, A. (2011). *Evaluating the effectiveness of the E-learning experience in some universities in Saudi Arabia from male students' perceptions*, Durham theses, Durham University.
3. Ali, I., Narayan, A.K., Sharma, U. (2021), Adapting to COVID-19 disruptions: student engagement in online learning of accounting. *Accounting Research Journal*, 34(3), 261-269.
4. Al-Hadrami, A., Morris, D. (2014). Accounting students' performance in web-based courses: the case of the hashemite University of Jordan. *World Review of Business Research*, 4(1), 19-35.
5. Arkorful, V., Abaidoo, N. (2014). The role of e-Learning, the advantages and disadvantages of its adoption in higher education. *International Journal of Education and Research*, 2(3), 397-410.
6. Ebaid, I. E. (2020). Accounting students' perceptions on e-learning during the Covid-19 pandemic: preliminary evidence from Saudi Arabia. *Journal of Management and Business Education*, 3(3), 236-249.
7. Bekoe, R. (2020, April 09). Recommendations for achieving a virtual future – together. *University World News*, преузето: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20200406161738518>
8. Fogarty, J. T. (2020). Accounting education in the post-COVID world: looking into the Mirror of Erised. *Accounting Education*, 29(6), 563-571.
9. Grabinski, K., Kedziro, M., Krasodomaska, J., Herdan, A. (2020). Embedding E-Learning in Accounting Modules: The Educators' Perspective. *Education Sciences*, 10(97), 2-19.
10. Helfaya, A. (2018). Assessing the use of computer-based assessment-feedback in teaching digital accountants. *Accounting Education*, 1-31.

11. Hermawan, S., Hanun, N. R., Jannah, A. F., Junjunan, M. I. (2021). E-learning and understanding of accounting during Covid-19 pandemic. *International Journal of Social Science and Business*, 5(1), 44-51.
12. Hillier, M. (2018). Bridging the digital divide with off-line e-learning. *Distance Education*, 39(1), 110-121.
13. Liu, S., Kim, K. J., Bonk, C. J., Magiuka, R. (2007). What do online MBA professors have to say about online teaching?. *Online Journal of Distance Learning Administration*, 10(2).
14. Mihret, D., Abayadeera, N., Watty, K., McKay, J. (2017). Teaching auditing using cases in an online learning environment: the role of ePortfolio assessment. *Accounting Education*, 26(4), 335-357.
15. Robinson, C. C., Hullinger, H. (2008). New benchmarks in higher education: Student engagement in online learning. *Journal of Education for Business*, 84(2), 101-108.
16. Sangster, A., Stoner, G., Flood, B. (2020). Insights into accounting education in a COVID-19 world. *Accounting Education*, 29(5), 431-562.
17. Sarea, A., Alhadrami, A., Taugiq-Hail, G. A. (2021). COVID-19 and digitizing accounting education: empirical evidence from GCC. *PSU Research Review*, 5(1), 68-83.
18. S, V., Thurman, A. (2019). How many ways can we define online learning? A systematic literature review of definitions of online learning (1988-2018). *American Journal of Distance Education*, 33(4), 289-306.
19. Taylor, M., Marrone, M., BeatMueller. (2018). Digital storytelling and visual metaphor in lectures: a study of student engagement. *Accounting Education*, 27(6), 552-569.
20. Тодоровић, М. (2021). Онлине образовање студената рачуноводства у Републици Србији: будући тренд или привремено решење у време пандемије COVID-19? Зборник радова са 16. конгреса рачуновођа и ревизора Црне Горе: Финансијско-рачуноводствене иновације у функцији поузданог финансијског извештавања, стр. 423-440.
21. Trust, T., Whalen, J (2020). Should Teachers be Trained in Emergency Remote Teaching? Lessons Learned from the COVID-19 Pandemic. *Journal of Technology and Teacher Education*, 28(2), 189-199.
22. Van de Vord, R., Pogue, K. (2012). Teaching time investment: does online really take more time than face-to-face?. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 13(3), 132-146.
23. Verawardina, U., Asnur, L., Lubis, A.L., Hendriyani, Y., Ramadhani, D., Dewi, I.P., Sriwahyuni, T. (2020). Reviewing online learning facing the covid-19 outbreak. *Talent Development and Excellence*, 12, 3.
24. Wieland, N., Kollias, L. (2020), Online learning before, during and after COVID-19: Observations over 20 years. *International Journal of Advanced Corporate Learning*, 13(2), 84-92.
25. White, A. (2021). May you live in interesting times: a reflection on academic integrity and accounting assessment during COVID19 and online learning. *Accounting Research Journal*, 34(3), 304-312.
26. Zimmerman, J. (2020). Corona virus and the Great Online-Learning Experiment. *The Chronicle of Higher Education*, March 10.
<https://www.chronicle.com/article/Coronavirusthe>

Knowledge of ICT and the Effectiveness of Online Teaching

Abstract

Application of information and communication technology (ICT) tools in the educational process is not a new topic. However, the novelty brought by the COVID-19 pandemic is a sudden and forced transition from traditional (face-to-face) to online teaching. In addition to numerous other questions, one that is being asked more and more frequently by the scientific and professional public is related to the quality and effectiveness of online teaching. The effectiveness of online teaching depends on a large number of factors, and a certain number of factors relate to the applied ICT tools and work in an online environment. Therefore, the main goal of this paper is to examine the perceptions of teachers of accounting disciplines about the effectiveness of online teaching in the context of the IT environment, that is, the application of various ICT tools. Numerous studies point to the advantages and disadvantages of online teaching. The intention is to identify, through empirical analysis, teachers' attitudes regarding the application of ICT tools and work in an online environment, in order to see the possibilities for improving the educational process and increasing its effectiveness, and eliminate and/or reduce challenges and problems.

Key words: *online teaching, information and communication technologies (ICT), higher education, professional accountants, learning effectiveness.*

УДК 616.98:578.834]:657(497.11)"2018/2021"
658.14/.17

Прегледни рад

Бојана
НОВИЋЕВИЋ
ЧЕЧЕВИЋ*
Милица
ЂОРЂЕВИЋ**

Утицај пандемије Covid-19 на рад и финансијске перформансе ревизорских друштава у Републици Србији

Резиме

Последње две године, пандемија COVID-19 представља глобалан проблем и има огроман утицај на све аспекте живота. Мере које је Влада Републике Србије предузела са циљем спречавања ширења пандемије, попут ограничавања кретања појединаца и друштвене изолације, изазвале су промене у начину обављања редовних животних, али и пословних активности читавог друштва. У условима изолације и друштвене дистанце, ревизори су морали да промене традиционални начин рада и измене ревизорске процедуре. Циљ аутора овог рада јесте да сагледају како је пандемија Covid-19 утицала на рад ревизора и да ли је тај промењени начин рада имао импликације на финансијске перформансе ревизорских друштава која послују на територији Републике Србије, мерене кроз ликвидност, финансијску структуру и профитабилност.

Кључне речи: *ревизорска друштва, Covid-19, ликвидност, профитабилност, финансијска структура.*

---

* Проф. др Бојана Новићевић Чечевић, ванредни професор Економски факултет Универзитета у Нишу, Србија, e-mail: bojana.novicevic@eknfak.ni.ac.rs

** Проф. др Милица Ђорђевић, ванредни професор, Економски факултет Универзитета у Нишу, Србија, e-mail: milica.djordjevic@eknfak.ni.ac.rs

Увод

Пандемија Covid-19 један је од најбитнијих догађаја који су у последње две године окупирали светску пажњу јер су утицали на све сфере живота и рада људи. Поред забринутости за здравље, велики поремећаји настали су и при обављању пословних активности. Мере у борби против пандемије, које су уведене у већину земаља, суочиле су предузећа са увећаним интензитетом познатих ризика, али оно што је посебно отежавало њихово пословање јесте појава нових, непознатих ризика. Менаџмент предузећа суочавао се са: здравственим ризицима који могу негативно утицати на продуктивност, адекватну кооперацију у раду, придржавање политике предузећа; финансијским ризицима изазваним опадањем прихода и захтевима за сервисирањем дугова; кредитним ризицима; сајбер ризицима; ризицима од нарушавања репутације и др. Изузетак нису била ни ревизорска друштва.

Утицај пандемије Covid-19 најпре се огледа у самом начину обављања ревизорских процедура. У поменутих условима очекује се да рад ревизора буде екстензивнији, захтева прикупљање више доказа и да се континуирано обавља све до тренутка потписивања ревизорског извештаја. Ревизори морају захтевати од менаџмента да им пружи више доказа и поставити јасно очекивање за додатним временом које ће бити потребно за комплетирање ревизије у овој области (FRC, 2020a). Ревизори се морају посебно фокусирати на догађаје и активности са којима се клијенти суочавају током пандемије: губитак тржишта и кључних купаца, значајно обезвређивање вредности сталних и обртних средстава, кашњење у лансирању нових производа и услуга, флукуације у девизном курсу и сл. У том смислу, значајно су појачане активности везане за обезбеђивање редовног комуницирања између ревизорских тимова у вези са питањима везаним за пандемију, континуирана процена укупног ризика са посебним освртом на ризик везан на пандемију, унапређивање упутстава за спровођења тестова датих сценарија, коришћење помоћи специјалиста у вези са специфичним питањима везаним за Covid-19 и др.

Осим измена у кључним разматрањима ревизора у условима пандемије, значајне промене огледају се и у начину обављања активности и процедура ревизије. Конкретније, долази до промене деловања ревизије, која се све више из физичког света сели у виртуелни свет. Професија ревизије је и до сад разматрала и анализирала могућност увођења концепта рада на даљину уз помоћ савремених информационих технологија и комплексних метода анализе података; међутим, пандемија је значајније указала на неопходност увођења ревизије на даљину и наметнула примену тог концепта у пракси.

Ревизорска друштва су у највећој мери одговорила на изазове које је донела пандемија, а који се односе на кључна питања на која је потребно обратити пажњу при обављању ревизорских процедура и организовању рада на даљину. Међутим, пандемија је условила талас кризе који се ширио невероватном брзином, мимо уобичајених токова робе, новца и капитала, због чега су последице кризе на пословање свих, па и ревизорских друштава, биле видљиве моментално.

1. Утицај пандемије на рад ревизорских друштава

Како је већ поменуто, пандемија Covid-19 значајно је утицала на рад ревизорских друштава. Тај утицај првенствено се огледа у увођењу додатних политика и процедура са намером да се већа пажња посвети реаговању на повећане ризике који проистичу из пандемије. Свакако, како наглашава Давид Руле, извршни директор надзора у ФРЦ-у ревизорске процедуре морају бити пропорционалне ризицима са којима се суочавају субјекти ревизије, а који се разликују у зависности од утицаја пандемије на њихово пословање.

Осим тога, измењени амбијент рада услед мера социјалног дистанцирања и разних других ограничења спроведених са циљем сузбијања пандемије подразумевали су модификацију начина обављања ревизорских активности и процедура, односно замену традиционалног обављања ревизије на терену ревизијом на даљину.

1.1. Утицај пандемије на измену фокуса ревизора при обављању ревизије

Covid-19 криза и све неизвесности настале њеном појавом ставила је пред ревизоре нове изазове са којима треба да се изборе. Оно што се није променило били су захтеви за квалитетном, ефикасном и благовременом ревизијом. Самим тим ревизори морају више пажње да посвете самом процесу спровођења ревизије и да факторе ризика повезане са Covid-19 укључе у своју стратегију и план рада. У том смислу, приликом свог рада ревизори треба да се фокусирају на следећа кључна питања:

- Како је Covid-19 утицао на пословање предузећа и како то може да утиче на процену ризика и материјалности?
- На који начин могу да добију довољно одговарајућих доказа и на који начин предложене мере ограничавају рад?
- Дали се Covid-19 криза одразила на финансијске извештаје, сталност пословања и накнадне догађаје?
- Какав ће утицај Covid-19 криза имати на ревизорски извештај?

Појава Covid-19 кризе је представљала новину која до сада није постојала, тако да није било искуства и праксе од раније на коју се могло угледати и чије смернице је требало пратити. Такође, на почетку кризе није се ни могло предвидети која су све ограничења са којима ће се предузећа, а и ревизори сусрести. У којој ће мери криза утицати на редовне контроле пословања од стране менаџмента, да ли ће у таквим условима ревизори моћи да прибаве довољно доказа, на који начин ће се обављати комуникација између менаџмента и ревизора, да ли ће менаџмент дати све потребне податке и дозволити приступ базама - била су само нека од питања која је требало разматрати, а од чијег начина решавања ће зависити и квалитет спроведене ревизије.

Најрелевантнија упутства и, наравно, упутства са највећим утицајем на прилагођавање ревизорске праксе новонасталим условима, израдили су IFAC-ов International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) и Financial Reporting Council (FRC). Конкретније, као последица разматрања проблема са којима се ревизорска пракса суочава у условима пандемије IAASB је израдио

низ докумената као подршку у примени ревизорских стандарда и јуна 2020. објавио „Summary of Covid-19 Audit Consideration“. Такође, FCR је марта 2020. године објавио документ под називом „Смернице за ревизоре и питања за разматрање у ангажманима који су под утицајем Covid-19“. Упутства ових професионалних организација имају за циљ да помогну ревизорима да се изборе са новонасталом ситуацијом тако што указују на области ревизије које су посебно погођене и пружају смернице за превазилажење уочених ограничења. У том смислу IAASB је закључио да је Covid-19 криза имала утицај на ревизију у следећим аспектима:

- процена ризика,
- материјалност,
- комуникација,
- прибављање ревизорских доказа,
- сталност пословања,
- накнадни догађаји и њихово приказивање.

Током Covid-19 кризе ревизори су били принуђени да процењују какав ће утицај она имати на предузећа у којима се врши ревизија. Процена ризика је постала много значајнија посебно због тога што је ова криза могла да открије бројне информације о додатним ризицима који детерминишу материјалност, а које раније нису биле предмет интересовања ревизора. У таквој ситуацији ревизори су могли да преиспитају и ревидирају процену ризика или да модификују ревизорске процедуре. Велику помоћ приликом доношења ове одлуке ревизорима су пружали менаџери предузећа. Овде се посебно мисли на обезбеђивање информација о тренутној и предвиђеној ликвидности предузећа и другим финансијским захтевима, разумевање начина на који се мере битне финансијске перформансе предузећа, разумевање природе пословања предузећа и трансакција које имају значајан утицај на остављавање резултата и слично.

Како би превазишли додатни притисак појавом Covid-19 кризе, поред редовних процедура ревизије, ревизори су морали, на основу претходног искуства у сарадњи са конкретним предузећем, да преипитују и процедуре за идентификовање материјално значајних грешака, а све са циљем добијања релевантних и поузданих информација о пословању. Ограничени услови у погледу кретања и рада онемогућили су ревизорима да успоставе директан контакт са менаџерима, па је било неопходно дефинисати нови начин комуникације који ће бити сигуран у погледу приступа информацијама. Како би добили прецизне информације о процени ризика и стратегији пословања предузећа у условима кризе, од ревизора се захтевало да: изаберу медиј помоћу кога ће се успоставити контакт са предузећем, да одреде тачке о којима ће се расправљати, да предвиде време припреме за контакт и време трајања комуникације и слично.

Једно од ограничења рада ревизора односило се и на начин прибављања доказа. У том смислу, захтеван је додатни напор ревизора да пословање прилагоде сваком конкретном случају и да тачно предвиде извор и природу доказа који су потребни и да онда процењују поузданост и количину прикупљених ревизорских доказа, а да се на крају процена и закључак о ревизорским доказима сачува у ревизорским досијеима. У оваквој ситуацији настаје посебан

проблем када је физичка верификација залиха у питању, те се ревизорима предлаже да изврше физичко пребројавање на датум или датуме који нису датуми финансијских извештаја или да спроведу алтернативне ревизорске поступке како би се прибавили довољни одговарајући ревизорски докази у вези са постојањем и стањем залиха.

У условима Covid-19 кризе додатни напор ревизора односи се и на оцену сталности пословања предузећа. Очекује се да рад ревизора на оцени сталности пословања предузећа буде екстензивнији, захтева прикупљање више доказа и да се континуирано обавља све до тренутка потписивања ревизорског извештаја.

Ревизори морају захтевати од менаџмента да им пружи више доказа и поставити јасно очекивање за додатним временом које ће бити потребно за комплетирање ревизије у овој области (FRC, 2020a). Приликом процене ризика, ревизор утврђује и да ли је менаџмент већ извршио прелиминарну процену способности предузећа да настави са пословањем у складу са начелом сталности, и уколико јесте да продискутује са менаџментом о тој процени. У том смислу, од ревизора се очекује да сагледају да ли је менаџмент идентификовао све одговарајуће услове и догађаје које је потребно узети у обзир, да ли су укључили све релевантне податке који су доступни у том тренутку и да ли су продужили процену на разуман временски период (Dohrer, 2020). Такође, ревизори треба да сагледају на који начин је менаџмент предузећа извршио своја предвиђања у вези са сталношћу пословања, који сценарији су укључени у процену, да ли је у обзир узет довољан распон сценарија, да ли су флексибилно разрађени и да ли веродостојно указују на утицај пандемије на смањење токова готовине и позиције биланса стања (ICAEW, 2020).

Подручје сталности пословања предузећа ревизори морају посматрати као високо ризично већ у фази планирања ревизије. Врло је важно адекватно идентификовати неизвесности које пандемија носи, као и меру и начин на који се одражава на интерентни ризик. При том, овај ризик није довољно одмерити и оставити на разматрање у завршној фази ревизије, већ га је потребно континуирано пратити.

Још један аспект рада ревизора на који је имала утицај криза Covid-19 јесу накнадни догађаји и њихово обелодањивање. Накнадни догађаји и њихово обелодањивање превасходно је одговорност менаџмента предузећа, а ревизор независном проценом треба да дође до закључка и провери тврдње менаџмента предузећа. У том смислу, ревизор треба да размотри да ли утицај накнадних догађаја захтева прилагођавање или обелодањивање у финансијским извештајима и да процени да ли ће ови накнадни догађаји утицати на уклађеност пословања према начелу сталности пословања.

Covid-19 криза која ја посебно усмерила фокус ревизора на поједина питања одсликава се у ревизорском извештају који такође захтева израду уз посебну пажњу. Приступајући одговорно и са професионалним скептицизмом ревизори имају посебну одговорност за квалитет финансијског извештавања у условима Covid-19.

1.2. Рад ревизора на даљину

Ревизија на даљину или виртуелна ревизија, како је многи називају, подразумева спровођење активности ревизије и прибављања ревизијских доказа применом савремене технологије. Конкретније, ревизија на даљину је “процес којим ревизори повезују информационо-комуникационе технологије са анализом података како би креирали и проценили електронске доказе, комуницирали са субјектом ревизије и извештавали о тачности финансијских података и интерних контрола, независно од физичке локације ревизора” (** et al., 2010). Током обављања посла на даљину ревизори су у интеракцији са различитим одељењима и функцијама у оквиру предузећа и трећим странама преко велике удаљености, користећи технологију даљинске комуникације као што су веб-конференције и cloud системи. Активности ревизије (планирање, прикупљање доказа, обављање разговора са субјектима и др.) приликом рада на даљину значајно се разликују од тзв. традиционалног приступа ревизије на терену. Упоредни преглед начина спровођења појединих активности и њихови потенцијали код традиционалног обављања ревизије уз физичко присуство и рада на даљину дати су у Табели 1.

Табела 1 - Начин спровођења активности ревизије на терену и на даљину

Активности	Рад на терену	Рад на даљину	Обсервација
Размена информација са клијентом			
Иницијални састанак са клијентом	Састанак ревизора са руководиоцима	Састанак путем видео-конференције	Састанак ревизора са руководиоцима омогућава дубље разумевање података
Спровођење интервјуа	Састанак са конкретном странком	Састанак се води путем телефона или видео-конференције	Недостатак визуелне комуникације уклања пристрасност, невербална повратна информација
Мапирање процеса	Преглед документације, обиласци објекта	Оцењивање тока дијаграма, провера података у ЕРП систему	У зависности од апликације, оба приступа су битна
База података	Прегледна и ажурирана документација	Онлајн ажурирана и прегледна документација	Документација треба да се дигитализује и чува у системима за управљање електронским подацима

Прикупљање података			
Командна табла	Није применљиво	Ревизор добија сигнал када пронађе тражени податак	Ревизије се могу обављати без изузетака
Процена ризика	Руководилац ревизије процењује ризик на основу интеракције са руководиоцима и прелиминарне анализе	Континуирано праћење ризика на основу кога се обезбеђује аутоматско профилисање ризика	Аутоматска процена унапређује планирање ревизије
Радни папири	Докази се прикупљају и чувају физички	Докази се прикупљају и чувају у онлајн системима	Онлајн системи су централизовани и доступни свим члановима тима
Редукција времена приступа			
Континуирани мониторинг	Није применљиво	ЕРП системи пролазе кроз аналитичка испитивања	Ревизор добија сигнале када дође до слабости у контролама
Континуирана поузданост података	Није применљиво	Поузданост базе података је контролисана	Ревизор је упозорен уколико постоје слабости у провери поузданости базе
Приказ података	Прикупљена документација је ажурирана, раније верзије се чувају	Дигитална документација је ажурирана и лоцирана у онлајн системе у складу са политиком чувања	Лакше проналажење података у онлајн системима

Извор: Teeter&Vasarhelyi, 4

Једна од кључних предности ревизије на даљину јесте континуирано праћење предмета ревизије, чиме се знатно умањује време потребно за прикупљање, анализу и обрађивање података. Тако, док се код традиционалне ревизије време обављања процедура мери минутима и сатима код ревизије на даљину процеси се обављају за неколико стотина секунди. То утиче на значајно скраћивање и поједностављивање свих процедура ревизије, а посебно на планирање које се заснива на процени ризика. Значајно скраћивање времена за обављање одговарајућих процедура, умањење трошкова и напора посеђивања субјекта ревизије идентификовани су као примарни разлози зашто је ревизија на даљину постала атрактивна за ревизоре (Christ et al., 2021).

Међутим, поред тога најзначајније предности ревизије на даљину су: остваривање веће ефикасности применом савремених информационо-комуникационих технологија, избегавање личних посета удаљених области, увећање делокруга ревизије, повећање ефикасности рада ревизорског тима, дупла провера докумената која обезбеђује знатно релевантније доказе, увећана употреба технологије побољшава и обезбеђује већу вредност документовања и извештавања, логистичка подршка унутар ревизорског тима више није потребна и др. (Serag & Daoud, 2021).

Обављање ревизије на даљину несумњиво пружа бројне предности у односу на традиционалну ревизију и начин је за превазилажење мера које су донешене у циљу сузбијања пандемије Covid-19. Ипак, овом приступу приписују се и одговарајући недостаци који се, првенствено односе на немогућност остваривања директне комуникације са клијентом, менаџментом и запосленима и извршавања одговарајућих процедура за које је потребно лично присуство. Због тога, са становишта утицаја ревизије на даљину на ниво квалитета спроведене ревизије, различити аутори имају опречна мишљења. Прва група аутора (Bennett & Hatfield, 2018; Abu Saleem, 2021) сматра да је квалитет ревизије смањен из разлога што директна посета субјекту ревизије и обављање вербалне комуникације омогућава добијање додатних одговора и закључке, што код ревизије на даљину није случај. Са друге стране, Hawkins (2017) и Carlisle (2018) сугеришу да рад на даљину побољшава квалитет ревизије из разлога што омогућава неутралнији став ревизора, минимизовање утицаја менаџмента на ревизоре, показивање вишег нивоа скептицизма ревизора у односу када се у комуникацији са менаџментом ослања на његове презентације и др. Имајући ово у виду, данас се често говори о увођењу интегрисаног приступа у обављање ревизије, које подразумева истовремено обављање ревизије на терену и рада на даљину, односно и физичко и виртуално присуство при обављању ревизорских процедура.

Уз одговарајуће користи али и недостатке које носи, ревизија на даљину такође поставља пред ревизију и одговарајуће изазове. Најпре имамо у виду убрзано дигитално трансформисање ревизије. Истина, дигитална трансформација у ревизији није новина коју је донела пандемија Covid-19 јер је већ од самих почетака умреженог рачунарства ревизорска професија обухватала успостављање стратегије и методологије ревизије која подразумева увођење и примену савремених информационо-комуникационих технологија. Ипак, имајући у виду да се највећи део процеса ревизије заснивао на физичким сусретима и физичком приступу доказима, у новонасталим условима постојеће технологије морале су да буду знатно побољшане. Ограничења наметнута кризом и изненадно увођење новог приступа рада – рада на даљину, захтевала су знатно убрзање дигиталне трансформације ревизије. Једино на тај начин омогућила би се комуникација на даљину, централизовало прикупљање доказа и обезбедила координација унутар ревизорског тима. У том смислу, да би ревизија очувала своју сврху и у новим условима рада било је потребно да се фокусира на иновативне алате. Неке од технологија даљинског повезивања су: веб и видео конференције, системи за управљање електронским подацима и *cloud* рачунарство. Осим тога, убрзано дигитализовање и обезбеђивање флексибилности ревизије у постојећим условима захтева испуњавање одговарајућих предуслова. На првом месту је инфраструктура јер у условима рада на даљину није необично да чланови ревизорског тима имају доста препрека

при обављању свог посла. Сигурно постоје чланови тима који се суочавају са неадекватним рачунарима, нестабилном интернет конекцијом или безбедношћу података. То све носи потребу али и трошак улагања у инфраструктуру и безбедност.

Такође, значајно питање је и одговорност ревизора у условима рада на даљину као један је од основних темеља ревизорске професије који се често користи како би се оправдало њено постојање и сврсисходност. Та одговорност односи се на савесност лица ангажованих на пословима ревизије при обављању радних задатака, процеса и процедура, као и висок ниво свести о значају планирања и спровођења ревизорског ангажмана на квалитетан и сврсисходан начин, односно начин који ће створити додатну вредност за заинтересоване стране. Одговорност је, најпре, кључна током фазе планирања ревизорског ангажмана како би се поставили јасни и лако мерљиви циљеви на основу којих ће се моћи одредити подручја деловања сваког члана ревизорског тима који је ангажован на пословима спровођења ревизије. Даље, сваки члан ревизорског тима треба да има свест о одговорности коју има при обављању одговарајућих процедура како би испунио постављене циљеве. Сматра се да, без озбира што раде на даљину, ревизори који осећају повећану одговорност могу постићи ниво професионалног скептицизма који није значајно другачији у односу на ниво који постоји када су физички присутни код клијента (Sorensen & Ortegren, 2020). Ово из разлога што одговорност подразумева самопреиспитивање у процесу сопственог просуђивања те упућује на потпуније испитивање информација приликом доношења одлука и разматрање било којег додатног доказа, те побољшава доношење одговарајућег закључка. Повећана одговорност је успешан механизам за ублажавање пристрасности у ситуацијама у којима је могућ неадекватан исход као резултат недостатка пажње. Одговорност мотивише улагање већег напора, мотивише већу пажњу и доследност у раду, што резултира остваривањем бољих учинака рада. Повећање осећаја одговорности мотивише ревизоре да буду више под утицајем доступних доказа и на тај начин им помажу да одржавају свој професионални скептицизам. У сваком случају, одговорност води ка квалитетнијем одлучивању.

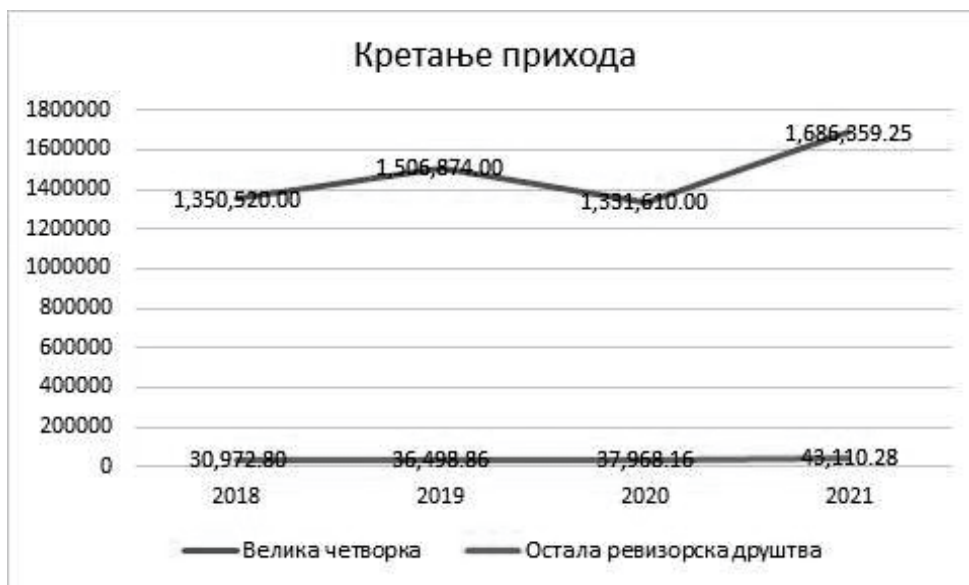
2. Утицај пандемије на финансијске перформансе ревизорских друштава у Републици Србији

Финансијска анализа спроведена је према подацима из агреgirаних финансијских извештаја, насталих сумирањем индивидуалних годишњих финансијских извештаја активних ревизорских друштава у Републици Србији која послују минимум пет година (подаци доступни на сајту Агеније за привредне регистре – АПР). Анализа је извршена за период 2018-2021. године. Према подацима из Регистра друштава за ревизију доступног на званичном сајту Коморе овлашћених ревизора – КОР 2022. године на листи се налази 78 ревизорских друштава. Од тога два друштва су у ликвидацији, односно активно је 76. Од тог броја 10 ревизорских друштава послује краће од 5 година, те су она елиминисана из узорка јер није могуће утврдити њихове перформансе пре пандемије. У том смислу утицај пандемије на финансијске перформансе анализиран је на узорку од 66 ревизорских друштава.

За потребу анализе финансијских перформанси посматрана ревизорска друштва подељена су у две групе: групу друштава која чине велику четворку и групу осталих ревизорских друштава која послују на територији Републике Србије.

Остварени приходи, као један од значајних показатеља пословне активности ревизорских друштава, у посматраном периоду представљени су следећим графиком.

Слика 1 - Кретање прихода ревизорских друштава у периоду 2018-2021.

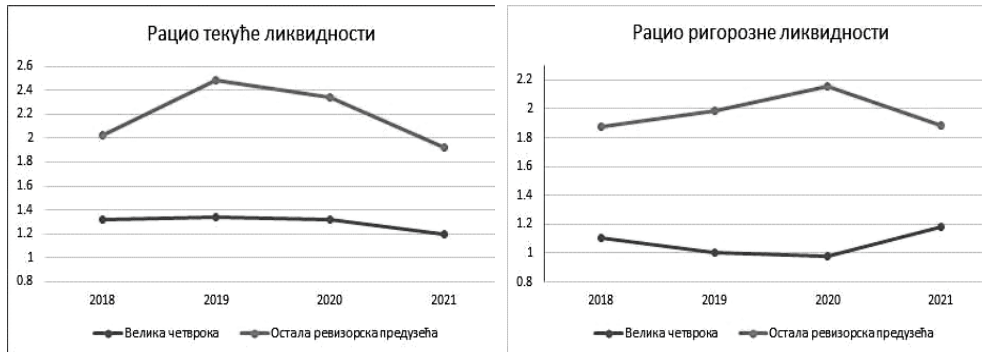

Извор: калкулација аутора на бази података АПР

Посматрањем прихода од извршених услуга најпре се, потпуно очекивано, уочава да ревизорска друштва која спадају у велику четворку имају знатно више приходе у односу на остала ревизорска друштва. Ипак, док су приходи осталих ревизорских друштава у посматраном периоду константно бележили раст, приходи велике четворке у 2020. години су обележили пад, да би у 2021. поново порасли.

2.1. Анализа ликвидности ревизорских друштава

Укупна вредност обртне имовине ревизорских друштава већа је од износа укупних краткорочних обавеза, што недвосмислено указује на присуство ликвидности. Рацио текуће ликвидности је код обе групе друштава изнад 1 током целокупног периода посматрања. Оно што изненађује јесте да велика четворка бележи ниже вредности текуће ликвидности у односу на остала ревизорска друштва. Ипак, код велике четворке ликвидност је стабилнија за посматрани период.

Слика 2 - Кретање текуће и ригорозне ликвидности ревизорских друштава

Извор: калкулација аутора на бази података АПР

У периоду од 2018. до 2021. године ревизорска друштва су ликвидно пословала, али примећује се благи пад ликвидности за обе групе друштава у 2020. и у 2021. години. Задовољавајући ниво ликвидности за ревизорска друштва у посматраном периоду, посебно у 2020. и 2021. години, је неочекиван резултат на први поглед. Међутим, анализом ликвидности друштава у узорку погоршање текуће ликвидности поједних друштава неутралисано је растом ликвидности других, услед чега је рацио текуће ликвидности целокупне популације остао на релативно истом нивоу. Одсуство значајног погоршања ликвидности може се приписати као заслуга издашних фискалних и монетарних мера које су ублажиле притисак краткорочних обавеза на смањене приливе готовине из пословања. То се, пре свега, односи на мораторијуме на финансијске обавезе и помоћ државе у исплати плата.

Вредности рациа текуће и ригорозне ликвидности за друштва која припадају великој четворци и осталих ревизорских друштава дате су у табели.

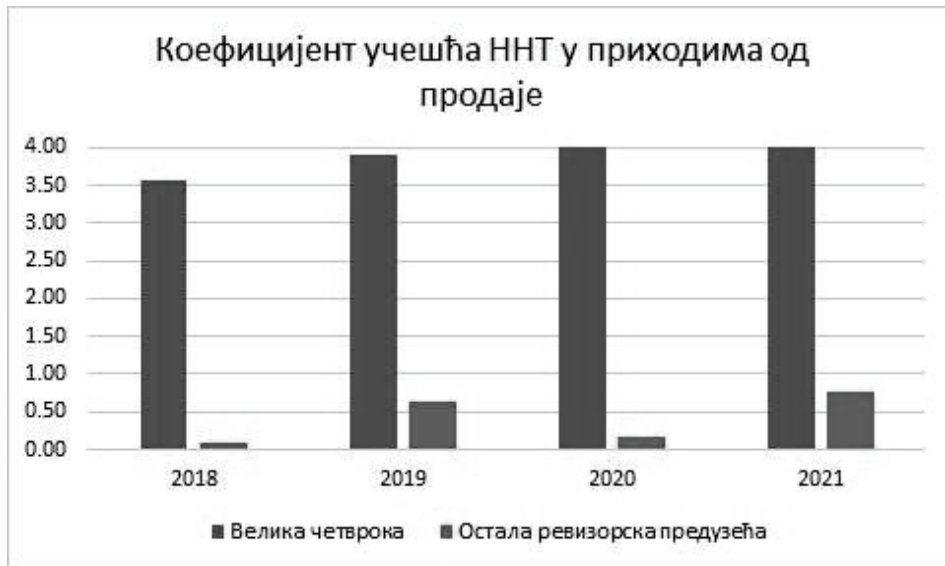
Табела 2 - Ликвидност ревизорских друштава

		2018	2019	2020	2021
Велика четворка	Текућа	1,32	1,34	1,31	1,19
	Ригорозна	1,11	1,01	0,98	1,18
Остала ревизорска друштва	Текућа	2,03	2,48	2,34	1,93
	Ригорозна	1,88	1,99	2,16	1,88

Извор: калкулација аутора на бази података АПР

У циљу добијања јасније слике о финансијском стању ревизорских друштава корисно је сагледати износ прилива готовине на основу прихода од продаје услуга. Просечни коефицијент нето новчаног тока у приходима од продаје је представљен је на следећој слици.

**Слика 3 - Кретање учешћа ННТ
у приходима од продаје**

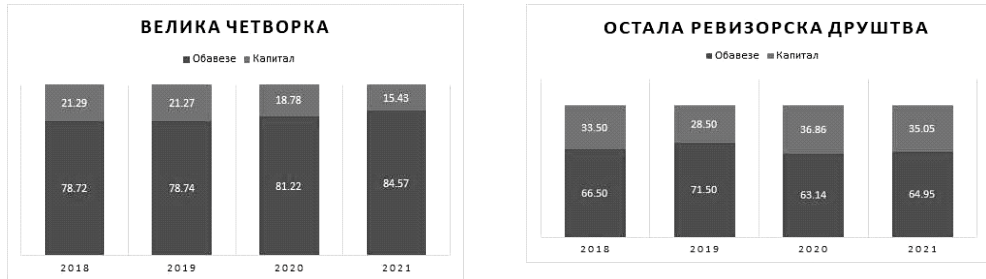
Извор: калкулација аутора на бази података АПР

На основу графикана јасно се види да је способност велике четворке да генерише новчане токове из активности продаје услуга значајно већа него што је случај код осталих ревизорских друштава. Код осталих ревизорских друштава приметан је значајан пад овог коефицијента са 0,63 у 2019. на 0,18 у 2020. години, док то није случај код друштава која припадају великој четворци (њихов коефицијент је стабилан за посматрани период). Највећа вредност овог коефицијента код велике четворке остварена је у 2021. години и износи чак 4,15, док је код осталих ревизорских друштава највећа вредност овог коефицијента 0,76 исто у 2021. години.

2.2. Анализа финансијске структуре ревизорских друштава

Понашање финансијске структуре ревизорских друштава у Србији супротно је тзв. теорији хијерархијског поретка према којој предузећа најпре прибегавају употреби интерних извора финансирања (акumulација и амортизација), а тек онда недостајућа средства прибављају из екстерних извора (Денчић-Михајлов ет ал., 2015). Како се из графикана у наставку види, учешће обавеза у укупној финансијској структури за обе групације ревизорских друштава је доминантно како код друштава која припадају великој четворци (просек за период 80,81%), тако и код осталих ревизорских друштава (просек за период је 66,5%).

Слика 4 - Финансијска структура ревизорских друштава

Извор: калкулација аутора на бази података АПР

Из графикона се може уочити да су друштва велике четворке повећала учешће обавеза у финансијској структури 2020. године, а тренд раста обавеза наставио се и у 2021. години. Ова друштва прибегла су задуживању код банака са циљем покрића фиксних трошкова, имајући у виду да су задуживања била одобрена под екстремно повољним условима јер је референтна каматна стопа НБС била спуштена на историјски минимум од 1%. Што се тиче финансијске структуре осталих ревизорских друштава, 2019. године учешће обавеза се повећало у односу на 2018. годину, да би се већ следеће године смањило и одржало стабилност до краја посматраног периода.

Табела 3 - Индикатори финансијског левериџа

		2018	2019
Велика четворка	Покриће сталне имов. капиталом	4,25	4,92
	Покриће камата	29,19	86,69
Ревизорска друштва	Покриће сталне имов. капиталом	17,94	26,96
	Покриће камата	4,95	2,08

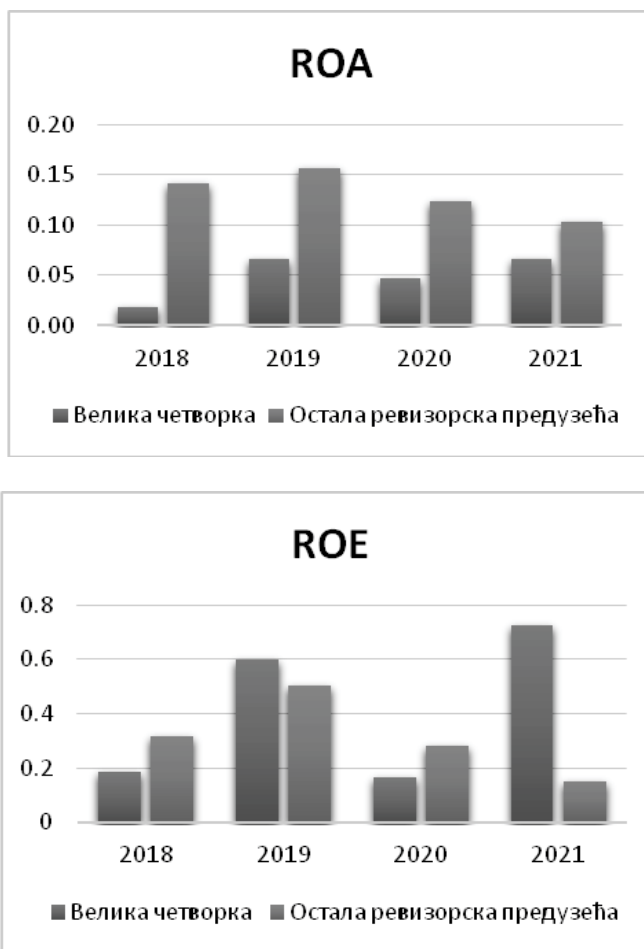
Извор: Калкулација аутора на бази података АПР

Анализом показатеља покрића сталне имовине капиталом може се уочити да је покриће сталне имовине капиталом на високом нивоу, што значи да ревизорска друштва своја дугорочна средства финансирају из дугорочних извора. Такође, рацио покрића каматом виши је код ревизорских друштава велике четворке него код осталих ревизорских друштава. Како је рацио покрића каматом већи од један, то указује да су сва ревизорска друштва била у могућности да из оствареног пословног дибитка покрију расходе за камате, независно од пандемије.

2.3. Анализа профитабилности ревизорских друштава

Профитабилност ревизорских друштава у посматраном периоду оцењена је на основу два показатеља: стопе приноса на пословна средства (Return on Assets - ROA) и стопе приноса на сопствени капитал (Return on Equity - ROE). Кретање ових показатеља из обе групације ревизорских друштава представљено је следећим графиконима¹:

Слика 5 - Показатељи профитабилности ревизорских друштава

Извор: калкулација аутора на бази података АПР

1) Приликом анализе профитабилности ревизорских друштава у оквиру велике четворке уочено је да је једно друштво у 2021. години остварило нето губитак велике вредности. Тачније, за разлику од успешног пословања у периоду 2018-2020. у 2021. години друштво исказује нето губитак, односно пад резултата пословања за 482,15%. Како овај показатељ значајно одступа од просека групације, ово ревизорско друштво је изузето из анализе за 2021. годину.

Табела 4 - Индикатори профитабилности ревизорских друштава

		2018	2019
Велика четворка	ROA	0,02	0,07
	ROE	0,18	0,59
Ревизорска друштва	ROA	0,14	0,15
	ROE	0,32	0,5

Извор: Калкулација аутора на бази података АПР

Анализа стопе приноса на пословна средства и стопе приноса на сопствени капитал ревизорских друштава указује на то да пандемија није значајно утицала на њихову профитабилност имајући у виду да се ови коефицијенти у посматраном периоду незнатно мењају. Ипак, оно што се уочава јесте бржи раст ROE у односу на ROA, што се може објаснити ефектом позитивног финансијског левериџа услед ниских каматних стопа. Такође, оно што је уочено анализом података јесте да је у 2020. години 61 ревизорско друштво пословало са нето добитком, 5 са нето губитком, док нису забележени случајеви друштава која су исказала нулти профит.

Закључак

Живот и рад људи последњих година карактеришу бројне брзо настајуће промене и неизвесности. Неке промене позитивно се одражавају на услове, стил и начин живота људи. Међутим, постоје промене и појаве које се не могу материјализовати, а могу у великој мери утицати на услове живота. Једна таква појава је и пандемија изазвана вирусом Covid-19. Наиме, промена услова пословања под дејством екстерних фактора није се сада први пут догодила, само што је сада деловало невероватно да се у данашњем, високотехнолошки опремљеном и модерном друштву, "непријатељ" не може ставити под контролу. Наиме, истраживања су показала да се пандемије дешавају у интервалу од 10 до 50 година, а да настају као резултат појаве нових подтипова вируса. Наука, колико год да је напредовала, није у могућности да спречи њихову појаву, већ само да ублажи њихове импликације на друштво. Са ограничењем пословања и непредвидљивим резицима сусрели су се сви, независно од дела света у коме живе и посла који обављају. Из тога није била изузета ни ревизорска професија која је морала да се прилагођава новонасталим условима пословања.

Како би били у могућности да планирају, прикупљају доказе, обављају разговоре са субјектима и слично, ревизори су морали да модификују ревизорске процедуре и преиспитају и ревидирају процену ризика. Питања која су посебно била од важности јесте какав ће утицај Covid 19 имати на процену ризика, материјалности, комуникацију, пробављање ревизорских доказа, сталност пословања и накнадне догађаје. Сваки од ових аспеката сада је пред ревизоре ставио нови изазов, да се уз поштовање свих мера здравствене заштите не угрозе квалитет и објективност ревизије. Једини начин обављања послова

био је рад на даљину, посредством одређених информационо-комуникационих технологија. На овај начин била је обезбеђена комуникација ревизора са субјектима, а у литератури се наводе бројне предности и недостаци оваквог начина рада. Неке од предности односе се на остваривање веће ефикасности, избегавање личних посета удаљених области и снижавање трошкова путовања, увећање делокруга ревизије, повећање ефикасности рада ревизорског тима, дупла провера докумената која обезбеђује знатно релевантније доказе, већу вредност документовања и извештавања па самим тим логистичка подршка унутар ревизорског тима више није потребна.

Код бројних предузећа промена начина рада узроковала је и промене финансијских перформанси. У том смислу, предмет интересовања у раду је био да се процени какав је утицај промена рада ревизора имала на финансијске перформансе ревизорских друштава. Ревизорска друштва подељена су у две категорије, једна у који су свртане друштва велике четворке и друга коју чине остала ревизорска друштва која послују на територији Републике Србије. Аутори су анализирали ливидност, финансијску структуру и профитабилност ревизорских друштава. Без обзира на отежане услове пословања, ревизорска друштва нису имала проблем са ликвидношћу, али се примећује благи пад ових показатеља у 2020. години да би се у 2021. они приближили вредностима које су биле пре пандемије. У финансијској структури свих ревизорских друштава доминатно је учешће обавеза, а тренд повећања се примећује и посматраном периоду, што је повезано са повољним условима кредитирања. Показатељи профитабилности указују на то да пандемија није имала значајан утицај на пословање ревизорских друштава обеју група имајући у виду кретање стопе приноса на пословна средства и стопе приноса на сопствени капитал.

Литература

1. Bennett, G., & Hatfield, R. (2018). Staff auditors' proclivity for computer-mediated communication with clients and its effect on skeptical behavior. *Accounting, Organizations and Society*. 68(1), 42-57. <https://doi.org/10.1016/j.aos.2018.05.003>.
2. Christ, M., Eulerich, M., Krane, R., & Wood, D. (2021). New frontiers for internal audit research. Working Paper, University of Georgia, University of Duisburg-Essen.)
3. Dohrer, B., (2020), Going concern tips for auditors during the pandemic, *Journal of Accountancy*, <https://www.journalofaccountancy.com/news/2020/apr/going-concern-tips-for-auditors-during-coronavirus-pandemic.html>
4. FRC, (2020a), Guidance for Auditors and Matters to Consider Where Engagements are Affected by Coronavirus (Covid-19), COVID-19 Bulletin March, <https://www.frc.org.uk/about-the-frc/covid-19/covid-19-bulletin-march-2020>
5. Denić-Mihajlov, K., Malinić, D., & Grabicki, K. (2015). Capital structure and liquidity during the financial crisis in Serbia: implications for the sustainability of the economy. *Post-Communist Economies*, 27(1), 91-105.
6. Hawkins, E. (2017). When auditors' skeptical judgments do not lead to skeptical actions. Working paper. Clemson: Clemson University. Retrieved

- December 15, 2021. <https://scholarcommons.sc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5301&context=etd>
7. ICAEW (2020). Coronavirus (COVID-19): considering going concern – a guide for auditors, <https://www.icaew.com/technical/audit-and-assurance/professional-scepticism/coronavirus-considering-going-concern/coronavirus-covid19-considering-going-concern-a-guide-for-auditors>
  8. Serag, A., & Daoud, M. (2021). Remote Auditing : An Alternative Approach to Face the Internal Audit Challenges During The COVID-19 Pandemic. *Atasu Journals*, 228- 259)
  9. Sorensen, K., Ortegren, M., (2020). The next best thing: Social presence and accountability's impact on auditor professional skepticism, *Corporate Accounting & Finance*, 32:39-51
  10. Teeter, R., Alles, M., & Vasarhelyi, M. (2010). The Remote Audit. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 7(1), 73-88.).
  11. Teeter, A, R., Vasarhelyi, A., M. Remote Audit: A Review of Audit-Enhancing Information and Communication Technology Literature. <http://raw.rutgers.edu/remote%20audit.pdf>

Impact of Covid-19 Pandemic on Operations and Financial Performance of Auditing Firms in the Republic of Serbia

Abstract

For the past two years, the COVID-19 pandemic has been a global problem for the entire humankind and has had a huge impact on all aspects of human life. The measures taken by the Government of the Republic of Serbia in order to prevent the spread of the pandemic, such as limiting the movement of individuals and social isolation, have caused changes in everyday life and business activities of the entire society.

In conditions of isolation and social distancing, auditors had to change the traditional way of working and modify audit procedures. The goal of the authors of this paper is to see how the Covid-19 pandemic affected the way auditors perform their practice and whether this altered way of work had implications for the financial performance of audit firms operating in the territory of the Republic of Serbia, measured through liquidity, financial structure and profitability.

Keywords: *audit firms, Covid-19, liquidity, profitability, financial structure.*

УДК 336.7:004]:657.631.6

Прегледни рад

Вељко
ДМИТРОВИЋ*
Драган
СТОЈАНОВИЋ**
Немања
ЈАКОВЉЕВИЋ***

Ревизија криптовалута

Резиме

Ентитети који су обвезници ревизије финансијских извештаја могу пословати са криптовалутама. С обзиром да рачуноводствено обухватање криптовалута још није јасно дефинисано, криптовалуте имају одређени специфичан ризик који настаје као последица недовољног познавања криптовалута, њиховог третмана и неизвесности са њиховим пословањем, посматрано из перспективе ревизора. Износи који настају као резултат пословања ентитета са криптовалутама могу да буду материјално значајни са аспекта ревизије финансијских извештаја, а то значи да им ревизор мора посветити пажњу. За ревизора је важно да стекне прелиминарно разумевање о криптовалутама у оквиру пословања ентитета у мери која му је довољна да одлучи о прихватању ревизорског ангажмана или о одбијању да спроведе ревизију у ентитету који послује са криптовалутама. Ако прихвати ангажман, ревизор ће морати да стекне разумно уверавање о исправности рачуноводственог обухвата, успостављеним ИТ контролама и степену безбедносног ризика, као и о потенцијалним утицајима на континуитет пословања. У овом раду детаљније ће бити образложена проблематика криптовалута са становишта ревизора кроз анализу прихватања клијента и наставка ангажмана, исправност рачуноводственог обухвата, оцена успостављених ИТ контрола и степен безбедносног ризика и утицаја на континуитет пословања.

Кључне речи: ревизија; рачуноводство; криптовалуте; blockchain.

---

*) Проф. др Вељко Дмитровић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Факултет организационих наука; e-mail: veljko.dmitrovic@fon.bg.ac.rs

**) Драган Стојановић, државни ревизор за ИТ ревизију, Државна ревизорска институција Републике Србије; e-mail: dragan.stojanovic@dri.rs

***) Немања Јаковљевић, млађи саветник у ревизији, Државна ревизорска институција Републике Србије; e-mail: nemanja.jakovljevic@dri.rs

Увод

Предмет овог рада је анализа изазова и ризика које има пословање са криптовалутама од стране ентитета који је предмет ревизије, а посматрано са аспекта ревизора. Ревизија финансијских извештаја представља испитивање докумената, исправа, извештаја и других информација, ради прикупљања довољног, адекватног и поузданог доказа за изражавање мишљења да ли финансијски извештаји субјекта ревизије истинито и објективно приказују његово финансијско стање, резултате пословања и новчане токове, у складу са прихваћеним рачуноводственим начелима и стандардима (Закон о Државној ревизорској институцији републике Србије, „Сл. гласник РС“, бр. 101/2005...44/2018 - др. закон). Поред ревизије финансијских извештаја постоје ревизије правилности пословања, ревизија сврсисходности пословања и ревизија информационих система, као и друге услуге уверавања. Ревизија се односи на стицање поверења јавности. Ревизори служе поверењу јавности тако што су независни од компанија чији финансијски извештаји су предмет ревизије. Ревизија се односи на развијање радозналост ума и овладавање доношењем одлука (Johnson R. и др, 2016, страна 6).

Криптовалуте су дигитални или виртуелни новац (Чичак Ј, 2019, страна 1), односно децентрализовани дигитални новац заснован на *blockchain* технологији. То су нематеријални дигитални *tokeni* који се креирају путем *blockchain* технологије и који пружају различита права коришћења. Криптовалуте су дигиталан ресурс који може да буде предмет власништва и контроле од стране ентитета који га поседује, као и ресурс над којим се власништво и контрола могу пренети да друге ентитете, односно на друга лица.

Поседовање криптовалуте од стране ентитета пружа могућност за реализацију директне међусобне трансакције са другим ентитетом који поседује криптовалуту. То је трансакција без посредника попут банке, друге финансијске институције или било ког другог учесника. Она је базирана на *blockchain* технологији. *Blockchain* је у основи дигитална књига трансакција са јединственим особинама, која је дизајнирана на такав начин да креира записе који су поуздани и приступачни. *Blockchain* технологија омогућава пренос различитих класа имовине без потребе за независним посредницима (Wunsche A, 2016, страна 7). То је дељена или дистрибуирана дигитална књига трансакција преко мреже рачунара који у њој учествују. С обзиром на чињеницу да она обухвата уграђену *peer-to-peer* комуникацију између рачунара који у њој учествују, елиминисана је потреба за управљањем од треће стране. Рачунари који учествују у ланцу користе аутоматизовани процес за потврду формата трансакције који ће бити укључен у следећи блок. У тренутку када настане усаглашавање, тада се подаци евидентирају у блок.

Удружење професионалних рачуновођа Канаде је дефинисало 9 догађаја из пословања са криптовалутама који могу да резултују настанком материјално значајних погрешних исказа (CPA Canada, 2018, страна број 2). То су:

1. Ентитет доноси одлуку да послује на берзи криптовалута која нема успостављене ефективне контроле над трансакцијама које обавља у име ентитета и које директно или индиректно могу да утичу на стање и износ новчаних средстава која се воде на рачунима ентитета;

2. Ентитет користи дигитални новчаник за одлагање криптовалута који је занемарен са аспекта безбедносног ризика (ентитет све криптовалуте држи на једном месту);
3. Ентитет губи приватни кључ, након чега више не може да приступи одложеним криптовалутама;
4. Неовлашћена страна долази до поседа приватног кључа ентитета и краде криптовалуте;
5. Ентитет погрешно представља власништво над приватним кључем и самим тим и са повезаним криптовалутама које су тим кључем обезбеђене;
6. Ентитет приликом трансакције са криптовалутама шаље криптовалуту на погрешну адресу са које се криптовалута не може повратити, чиме трансакција није реализована и долази до трајног губитка криптовалуте;
7. Ентитет договара и реализује трансакције у криптовалутама са страном која се не може идентификовати услед анонимности страна у *blockchain* трансакцијама;
8. На крају периода постоје значајна кашњења у обради трансакција криптовалута;
9. Отежано је одређивање вредности по којој треба евидентирати криптовалуте за потребе финансијског извештавања.

1. Прихватање клијента и наставак ангажмана

Предузеће који обавља послове ревизије има одговорност да у оквиру својих интерних аката уреди и дефинише политике и поступке прихватања нових клијената и наставак ангажмана код постојећих клијената, као и контролу и документовање поменутих процедура. Интерним актом требало би да буде дефинисано и прописано које податке би требало прикупити и анализирати пре прихватања нових или наставак ангажовања код постојећих клијента, као и одређене друге аспекте (Правилник о обављању послова контроле квалитета рада обављених ревизија, контроле квалитета рада друштва за ревизију, самосталних ревизора и лиценцираних овлашћених ревизора, „Сл. гласник РС“ број 64/2020-8, 2020). Ове политике и поступци треба да буду уређени тако да ревизору омогуће јасну и квалитетну основу за стицање разумног уверавања о томе да ли ће да прихвати, односно настави ангажман. Постојање криптовалута у пословању ентитета код кога треба размотрити ова питања може да изазове потребу за стицањем додатних информација приликом прихватања клијента или наставак ангажмана и може да отвори питање код ревизора, да ли је размотрио све релевантне чињенице пре прихватања или наставак ангажовања. Уколико ентитет послује са криптовалутама и уколико је то пословање материјално значајно са становишта финансијског извештавања и поседује ризик по спровођење ревизије и издавање ревизорског мишљења, ревизор треба да обрати додатну пажњу и одабере адекватан одговор. Ре-

визор треба да прихвати, односно настави ангажман онда када (CPA Canada, 2018, страна 9):

1. испита интегритет ентитета и не утврди ништа што нарушава интегритет ентитета, укључујући и пословну сврху ради које ентитет предузима трансакције и пословање са криптовалутама;
2. испуњава етичке захтеве;
3. поседује стручно знање о криптовалутама и испуњава друге услове у погледу потребног времена и других ресурса за спровођење ангажмана.

У сврху испуњења ових захтева ревизор ће у упите и комуникацију са ентитетом вероватно укључити и питања која се односе на пословање и трансакције са криптовалутама. Кључно разматрање је да ли постоје значајне трансакције са криптовалутама у пословању ентитета које су изван оквира редовног пословања. Уколико постоје, ревизор треба да процени да ли то узрокује значајне ризике (MCP 315, Идентификовање и процена ризика од материјално значајних погрешних исказа путем разумевања ентитета и његовог окружења), да ли су повезане стране укључене (MCP 550 - Повезане стране) и да ли постоји лажно финансијско извештавање или проневера имовине. Пословање и трансакције са криптовалутама могу да укључују прање новца, финансирање тероризма или друге криминалне радње. Употреба *blockchain* технологије која омогућава директну трансакцију уз очување анонимности значајно отежава утврђивање криминалних активности.

2. Исправност рачуноводственог обухвата

У почетку се може чинити да криптовалуте треба рачунати као готовину јер је то облик дигиталног новца. Међутим, криптовалуте се не могу сматрати еквивалентним готовини (валути) како је дефинисано у MCP 7 - Извештај о токовима готовине и MCP 32 - Финансијски инструменти, јер се не могу лако заменити за било које добро или услугу. Иако све већи број ентитета прихвата дигиталне валуте као плаћање, дигиталне валуте још нису широко прихваћене као средство размене и не представљају законско средство плаћања.

Готовински еквиваленти се дефинишу као краткорочна, високо ликвидна улагања која имају способност да се у кратком временском периоду трансформишу у готовинске износе и која су склона ризику да ће променити вредност, ако он није значајног карактера (MCP 7 - Извештај о новчаним токовима). Дакле, криптовалуте се не могу класификовати као готовински еквиваленти јер су подложне значајној волатилности цена. Стога се не чини да дигиталне валуте представљају готовину или готовинске еквиваленте који се могу евидентирати у складу са поменути стандардом.

Интуитивно би се могло чинити да криптовалуту треба књижити по фер вредности, а посматрано као финансијско средство у складу са МФФИ 9 - Финансијски инструменти. Међутим, чини се да ни овакав третман не испуњава дефиницију финансијског инструмента јер не представљају готовину, удео у капиталу ентитета или уговор којим се успоставља право или обавеза испоруке или примања готовине или другог финансијског инструмента. Иако би се средство које се налази у дигиталном облику могло посматрати и као власничко улагање, криптовалута ипак не може да буде власнички улог, нити

дужничко обезбеђење. Стога се чини да криптовалута не би требало да се евидентира као финансијско средство.

Посматрано са другог гледишта, постоји могућност да се помисли да би криптовалите могле да испуне услове да се третирају као нематеријална улагања у складу са МРС 38 - Нематеријална имовина. Он наводи да је средство могуће идентификовати ако је одвојиво или ако суштински проистиче из законских или уговорних права. Сматра се да је имовина одвојива ако је способна да се одвоји од ентитета и прода или пренесе заједно или појединачно са повезаним уговором, препознатљивим средством или обавезом (МРС 38 - Нематеријална имовина). Ово такође одговара МРС 21 - Ефекти промене девизних курсева, у којем се наводи да је суштинска карактеристика немонетарне имовине одсуство права на примање (или обавезу испоруке) фиксног или одређивог броја јединица валуте.

С обзиром на чињеницу да криптовалутама може да се тргује на берзи, постоји реално и оправдано очекивање да ће ентитет који тргује криптовалутама остварити прилив економских користи. Криптовалуте су подложне великим флукуацијама у вредности и то у веома кратком временском периоду. Оне као облик новца који је у дигиталном формату немају физичку супстанцу. Стога је најприкладнија њихова класификација као нематеријално улагање.

Нематеријална имовина се у складу са МРС 38 - Нематеријална имовина, вреднује по набавној или по ревалоризованој вредности. Користећи модел набавне вредности, нематеријална улагања се вреднују по набавној вредности при почетном признавању и накнадно се мере по трошку умањеном за акумулирану амортизацију и губитке од умањења вредности. Користећи модел ревалоризације, нематеријална имовина се може исказати по ревалоризованом износу ако за њих постоји активно тржиште, али то можда неће увек бити случај код свих криптовалута.

Неопходно је да ентитет изврши објективну и независну процену животног века криптовалите коју поседује и да утврди да ли је он ограничен или неограничен. Животни век криптовалите је неограничен у случајевима када не постоји могућност да се уз задовољавајући ниво поузданости предвиди ограничење периода, односно тренутка када се са задовољавајућим нивоом поузданости очекује да ће криптовалута произвести нето новчане приливе за ентитет. Чини се да би за потребе МРС 38 - Нематеријална имовина, требало да се сматра да криптовалите имају неодређени век трајања. Нематеријално улагање са неодређеним веком употребе се не амортизује, већ се мора годишње тестирати на умањење вредности.

Под одређеним условима и специфичним тачно одређеним околностима, а првенствено у зависности од модела пословања криптовалите могле би се евидентирати према МРС 2, *Залихе*, који залихе дефинише као:

1. Имовину која се држи за продају у току редовног пословања;
2. Имовину која је у процесу производње;
3. Имовину у облику материјала за производњу.

На пример, ентитет може да држи криптовалуте за продају у редовном току пословања и ако је то случај, криптовалута би се могла третирати као залиха. Обично, би то значило признавање залиха по нижој вредности од цене коштања и нето остваривој вредности. Али уколико ентитет послује као трговац са криптовалутама, односно као брокер, тада МРС 2 - Залихе, одређује да би залихе требало вредновати по фер вредности умањеној за трошкове продаје. Дакле, овај метод мерења могао би се применити само у врло уским околностима када је пословни модел продаја криптовалуте у блиској будућности са циљем генерисања профита од колебања цена.

С обзиром на то да је у препознавање и мерење криптовалута укључено толико расуђивања и несигурности, потребна је одређена количина обелодањивања како би се корисници информисали у економском одлучивању. МРС 1 - Презентација финансијских извештаја, захтева од ентитета да обелодани одлуке које је његово руководство донело у вези са рачуноводством поседовања имовине, у овом случају криптовалута, ако су оне део одлука које су имале значајнији ефекат на износе признате у финансијским извештајима. Такође МРС 10 - Догађаји након извештајног периода, захтева од ентитета додатна обелодањивања у поменутом контексту. То значи да, уколико су промене, односно варијације у фер вредности криптовалута довољно значајне да би се могло сматрати да би њихово необелодањивање могло значајно да утиче да доношење одлука од стране интересних група, оне би требало да буду обелодањене и то на адекватан начин .

3. Успостављене ИТ контроле и степен безбедносног ризика

Међународни стандардни ревизије захтевају од ревизора да стекне разумевање о информационом систему ентитета и успостављеним ИТ контролама. То укључује интерне процедуре ентитета помоћу којих се трансакције иницирају, евидентирају, обрађују и на основу којих се врши извештавање о њима. Главне криптовалуте користе транспарентне јавне блок-ланце (енг. *blockchain*). Све трансакције су трајно евидентирани на *blockchain*-у. Свако може прочитати или објединити забележене трансакције. Ове трансакције могу се пратити коришћењем идентификационог броја или адресе трансакције. Понекад се тврди да *blockchain* технологија елиминише потребу за поверењем учесника у трансакцијама. Чак и ако је ово у одређеној мери тачно, ипак постоје изазови и ризици у коришћењу *blockchain* технологије и криптовалуте. Неки аспекти поступака у вези са трансакцијама криптовалута значајно ће се разликовати од оних које су карактеристичне за друге валуте.

На пример, трансакције криптовалута укључују употребу криптографије, новчанике за криптовалуте и *blockchain*. Могуће је да организација која употребљава криптовалуте користи криптографски систем који није *blockchain* (нпр. *Ripple*).

За потребе ревизије и уверавања у поузданост ИТ контрола *blockchain*-а свакако се не може заобићи Оквир и смернице за ревизију *blockchain*-а (Quaranta R, 2020, страна 8) коју је публиковало међународно удружење ИТ

ревизора ISACA¹. Поред основног прегледа *blockchain* технологије, прегледа заинтересованих страна, варијација имплементације, основне архитектуре *blockchain* система, интероперабилности, модела управљања, приватности, безбедности и захтева које намеће дигитална имовина, посебно је значајан сет ИТ контрола *blockchain*-а.

Циљеви ИТ контрола у случају *blockchain*-а треба да обезбеде сигурност, расположивост и интегритет обраде *blockchain* мреже и њеног целокупног екосистема, а они се заснивају на 20 контрола у пет домена ризика и то:

- Управљање – седам контрола;
- Инфраструктура (обухвата све друге функционалности које не зависе од података у *blockchain*-у) – пет контрола;
- Подаци – једна контрола;
- Управљање кључевима – три контроле;
- Паметан уговор² – четири контроле;

У следећем прегледу је приказан скуп општих захтева које менаџмент ентитета треба да обухвати ефикасним контролама над свим подацима и технологијама у успостављеним процесима *blockchain*-а.

I. Управљање

Интерне и опште (прописане) смернице (захтеви) које менаџмент треба да испуни у домену управљања обухватају следеће:

- Г-1: Уверити се/прегледати усклађеност са свим прописима у регионима који утичу на мрежу (целокупан систем са свим деловима);
- Г-2: Уверити се да су сва средства (на пример, криптовалуте и *tokeni*) којима се тргује на ВС/DLT мрежи, нису санкционисана, или бар нису забрањена средства у свим државама/регионима где послује мрежа или где може да послује;
- Г-3: Управљачка конфигурација/Прописани протокол;
- Г-4: Управљање капацитетом/одрживости мреже;
- Г-5: Осигурати приступ чвору/мрежи (*валидација*);
- Г-6: Обезбедити свеобухватну ревизију и праћење ВС/DLT мреже;
- Г-7: Претње централизације и концентрације моћи.

---

1) ISACA - Information Systems Audit and Control Association – Асоцијација за ревизију и контролу информационог система, <https://www.isaca.org/>

2) Smart Contract – паметни уговори су апликације у екосистему Blockchain-а, који аутоматизовано активирају уговорене трансакције на основу којих се бележи информација о тим трансакцијама у систем Blockchain-а. Nick Szabo је паметне уговоре дефинисао као дигитализован скуп права и обавеза са дефинисаним правилима који обезбеђују да уговорне стране испуњавају своје.

II. Инфраструктура

Инфраструктура представља сваку функционалност или способност која је независна од трансакције података у *blockchain*-у или између *blockchain*-а. Контролне процедуре које треба предузети су:

- И-1: Код протокола: Уверити се да дизајн *blockchain* протокола и кода, на одговарајући начин подржава циљеве коришћења *blockchain*-а, пружајући адекватну безбедност, доступност, интегритет у обради, поверљивост и приватност. Протокол би требало да ублажи могућности злоупотребе и неовлашћеног објављивања од стране нападача;
- И-2: Механизам консензуса: Проверите да ли је *blockchain* механизам консензуса дизајниран и да делује ефикасно да испуни циљеве мреже. Консензус треба пратити да се умањи могућност за преваре или злоупотребе на мрежи;
- И-3: Уграђене рањивости добављача;
- И-4: Рањивости алгорита: Уверити се да *blockchain* користи посебне алгоритме и понекад посебну опрему да заокружи процес животног циклуса. Рањивости циклуса могу бити зависне од дизајна самог *blockchain*-а;
- И-5: Напади хеш колизија: Користите превентивне аутоматизоване контроле надгледања да бисте идентификовали и отклонили потенцијалне нападе колизија где два улазна низа хеш функције дају исти хеш резултат. Циљеви контроле треба да покривају матичне податке; колизије, податке о трансакцијама; двоструке потрошње, неовлашћени унос, валидност, нетачне податке, обрисане податке, дупликате података итд;

III. Подаци

Подаци представљају информације које се налазе изван ланца и које се чувају и/или преносе у компјутерски читљивом формату са намером њихове употребљивости за трговину или размену на *blockchain* мрежи или то могу бити подаци који потичу из *blockchain* мреже и третирају се као извор поузданости у пословне сврхе. Контролна процедура коју треба предузети је:

- Д-1: Интегритет података: ВС/DLT мрежа мора бити дизајнирана тако да обезбеди интегритет и непорецивост података, ублажавајући и друге ризике повезане са трајним чувањем података;

IV. Управљање кључевима

Управљање кључевима обухвата управљање јавним и приватним кључевима, а контролне процедуре које треба предузети су:

- КМ-1: Недовољна ентропија (без одговарајуће сложености, осетљива на компромитовање/хаковање): Уверите се да су кључеви дизајнирани/створени са одговарајућом сложеношћу и јаком шифром како би умањили ризик од компромитовања;
- КМ-2: Безбедност кључева: Уверите се да је приступ кључевима обезбеђен на сигуран и одржив начин;
- КМ-3: Чување кључева: Уверите се да се резервне копије кључева чувају на сигуран и одржив начин;

V. Паметан уговор

Паметан уговор се односи на коришћене DLT мреже, *oracle*³ позиве, интеграциони код између *blockchain-a*, снимање стања и друге података о трансакцијама. Контролне процедуре које треба предузети су:

- СЦ-1: Управљање паметним уговорима: Циљеви контроле управљања су потенцијални регулаторни или правни ризик својствени дизајну и раду било ког надзорног одбора, што може резултирати усклађеношћу или правним поступцима против дизајнера/учесника мреже;
- СЦ-2: Ризик дизајна је потенцијални свеprisутни ризик својствен дизајну било ког паметног уговора, који може довести до угрожавања предвиђене функције паметног уговора и може укључивати ризик применљив на било који софтверски код;
- СЦ-3: Спољашње/интегрисане зависности од паметних уговора: Ово је ризик када интеракција једног паметног уговора са другим паметним уговорима (укључујући и самог себе, покренутог пре него што се заврши прва верзија), подаци *oracle* или другим процесима или мрежним карактеристикама, што ствара непредвиђене рањивости и резултира угрожавањем паметног уговора и мреже (нпр. поновни улазак и убризгавање позива);
- СЦ-4: Манипулисање/ускраћивање услуга у вези са паметним уговорима: Може укључивати било какве потенцијалне рањивости паметних уговора које потичу из или изван мреже које могу манипулисати подацима на мрежи или ограничити чвор или кориснички приступ мрежи.

ИТ контроле треба да обезбеде уверавање кориснику да су *blockchain* и криптовалуте сачуване и увек доступне, лако проверљиве, добро чуване и обезбеђене од свих ризика повезаних са cloud технологијама.

4. Потенцијални утицаји на континуитет пословања

У сврху идентификовања и процене ризика од материјално значајних погрешних исказа ревизор би требало да утврди могуће ризике приликом стицања разумевања за ентитет и његово окружење подразумевајући и одговарајуће и релевантне контроле које се односе на ризике и узимајући у обзир класе трансакција, стања на рачунима и обелодањивања (укључујући квантитативне или квалитативне аспекте таквих обелодањивања). Потребно је извршити процену ризика који су идентификовани и након тога спровести адекватне процедуре којима би се дошло до закључака да ли се утврђени ризици односе на појединачне тврдње исказане у финансијским извештајима или се односе на финансијске извештаје у целини. Ревизор треба да повеже идентификоване ризике са оним што може да има негативан утицај на нивоу тврдње, узимајући у обзир релевантне контроле које намерава да тестира. Ризик од значајних погрешних приказа стања или трансакције криптовалуте може се идентификовати када постоји услов или када настане догађај који је релевантан за једну или више тврдњи у вези са стањем и трансакцијама ентитета у криптовалутама у којој ентитет није применио интерну контролу како

3) "Oracle" је софтверско решење које омогућава везу *blockchain* чворова који су ван мреже.

би пружио разумно уверење да се резултати ових догађаја и услова евидентирају на рачунима ентитета и који су наведени у финансијским извештајима у складу са важећим оквиром финансијског извештавања.

Табела број I: Догађаји који могу да утичу на постојање материјално значајних погрешних исказа, а који укључују криптовалуте (CPA Canada, 2018, стране 15 и 16)

Р.б.	Догађаји из пословања	Тврдње					
		А	С	СО	Е	О	Р
1	Ентитет доноси одлуку да послује на берзи криптовалута која нема успостављене ефективне контроле над трансакцијама које обавља у име ентитета и које директно или индиректно могу да утичу на стање и износ новчаних средстава који се воде на рачунима ентитета;	Т	Т	Т	Т	Т	Т
2	Ентитет користи дигитални новчаник за одлагање криптовалута који је занемарен са аспекта безбедносног ризика (ентитет све криптовалуте држи на једном месту);		Т				
3	Ентитет губи приватни кључ, након чега више не може да приступи одложеним криптовалутама;						Т
4	Неовлашћена страна долази до посуда приватног кључа ентитета и краде криптовалуте;				Т		Т
5	Ентитет погрешно представља власништво над приватним кључем и самим тим и са повезаним криптовалутама које су тим кључем обезбеђене;				Т	Т	Т
6	Ентитет приликом трансакције са криптовалутама шаље криптовалюту на погрешну адресу са које се криптовалута не може повратити, чиме трансакција није реализована и долази до трајног губитка криптовалуте;						Т
7	Ентитет договара и реализује трансакције у криптовалутама са страном која се не може идентификовати услед анонимности страна у <i>blockchain</i> трансакцијама;	Т	Т				
8	На крају периода постоје значајна кашњења у обради трансакција криптовалута;			Т			
9	Отежано је одређивање вредности по којој треба евидентирати криптовалуте за потребе финансијског извештавања;	Т					
Легенда:							
А	Accuracy – Тачност						
С	Completeness – Комплетност						
СО	Cut-off – Разграничење						
Е	Existence – Постојање						
О	Occurrence – Настанак						
Р	Rights, ownership – Права, власништво						

Очекивано је да ентитет користи мрежну размену за улазак у трансакције са криптовалутама, а у великом броју случајева очекује се да ће ентитет користити и новчаник за криптовалуте. Разматрања при одабиру мрежне размене могу укључивати следеће (CPA Canada, 2018, страна 19):

1. да ли берза има извештаје о ефикасности својих контрола над трансакцијама и рачунима криптовалута предузетих у име својих клијената;
2. каква је ликвидност и колики је обим трговине;
3. ко је власник, ко управља берзом и каква је њена репутација;
4. како се контролише размена криптовалута која се врши на берзи;
5. која је држава у којој се налази централа;

Ентитет можда неће успети да обрачуна један или више својих новчаника за криптовалуте или средства криптовалуте ентитета и повезане трансакције неће бити евидентирани. Овај ризик од материјално значајних погрешних исказа у вези са комплетношћу имовине и трансакција криптовалуте може бити тешко проценити. Употреба јавних кључева не обезбеђује јавност и транспарентност страна које су учесници у размени криптовалута и њихових идентитета. Када ентитет нема историју трансакција криптовалутама која би се могла сматрати релевантном са аспекта лица које треба да донесе одређене закључке везане за њих, ревизор би могао да има значајне проблеме у процесу прибављања података које би могао сматрати поузданим да на њима оснује своје очекивања да материјално значајне размене криптовалута нису адекватно евидентирани.

Ако ревизор током ревизије скрене пажњу на постојање новчаника који претходно није урачунат, можда постоје назнаке да је његово постојање намерно сакривено. Ово може указивати на ризик од преваре, укључујући ризик управљања надјачавањем контрола у вези са новчаником криптовалута. Пропуст да се идентификује новчаник у власништву ентитета може бити нехотичан. Ентитет може имати много новчаника, тако да контроле у вези са ауторизацијом за стварање новчаника и накнадно праћење новчаника можда не делују ефикасно. Услед тога могуће су ситуације у којима ентитет губи траг који води ка једном новчанику или према више новчаника. Успостављање јасних линија одговорности у вези са стварањем и праћењем новчаника може умањити такав ризик.

У случајевима када ентитет остане без приватног кључа, односно када дође до његовог губитка или кад је он на било који начин оштећен и не може да се стави у функцију или врати у пређашње стање, настаје проблем, јер ентитет вероватно више неће бити у могућности да приступи у посед криптовалута које су везане за изгубљени или оштећени приватни кључ. У том случају могуће је констатовати привремени или трајни губитак власничких права која су повезана са таквим криптовалутама. Криптовалута повезана са тим приватним кључем ће, међутим, и даље постојати на релевантном блок-ланцу. Ипак, криптовалута повезана са приватним кључем више не постоји као имовина ентитета. Губитак приватног кључа доводи до материјално значајних погрешних исказа ако ефекат губитка није правилно евидентиран.

Ризици од неовлашћеног приступа новчанику могу се умањити употребом двофакторске или вишефакторске потврде идентитета како би се добио

приступ новчанику. Када подаци садржани у новчанику подлежу шифровању, то може да обухвати и додатни ниво заштите. Свакако, коришћење новчаника у процесу уласка у трансакције и у процесу чувања кључа, има потенцијал да у значајној мери доведе до умањења ризика губитка кључа, односно од приступа кључу од стране лица која за то нису овлашћена. Ентитет може да одлучи да се само мањем делу његове криптовалуте може приступити из врућег новчаника, при чему се већина криптовалута чува у удаљеном новчанику.

Решавање власничког ризика је тешко, јер власништво над криптовалутом није лако уочљиво из блок ланца због анонимности страна у трансакцији. Поседовање приватног кључа је јасна назнака у одређеном тренутку власништва над криптовалутом, којој се може приступити коришћењем тог кључа. У одређеним ситуацијама није једноставно, па чак и није могуће приватан кључ приписати искључиво једном субјекту, а то значи да могу постојати ситуације у којима је власништво над криптовалутама подељено између више субјеката. Одговор на питање да ли ће приватни кључ (а самим тим и сродна криптовалута) бити у власништву ентитета или у личном власништву једног или више појединаца понекад може бити комплексан и може захтевати значајно време за разматрање.

Поред тога, ревизор се такође може сусрести са околностима које указују на то да ентитет који је предмет ревизије, на превару представља да сам контролише приватни кључ и да поседује повезану криптовалуту. Ревизор је дужан да одржи професионални скептицизам током ревизије, препознајући могућност постојања материјално значајних погрешних навода због преваре.

Сваки блок-ланац има свој процес којим се проверава да ли су трансакције криптовалуте аутентичне и да нису дуплиране. Заједничка особина за све је да у тренутку када се потврди одређена трансакција, она од тог тренутка постаје неповратна, односно немогуће ју је обрисати јер је трајно евидентирана. Ова функција може довести до тога да ентитет изгуби криптовалуту ако је послата на нетачну адресу. Особље субјекта ревизије може унети нетачну адресу приликом слања криптовалуте.

У том случају могуће су две ситуације. Прва је да ентитет који је примио криптовалуту одлучи да је добровољно врати ентитету који ју је послао, а друга је да одлучи да то ипак не учини и да задржи криптовалуту. Обе ситуације су реалне и могуће, али чињеница је да је друга ситуација далеко реалнија од прве и да би у случају њене реализације дошло да трајног губитка власништва над криптовалутом и то услед настанка грешке која је последица немарног поступања са криптовалутама.

Идентитети купаца и продаваца криптовалуте понекад се називају псеудонимом. Одређене информације, попут назива учесника у трансакцијама нису видљиве у адресама у блок-ланцу, али постоји веза између тих адреса и стварних, односно правих информација о идентитетима учесника у трансакцијама. И поред овако утврђене структуре, крајњи идентитет субјеката је у великом броју случајева прилично тешко утврдити или га је чак немогуће утврдити, како од стране ревизора, тако и од стране других заинтересованих страна, укључујући и регулаторна и законодавна тела. Услед тога постоји велика нејасноћа у домену идентификовања стране са којом ентитет који је предмет ревизије учествује у трансакцијама. Постоје велике разлике у брзини

којом блок ланци потврђују и обрађују појединачне трансакције. Оне су у великом броју случајева подложне процесу обраде у веома кратком временском периоду, често и до свега пар минута, али у појединим случајевима обрада трансакције може да буде успорена и да траје чак и неколико дана. Таква облици кашњења могу се појавити у следећим случајевима када (CPA Canada, 2018, страна 23):

1. *blockchain* рудари дају мали приоритет трансакцијама ентитета ако је накнада коју пошиљалац пристане да плати рударима знатно нижа од оне за друге трансакције, а обим ових трансакција са већим накнадама је велики;
2. дошло је до обуставе трансакција од стране берзе.

Сваки ентитет има могућност да употреби одређене унапред дефинисане процедуре којима би вршио систематичан надзор над трансакцијама са криптовалутама и то са нарочитим фокусом на дане који претходе и који следе након датума који је одређен као датум финансијских извештаја. Потребна за оваквим приступом проистиче из разлога који се односи на изналажење правилног одговора на питање да ли се трансакције евидентирају у исправном извештајном периоду. Савез овлашћених рачуновођа Канаде примећује да је изражена забринутост да примена MPC 38 -Нематеријална улагања и мерење криптовалута по набавној цени нису референтни за економску суштину и не пружају релевантне информације корисницима финансијских извештаја. У неким случајевима, фер вредност криптовалута може се рачунати или открити у финансијским извештајима. Посебна питања која треба узети у обзир у вези са проценом криптовалуте укључују следеће (CPA Canada, 2018, страна 24):

1. неким криптовалутама се ретко тргује;
2. многе криптовалуте су нестабилне и тржишта могу остати отворена 24/7. Стога може бити важно време у којем извештајни ентитет процењује криптовалуту;
3. у било ком тренутку може бити тешко изменити значајну количину криптовалуте за класичну валуту по цени коју власник сматра поштеном, у разумном року;
4. као и код залиха, постоје налози за куповину и продају, често са значајним размаком између одговарајућих цена;
5. могуће су значајне разлике у цени по којој се криптовалутом истовремено тргује на разним берзама. Природа и степен регулисања тржишта криптовалута варирају у различитим надлежностима. Често постоји мало прописа који произилазе, између осталог и из недостатка јасноће о начину извештавања о ценама.

Ако је дошло до значајног обима недавних трговина криптовалутама на берзама, трговинске цене могу пружити доказе о фер вредности. Али са друге стране, ако је недавних трговања било мало или ако их није било уопште поставља се питање које вредности би могле да буду релевантне за разматрање и да ли би се у неким случајевима могла односити на цене које су одраз продаје или куповине на *peer-to-peer* берзи. У том контексту корисно је напоменути да постоје врсте трансакција које се привремено евидентирају на у приватном блок-ланцу све до тренутка када учесници не одлуче да се оне евидентирају

на јавном блок-ланцу. Поред свега наведеног, могућа је ситуација и да ентитет одлучи да употреби, односно да примени модел који би подразумевао процену фер вредности за одабране криптовалуте. То би онда значило да би он могао да примени процедуре које би имале ефеката на финансијско извештавање, а које су повезане са проценама криптовалута. Ове политике могу захтевати, на пример, да метод вредновања и претпоставке врши надлежно особље, а особље које такође није одговорно за одобравање трансакција криптовалуте прегледаће их и одобрити.

Закључак

Иако су трансакције криптовалута постале уобичајена појава у глобалној економији (Дмитровић В. и др, 2019, страна 12), у рачуноводственим стандардима или стандардима ревизије за сада је веома мало садржаја који се могу односити или се односе на криптовалуте. Процена значаја потенцијалних празнина је изазов, с обзиром на природу екосистема криптоимовине и повезане ризике који се брзо развијају. Приступ праћењу криптовалута који се окреће ка будућности може помоћи да се креира основа за идентификовање потенцијалних празнина и подручја којима треба дати приоритет или на које се треба усредсредити. Технике ревизије у настајању, попут аналитике података ревизије, и нове технологије, попут вештачке интелигенције, роботске аутоматизације процеса и блок ланца, нуде и изазове и могућности који ће утицати на ревизије финансијских и нефинансијских информација у догледно време. С обзиром на брзу еволуцију ревизорских доказа који су данас доступни, од пресудне је важности да ревизори имају робустан, издржљив скуп алата који им омогућава да дају доследне процене о довољности и примерености добијених ревизорских доказа.

Један од важних изазова за регулаторна тела и професионалне организације је проучавање све веће сложености и разноликости информација за ревизију, од старих евиденција заснованих на папиру до блок ланца имовине и нематеријалних улагања, истичући важност постављања чвршћих смерница за ревизију засновану на доказима, и провере поузданости информација. Одређене информације које ће бити употребљене као докази у ревизији, било у папирном или електронском облику, пружају доказе о постојању имовине. Остале информације могу пружити само неке доказе о постојању средства (на пример, запис који се гледа на блок ланцу може бити предмет разматрања поузданости самог ланца блокова). Извршен увид у податке који се односе на тврдње о постојању не мора у сваком случају да обезбеди и податке о вредности или власништву над средствима криптовалута. Исто тако вршење прегледа документације која потврђује постојање средстава нематеријалне имовине не мора у сваком случају да осигура и податке о обавезама и правима субјекта у вези са њима или о исправности њихове вредности исказане у пословним књигама.

Разматрања ревизије за криптовалуте у поређењу са традиционалном имовином и трансакцијама се у основи не разликују, али их треба применити у сложенијим условима. То је делимично због сложености ИТ окружења и недостатка било каквог централног органа. Не постоји централна банка или други ауторитет за криптовалуте. Додатне сложености проистичу из анонимности и недостатка транспарентности трансакција, што повећава ризик од

прања новца, као и нестабилности вредности криптовалута. Не постоји трећа страна којој бисте могли да се обратите за екстерну верификацију. То није попут банковних рачуна, где бисте могли да тражите од банке клијента да ентитет код ње поседује рачун. Не постоји централна власт, па ревизори морају више да се ослањају на непосредну инспекцију.

Упркос изазовима, постоје одрживи приступи ревизији криптовалута. Код доказивања власништва над криптовалутама, може да се изврши мала уплата и то је прихватљив начин да се потврди да је ентитет заиста власник криптовалуте за коју тврде да поседује. Проблем „лажног плаћања“ може се решити тако што новчаници нису повезани са стварним процесима идентитета. Ревизорска фирма би могла да постави свој новчаник да директно прима малу лажну уплату, коју ревизор може да пошаље назад. Предност већине криптовалута је у томе што су трансакције јавне, те је лако потврдити да се трансакција догодила. Постоји много веб-локација које ће вам омогућити да видите трансакције уживо између различитих адреса новчаника. За већину главних криптовалута постоје довољно велика тржишта која могу обезбедити задовољавајући ниво поузданости.

Литература

1. Alan Wunsche, Technological disruption of capital markets and reporting an introduction to blockchain, 2016, Chartered Professional Accountants of Canada;
2. Audit Considerations Related to Cryptocurrency Assets and Transactions, 2018, Chartered Professional Accountants of Canada;
3. Introduction to accounting for Cryptocurrencies, 2018, Chartered Professional Accountants of Canada;
4. Johnson R, Wiley L, Auditing a practical approach with data analytics (third edition), 2016, Wiley;
5. Ron Quaranta et al, *Blockchain Framework and Guidance*, 2020;
6. Дмитровић В. и др, "Рачуноводство криптовалута по МСФИ", 2019, ГИХ Зборник, Међународни симпозиј економија источне Хрватске визија и раст;
7. Закон о Државној ревизорској институцији републике Србије, „Сл. гласник РС“, бр. 101/2005...44/2018 - др. Закон;
8. Јосип Чичак, "Рачуноводствено процесуирање криптовалута", 2019, *Рачуноводство*;
9. МРС 1 – Презентација финансијских извештаја;
10. МРС 10 – Догађаји након извештајног периода;
11. МРС 2 – Залихе;
12. МРС 21 – Ефекти промене девизних курсева;
13. МРС 32 – Финансијски инструменти обелодањивања и приказивање;
14. МРС 38 – Нематеријална улагања;
15. МРС 7 – Извештај о токовима готовине;

16. МСР 315 – Идентификовање и процена ризика од материјално значајних погрешних исказа путем разумевања клијента и његовог окружења;
17. МСР 550 – Повезане стране;
18. МСФИ 9 – Финансијски инструменти;
19. Правилник о обављању послова контроле квалитета рада обављених ревизија, контроле квалитета рада друштава за ревизију, самосталних ревизора и лиценцираних овлашћених ревизора, „Сл. гласник РС“ број 64/2020-8, 2020;

Audit Cryptocurrencies

Abstract

Entities that are required to audit financial statements may do business with cryptocurrencies. As the accounting coverage of cryptocurrencies is not yet clearly defined, cryptocurrencies have a certain specific risk that arises as a result of insufficient knowledge of cryptocurrencies, their treatment and uncertainty with their business from the auditor's perspective. The amounts that arise as a result of the entity's operations with cryptocurrencies may be materially significant from the aspect of the audit of financial statements, which means that the auditor must pay attention to them. It is important for the auditor to gain a preliminary understanding of the cryptocurrencies within the entity's operations to the extent sufficient to decide whether to accept the audit engagement or to refuse to conduct the audit in the cryptocurrency entity. If it accepts the engagement, the auditor will need to obtain reasonable assurance about the correctness of the accounting coverage, established IT controls and the degree of security risk, as well as the potential impacts on business continuity. This paper will explain in more detail the issue of cryptocurrencies from the auditor's point of view through the analysis of client acceptance and continuation of engagement, correctness of accounting coverage, established IT controls and the degree of security risk and impact on business continuity.

Keywords: *audit; accounting; cryptocurrencies; blockchain.*

УДК 0

Прегледни рад

Владан
ПАВЛОВИЋ*
Горанка
КНЕЖЕВИЋ**

Ревидирани Концептуални оквир: корак уназад или продубљивање започетог процеса реформе финансијског извештавања***

Резиме

Након Споразума IASB и FASB у Norwalk-у 2002. године о хармонизацији финансијског извештавања, један од кључних задатака било је хармонизовати концептуалне оквири финансијског извештавања, будући да исти представљају основу за доношење нових и ревизију постојећих рачуноводствених стандарда. Пројекат ревизије и конвергенције започет је 2004 године, а 2010. године IASB је издао Концептуални оквир финансијског извештавања којим је замењен Оквир за припрему и представљање финансијских извештаја из 1989. године. Ова верзија Концептуалног оквира није била резултат крајњег ажурирања концептуалног оквира већ је била резултат довршетка прве фазе пројекта ревизије концептуалног оквира. Пројекат ревизије концептуалног оквира обустављен је 2010. године, да би 2012. године IASB званично поново уврстио овај пројекат у своју агенду, али овај пут самостално, чиме је прекинуто усаглашавање основних концепата финансијског извештавања са FASB. У новом пројекту стављен је фокус само на оне теме које још нису биле покривене, али и на области за које је IASB оценио да су неодговарајуће регулисане. Појмови имовина и обавезе су у новом Оквиру редефинисани, ревидирани су критеријуми за признавање, Оквир садржи више упутстава за вредновање и додата су два нова поглавља (Финансијски извештаји и извештајни ентитети и Презентација и обелодањивање).

---

*) Проф. др Владан Павловић, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у К. Митровици, Економски факултет, Колашинска 156, К. Митровица, Србија; e-mail: vladan.pavlovic@pr.ac.rs

**) Проф. др Горанка Кнежевић, Универзитет Сингидунум, Данијелова 32, Београд, Србија; e-mail: gknezevic@singidunum.ac.rs

***) Овај рад изложен је на 23. конгресу Савеза рачуновођа и ревизора Републике Српске дана 20. септембра 2019. и као саопшење штампан је у зборнику. Савез рачуновођа и ревизора Републике Српске је одобрио штампање написа у часопису "Рачуноводство".

У новом Оквиру, IASB је ставио већи нагласак на аспект руковођења и управљања ресурсима ентитета (*stewardship*) као део доношења одлуке о корисности информације, поново је увео опрезност кроз аспект неутралности, као и подношљив ниво неизвесности у вредновању, уместо поузданости која је претходила овом концепту, као саставни део веродостојног представљања.

Ревидирани Концептуални оквир за финансијско извештавање издат је 2018. године, али попут Оквира из 2010. године, ни овај документ није резултат коначног ревидирања претходног Оквира. Извршене промене налажу потребу преиспитивања да ли самостално ревидирани Оквир представља заокрет IASB у односу на промене које су извршене у сарадњи са FASB или само продубљивање започетог реформисања финансијског извештавања.

Кључне речи: Концептуални оквир за финансијско извештавање, вредновање, признавање, представљање и обелодањивање

Увод

Да би се смислено могло говорити о променама концептуалног оквира за финансијско извештавање неопходно је претходно разумети шта је концептуални оквир и шта представља концептуални оквир за финансијско извештавање. Или, како је то говорио Катон Старији (рођен 234. пре Христа) “*Rem tene, verba sequentur*“, односно “владај предметом (о коме говориш), речи ће долазити саме од себе”. Међутим, још увек није дат смислен и потпун одговор на ово питање (видети: Dennis, 2018). Уместо тога се обично говори о циљу концептуалног оквира или о његовој садржини. Мисао Марсела Пруста (M. Proust) да је „свака замисао лака кад се не узме у обзир стварност“ адекватно се може применити и у контексту декларисаних циљева концептуалног оквира за финансијско извештавање и његовој сврси.

Полазна тачка реферата заснована је на премиси да се мора разумети прошлост да би се разумела садашњост, односно да се садашњост не може разумети без разумевања прошлости. Због тога се у првој глави овог реферата излаже историја настанка и развој концептуалног оквира за финансијско извештавање. Будући да су сви постојећи концептуални оквири утемељени у FASB-овом концептуалном оквиру, у другој глави се указује на критике системског карактера овог оквира. У трећој глави се елаборира концептуални оквир IASC, а у четвртој концептуални оквир настао као резултат заједничког пројекта FASB и IASB. Наведено је било неопходно, јер се без тога не могу суштински разумети промене у новодонетом IASB-овом концептуалном оквиру, које су изложене у петој глави.

1. Настанак Концептуалног оквира за финансијско извештавање

Концептуални оквир за финансијско извештавање настао је као одговор на многе нападе на квалитет финансијског извештавања током кризе у САД шездесетих година двадесетог века (Gore 1992: 10), као и на све спорнија рачуноводствена питања о којима су Комисија за хартије од вредности (SEC), Амерички рачуноводствени институт, који је претходник AICPA– (AIA) и Одбор за рачуноводствене процедуре (CAP) расправљали (Видети: Zeff, 1999;

Gore, 1992). Наиме, за тадашњу кризу је оцењено да је последица: (а) начина доношења рачуноводствених стандарда; (б) флексибилности у могућности примене рачуноводствених метода; и (ц) финансијских превара и улоге ревизора у њиховом откривању. (Gore, 1992, стр. 8). Услед снажних критика постојећег система финансијског извештавања, родиле су се између осталог и идеје и да влада или Комисија за хартије од вредности (SEC) преузму надлежност над доношењем рачуноводствених стандарда или да се оснује неко ново тело на које би се пренале ове надлежности (видети опширније у Gore, 1992). У страху од губитка било какве контроле над поступком доношења стандарда, АИСПА је у децембру 1970. године организовала посебну конференцију на којој су разматране поједине могућности превазилажења кризе у процесу доношења стандарда и на којој је одлучено да АИСПА оформи два комитета која би разматрала ова питања: *Wheat*-ов комитет и *Trueblood*-ов комитет. *Wheat*-ов комитет је препоручио успостављање Одбора за стандарде финансијског рачуноводства (FASB), док је друга истраживачка група издала *Trueblood* извештај, посвећен циљевима финансијских извештаја, који је представљао и главну основу за концептуални оквир FASB. Као резултат рада ових комитета, новоформирано FASB је покренуо 1973. године пројекат изградње концептуалног оквира.

Формирање *Wheat* и *Trueblood* комисије, на основу чијег рада је настао FASB-ов концептуални оквир, оцењује се као очигледна стратегија преживљавања АИСПА која није била вољна да препусти Комисији за хартије од вредности (SEC) или влади ингеренције доношења рачуноводствених стандарда током шездесетих година двадесетог века, а као последица бројних критика на рачун квалитета финансијског извештавања. (Према: Alexander, Le Manh-Bena, Ramond, 2013, стр. 6)

Како наводи *Sprouse* (1988), потпредседник FASB-а од 1975. до 1985., FASB је био подстакнут да развије концептуални оквир, пре свега због *Trueblood* извештаја, а затим и због потребе за концептима на основу којих би били развијени шест техничких пројеката из агенде. (Исто) Концептуални оквир за финансијско извештавање може се посматрати као решење неуспеха у доношењу стандарда од АИСПА из 1930-их. АИСПА је критикована због одбацивања униформног рачуноводственог система, што је имало за последицу бројне опције које су смањиле перципирани квалитет финансијског извештавања. (Исто) Недостатак конзистентних циљева и принципа отежавао је наметање општеприхватљивих рачуноводствених решења, те је због тога концептуални оквир био пресудан за оправдавање стандарда и њихову прихватљивост. *Hines* (1989, стр. 81) наглашава: "Главни разлог који је FASB навео за предузимање пројекта изградње концептуалног оквира био је пружање кохерентне концептуалне основе која би омогућила постављање теоријски утемељених и конзистентних, а не произвољних и ад хоц стандарда". (Према: Alexander, Le Manh-Bena, Ramond, 2013, стр. 4)

Дакле историја нас учи да одлука о изградњи концептуалног оквира није нужно била усмерена на оперативне ефекте, већ да је била пресудна са политичког становишта, будући да су приватни доносиоци стандарда могли на овај начин постићи значајан консензус у процесу стандардизације рачуноводства. Заправо, према разним ауторима, укључујући *Power*-а (1993: 47), концептуални оквир игра „критичну улогу у одржавању професионалне моћи“ и

посебно је битан за приватног доносиоца стандарда када заинтересовани субјекти доводе у питање његов легитимитет (Peasnell 1982) или када се кредибилност стандарда финансијског извештавања доводи под сумњу (Solomons 1986). (Према: Alexander, и др., 2013, стр. 6)

Иначе, идеја за развијањем концептуалног оквира за финансијско извештавање није била нова. Потрага за концептуалним оквиром појављује се у америчкој рачуноводственој литератури још 20-их година двадесетог века радом Paton-а (1922) и накнадно Canning-а (1929). Првим институционалним покушај изградње концептуалног оквира за финансијско извештавање сматра се израда извештаја “Прелиминарна изјава о рачуноводственим принципима који утичу на корпоративне извештаје” (Tentative Statement for Accounting Principles Affecting Corporate Reports) коју је 1936. године објавила Америчка рачуноводствена асоцијација (AAA). Од 1936. до 1966. године AAA је издала неколико других изјава о рачуноводственим принципима (Hendriksen и Van Breda, 1991.), укључујући два важна документа. Године 1940, AAA је издала студију коју су написали Paton и Littleton (1940), а која се може сматрати одговором на монографију коју су написали Сандерс и сарадници у издању Америчког института сертифицираних јавних рачуновођа (AICPA) 1938. Од значаја су и рачуноводствене студије Moonitz-а о темељима, односно постулатима рачуноводства из 1961. године и студије Moonitz-а и Sprouse-а о рачуноводственим принципима из 1962. године. У последњем извештају који је AAA издала 1966. године, познат као „ASOBAT“ (A Statement of Basic Accounting Theory), по први пут је промовисана (корисничка) теорија рачуноводства оријентисана на корисника, која је била од великог утицаја на препоруке Trueblood комисије (AICPA 1973), док је Trueblood-ов извештај, посвећен циљевима финансијских извештаја био главна основа за FASB-ов концептуални оквир (Према: Gore, 1992; Zeff 1999; Alexander, Le Manh-Bena, Ramond, 2013)

2. Критике FASB-овог Концептуалног оквира

Много наде је положено у идеју изградње концептуалног оквира за финансијско извештавање, те су очекивања од FASB-а заиста била велика. Како истиче Alexander са сарадницима (2013, стр.7), “свакој валидној дисциплини која има самопоштовање треба успостављен начин размишљања”, а од концептуалног оквира се очекивало да се то и у рачуноводственој струци постигне. FASB-ов концептуални оквир представља најдужи, најскупљи и несумњиво најважнији формално конституисани истраживачки програм у историји рачуноводства. (Gore, 1992, стр. 1).

FASB је изворно описао концептуални оквир као “изградња кохерентног система међусобно повезаних циљева и принципа који могу довести до конзистентних стандарда и који описују природу, функцију и ограничења финансијског рачуноводства и финансијских извештаја” (FASB, 1976., стр. 2). Boyle (2010) наводи да правилно и пажљиво развијен концептуални оквир пружа здраву основу за израду стандарда, смањујући политизацију процеса доношења рачуноводствених стандарда. Заиста, робустан концептуални оквир чини одлуке доносиоца стандарда још оправданијим и смањује пристисак интересних конституитивних учесника (партиципантс) у поступку доношења стандарда. (Према: Alexander, Le Manh-Bena, Ramond, 2013, стр. 17)

Међутим, многи практичари као и бројни истраживачи (Dopuch, Sundern 1980; Anthony, 1987; Solomons 1986; Gerboth 1987; Hines, 1989; Macve, 1997; и др.) су пројекат изградње концептуалног оквира оценили неуспешним. Macve (1997) наводи да „често није сасвим јасно шта људи мисле када говоре о концептуалном оквиру.“

Истраживачи су указали на непотпуност, недоследност, кружно резоновање и неоперативност оквира, те је корисност FASB-овог концептуалног оквира већ била доведена у питање 1980-их (Gore, 1992; Alexander, и др. 2013). Осим тога, стандарди објављени пре ступања на снагу оквира нису ревидирани и као такви нису били доследни, што је довело и до ех-пост проблема оквира. (Према: Alexander, и др. 2013, стр.5) Међутим, чак и нови стандарди нису увек били сагласни са донетим концептуалним оквиром. Mozes (2003) објашњава како су нејасноћа и ниво апстракције FASB-овог концептуалног оквира омогућили Комисији за хартије од вредности да се супротстави предлозима FASB-а по питању обрачуна опција за акције запослених 1993. године. (Исто) Како и сам Gore (1992, стр. ви), који је био задужен за појекат преиспитивања критика упућених америчком концептуалном оквиру, наводи, “на почетку рада на пројекту био сам ентузијастички подржавалац концептуалног оквира за финансијско извештавање, јер концептуални оквир просто треба да омогући доношење бољих стандарда него што су актуелни стандарди који су доношени на основу некохерентних правила. На крају истраживања сам и даље био уверења да постојећи стандарди, као и начин њиховог доношења нису задовољавајући, али сам био мање оптимистичан да концептуални оквир може ове проблеме и да реши.” И даље: “Нажалост, још увек постоји јаз између онога што концептуални оквир може да пружи и онога што се од њега очекује.” (Gore, 1992, стр. ви)

Када су FASB и IASB 2004 годне започели заједнички пројекат ревизије концептуалног оквира, концептуални оквир је дефинисан као “кохерентан систем међусобно повезаних циљева и принципа који описују природу, функцију и ограничења финансијског извештавања. (FASB, 2004б, п. 1) Накнадно објашњење да је “објективес” идентификују “гоалс” и сврхе финансијског извештавања, док принципи представљају основне концепте финансијског рачуноводства и извештавања” (FASB, 2004б, стр. 1) Како се уочава, ово објашњење се тешко може превести на српски језик, будући да се и речи “објективе” и “гоал”, који се повремено и на енглеском језику користе као синоними, на српском преводи као циљ. Ово појашњење је корићено, у мало другачијој верзији, у заједничком пројекту IASB-а и FASB-а ревидирања концептуалних оквира. Како истиче Dennis (2018), проблем са овим објашњењем је тај што је он непотпун и што се може протумачити на различите начине. Шта се тачно подразумева под “системом” или “системом међусобно повезаних циљева”? Шта су “принципи”? Како принципи могу „довести до конзистентних стандарда“? Занемаривање испитивања ових термина у наставку још је један доказ занемаривања „концептуалних разматрања“ од стране чланова одбора који су конструисали концептуални оквир. (Dennis, 2018)

Како аргументовано износи Dennis (2018), упркос више од четрдесет година истраживања развоја концептуалног оквира за финансијско извештавање, до дана данашњег није адекватно одговорено на питање „Шта је концептуални оквир?“ Dennis (2018) истиче да не постоји сагласност око разумевања

идеје концептуалног оквира и природе изјава које су укључене, будући да је недовољна пажња посвећена идеји или концепту концептуалног оквира и идеји из чега се он састоји. Пропуштено је да се испита природа концептуалног оквира и израза који се у њему користе за његово описивање. (Исто) Део проблема је у томе што постоји неадекватно „концептуално испитивање“ израза „концептуални оквир“ и термина које се користе за описивање концептуалног оквира. (Исто) Резултат тога је да они који конструишу концептуалне оквире нису вођени јасним концептом концептуалног оквира, док је разматрање концептуалних оквира подривено разликама у разумевању шта они у ствари јесу. (Исто) Dennis (2018) закључује да “састављачи концептуалних оквира још увијек не познају место које су толико дуго покушавали населити”, и да “што се више ствари мењају, то је ствар више иста.” Имајући у виду да су FASB-ов оквир имитирале и друге професионалне асоцијације рачуновођа које су започеле пројекат доношења концептуалног оквира, ова критика Dennis-а се односи на све постојеће концептуалне оквире укључујући и Концептуални оквир IASB из 2018. године.

Уверење да концептуални оквир јесте све оно што поједини аутори претендују да буде не спаде у разумна уверења. Описивање како се на основу циљева извештавања дефинишу квалитативне карактеристике које информације треба да испуне, те да се на основу тога дефинишу критеријуми за признавање, а затим вредновање и најзад начин презентовања тих информација у финансијским извештајима се испоставља проблематичним чим се мало дубље “загребе”. Уосталом, и у самом концептуалном оквиру се истиче да стандарди које доноси Одбор не морају бити засноване на концептуалном оквиру. Како наводи Christensen (2010a), рачуноводство би требало да посвети више пажње грешкама, јер грешке су кључне за преиспитивање уверења. Овај Christensen-ов навод се односи на сва уверења, укључујући и уверења шта концептуални оквир представља. Како наводе *Norreklit* и сарадници, језик науке је усмерен на описивање и овладавање појавама, а карактеришу га расуђивање и прецизност у описивању појава и односа, а савесни истраживачи никако не би смели примењивати критеријуме за сазнањем укоренење у вери, која је флексибилна и одвојена од саме појаве која је предмет испитивања. (*Norreklit*, и др. 2012, стр. 492. Према: Павловић, 2015) Како ће се приказати у наставку, односи међу квалитативним карактеристикама не да нису јасно описани, већ често нису уопште ни описани.

3. Изградња и критике IASC-овог Концептуалног оквира

IASC-ов концептуални оквир је настао под институционалним пристисцима, будући да је током 1980-их питање концептуалног оквира постало главно питање у рачуноводственој заједници, а без експлицитног концептуалног оквира, IASC би било јако тешко да креира стандарде који би били прихваљиви рачуноводственој заједници. (Према: Alexander, и др. 2013, стр. 6) Иначе, IASC је донео први стандард 1974. године (IAS 1), док је одлуку о развијању концептуалног оквира донео тек у новембру 1986. године. У процесу доношења стандарда у периоду који је претходио доношењу концептуалног оквира, IASC је углавном покушавао да хармонизује постојеће националне стандарде који су развијени на различитим концепцијама циљева финансиј-

ских извештаја. (Исто) Дакле, одсуство универзално прихваћених циљева финансијског извештавања није била препрека за доношење стандарда.

Звучало би логично поставити питање: Зашто IASC-ов пројекат изградње концептуалног оквира није заснован на уједначавању концептуалних оквира професионалних рачуноводствених асоцијација чланица IASC? Одговор на ово питање је врло прост, и гласи: Зато што је у том тренутку једини концептуални оквир који је постојао на свету био FASB-ов оквир. С тога и не чуди што је IASC-ов концептуални оквир грађен под снажним утицајем FASB-овог концептуалног оквира. Иначе, пројекти концептуалног оквира су истовремено предузети у три државе са англо-саксонском рачуноводственом традицијом (Аустралија, Канада и Велика Британија), док се супротно томе, концептуални оквири формално не користе за утврђивање стандарда у европско-континенталним државама.

IASC-ов оквир је усвојен 1989. године, дакле 16 година након што је то учинио FASB. Alexander и сарадници (2013, стр.6) наводе да је IASC-ов концептуални оквир произашао из FASB-овог концептуалног оквира, те да су веома слични, ако суштински нису чак и сасвим исти. Међутим, сличношћу ова два оквира не треба заснивати само на чињеници да је FASB-ов оквир био (једино постојећи) модел за састављање IASC оквира, већ и на чињеници да је и сам IASC био под снажном доминацијом англосаксонске праксе.

Ипак, одређене разлике између ова два оквира су биле присутне као резултат настојања различитих рачуноводствених традиција да своја гледишта и рачуноводствену праксу инкорпорирају у концептуални оквир. Како наводе Samfferman и Zeff (2007, стр. 261), не желећи да се створи утисак да је превише под утицајем америчког концептуалног оквира, одбор задужен за пројекат изградње концептуалног оквира, укључио је и елементе који потичу из различитих рачуноводствених традиција, попут "истинитог и фер приказа" или увођење "stewardship" у циљеве извештавања. (Према: Alexander, и др., 2013, стр.6) Колико су ове разлике имале и суштинског значаја на процес доношења стандарда је друго питање.

4. Изградња и критике Концептуалног оквира произашло из пројекта усаглашавања концептуалног оквира IASB и FASB

Снажан развој светског финансијског тржишта и појава, пре свега нових финансијских инструмената интензивирали су већ дуже времена присутне притиске крупног капитала за међународном "хармонизацијом" рачуноводствене регулативе. У англосаксонској рачуноводственој литератури се процес уједначавања регулативе често означава појмом "хармонизација". Међутим, велико је питање да ли термин "хармонизација" заиста одражава појаву о којој је овде реч. Термин хармонизација је филозофски термин којим се означава склад, јединство, сразмерни однос делова који су саставни део целине, а у психолошком смислу подразумева складност интеракције између различитих чинилаца који учествују у развоју појединца, деловању групе или реципроцитета у односима појединца, групе и заједнице. Овај термин преузет је и у музици и ликовној уметности, док његова употреба у економији увек усмерена на изазивање позитивних осећања. Историја нас међутим учи да

када је реч о економским интересима, термин “уједначавање” далеко прецизније одражава суштину процеса од термина “хармонизовање”.

Споразумом IASB и FASB у Норвалк-у 2002. године, формално је започет и процес уједначавања стандарда које издају ова два одбора. Будући да се концептуални оквир за финансијско извештавање сагледава као оквир за уобличавање будућих стандарда и ревизију постојећих, природно се пројекат уједначавања концептуалних оквира наметнуо као задатак од прворазредног значаја. Пројекат ревизије и конвергенције започет је 2004 године, а IASB и FASB су одлучили да пројекат поделе на осам фаза (фазе од А до Х), при чему је свака фаза подразумевала различите делове концептуалног оквира. Заједнички пројекат изградње концептуалног оквира FASB и IASB мотивисан је испуњењу захтева инвеститора о упоредивости финансијских информација широм света. Наиме, теоријски посматрано, усаглашени концептуални оквири би требали да имају за последицу и доношење стандарда који би на истим основама третирали исте трансакције, а то значи да би финансијске информације садржане у финансијских извештајима компанија које извештаје састављају на основу МСФИ и GAAP биле упоредиве.

Међутим, пројекат ревизије концептуалног оквира обустављен је 2010. године. Промена приоритета и спор напредак имали су за последицу напуштање овог пројекта тек након довршетка Фазе А првобитног заједничког пројекта, и што су у септембру 2010. године у постојећи Оквир уведена поглавља 1 и 3. Фаза Д која је обухватала објављивање документа за дискусију (*discussion paper*) и нацрт за објаву (*exposure draft*) никада није финализирана. Одбори су о фазама Б и Ц расправљали прилично опсежно, али ниједан документ за разматрање није издат, док рад од Е до Х фазе углавном није ни отпочет.

Дакле *Концептуални оквир за финансијско извештавање* који је заменио *Оквир за припрему и представљање финансијских извештаја*, није био резултат крајњег уједначавања концептуалних оквира, већ резултат укључивања два поглавља као резултат довршетка прве фазе пројекта ревизије концептуалног оквира.

Концептуални оквир из 2010. године садржи неколико важних измена у односу на Концептуални оквир из 1989. године. Наиме, извршено је сужавање циља финансијског извештавања на корисност информације за одлучивање, изостављено је “stewardship” као засебан циљ извештавања, замењена је “поузданост” са “веродостојним представљањем” и одустало се од “опрежности” за коју је оцењено да је у сукобу са неутралношћу (Barker, 2015). (Према: Pelger, 2019) Ревидиран концептуални оквир из 2010. одражава оријентацију одбора према рачуноводству фер вредности (Whittington, 2008), те се истиче да су промене и вршене у сврху подстицања примене фер вредности као пожељније основе вредновања у односу на историјски трошак. (Barth, 2014; O'Brien, 2009; Power, 2010). (Према: Pelger, 2019, стр. 4) У том контексту треба разумети и елиминисање “поузданост” из Концептуалног оквира.

Испоставља се да су елементи који потичу из европско континенталне рачуноводствене традиције, а који су инкорпорирани у концептуални оквир IASC из 1989. “како се не би створио утисак да је IASC превише под утицајем FASB” (Camfferman, Zeff, 2007, према: Pelger) изостављени у концептуалном оквиру који је резултат заједничког рада IASB и FASB. Стога и не изенађује на-

вод Pelger-a (2019, стр. 4), да се раду FASB и IASB испољио доминантан утицај англосаксонске праксе, наводећи нарочито снажан (и доминантан) положај чланова FASB и IASB из САД-а који су били у стању да наметну своје позиције упркос широком противљењу конституитивних партиципаната, па и поједних чланова IASB.

Неуспех пројекта усаглашавања FASB и IASB у вези концептуалног оквира, отвара старо питање да ли је могуће имати исти рачуноводствени систем у друштвима са различитим правним и финансијским системима, при чему се посебно апострофирају разлике међу државама у смислу развијености економског и финансијског система. (Видети опширније у: Elkhashen, Ntimb, 2018) Или мало другачије формулисано питање: Да ли је у условима различитих финансијских и економских система могуће усвојити униформни концептуални оквир који неће бити критикован због високог нивоа апстракције, непрецизности и бројних допуштених алтернатива? Јер такав оквир не може испунити крајњи циљ оквира, односно такав оквир не би довео до једнообразних финансијских извештаја ентитета који примењују GAAP и МСФИ, односно не би имао за последицу упоредиве финансијске информације садржане у овим извештајима. Ово, наравно под условом да су стандарди који се доносе у сагласју са концептуалним оквирима, што према самом концептуалном оквиру не мора да буде увек случај.

5. Нови Концептуални оквир за финансијско извештавање

Током саветовања о агенди за 2011. годину, многи учесници су сматрали потребним да IASB поново активира и финализује пројекат концептуалног оквира. Велики број отворених концептуалних питања која су се јављала у текућим пројектима, представљала су главни покретач за пристисак на IASB да доврши започети посао ревидирања концептуалног оквира. Као резултат тога, IASB је званично поново уврстио овај пројекат у своју агенду 2012. године. Међутим, овај пут је овај пројекат дефинисан само као IASB-ов пројекат. Наиме, када је у мају 2012. године пројекат о ревизији концептуалног оквира поново стављен на дневни ред, IASB је одлучио да настави пројекат без FASB-а, као последица потешкоћа које су два одбора имала у раду на фази А пројекта, доминантног положаја чланова FASB и IASB из САД и занемаривању ставова конституитивних учесника и чланова IASB који нису из англо-саксонског система, те све већим потешкоћама у реализацији конвергенције. (Видети опширније у: Pelger, 2019, стр. 4)

У документу за дискусију (*Discussion Paper*) из 2013 године уопште није било предвиђено да се поново разматрају циљеви финансијског извештавања и квалитативне карактеристике које информације треба да задовоље. Ревидирањем квалитативних карактеристика би се анулирао и вишегодишњи рад на уједначавању оквира по овом питању са FASB. Ревизија је међутим уследила услед пристисака конституитивних учесника који су очекивали да се изврше промене, тако да је документ за дискусију из 2015. године сугерисао очекиване измене. (Према: Pelger, 2019, стр. 4)

Осим што је одлучено да се пројекат ревидирања настави без FASB, одустало се и од суштинске ревизије концептуалног оквира. У новом пројекту

стављен је фокус само на оне теме које још нису биле покривене (као што је на пример питање презентације и обелодањивања) и на оне где су се испојиле очигледне слабости које је било потребно решавати. Према томе, ревидирани концептуални оквир не представља значајну промену концептуалног оквира како је то било замишљено када је пројекат његовог ревидирања први пут покренут 2004. године.

Као први корак, у јулу 2013. године објављен је документ за дискусију (*DP - Discussion Paper*) којим су обухваћени сви аспекти пројекта концептуалног оквира, након чега је у мају 2015. године објављен свеобухватан нацрт за објаву (*ED - Exposure Draft*)

Дана 29. марта 2018. године, IASB је објавио ревидирани концептуални оквир за финансијско извештавање којим је замењена претходна верзија издата 2010. године, али попут Оквира из 2010. године, ни овај документ није резултат коначног ревидирања претходног Оквира. IASB је почео да примењује ревидирани концептуални оквир одмах по објављивању. Да би помогао компанијама у транзицији, IASB је издао посебан пратећи документ: *Измене и допуне референци на Концептуални оквир који се односе на МСФИ стандарде (Amendments to References to the Conceptual Framework in IFRS Standards)*. Ови амандмани се односе на МСФИ 2, МСФИ 3, МСФИ 6, МСФИ 14, МРС 1, МРС 8, МРС 34, МРС 37, МРС 38, IFRIC 12, IFRIC 19, IFRIC 20, IFRIC 22 и СИЦ-32. Амандмани који се односе на ажурирање (поједини амандмани само указују на верзију оквира на коју се позивају или указују на дефиниције у стандардима које нису усклађене са новим дефиницијама развијеним у ревидираном концептуалном оквиру), ступају на снагу за извештајне (годишње) периоде који почињу од 1. јануара 2020. године или након тога.

Циљеви ревидирања концептуалног оквира су били ажурирање и појашњавање претходног концептуалног оквира (нпр. давање више смерница о приступу суштине изнад форме, несигурности процене и другим ставкама). Уз то, поново су уведени неки појмови, укључујући “stewardship” и “опрезност” (у поглављу о квалитативним карактеристикама). Додата су и два нова поглавља: (1) Финансијски извештаји и извештајни (ентитети) субјекти (Ово поглавље резимира и одређује циљ финансијских извештаја и нуди опис извештајних (ентитета) субјеката; (2) Презентација и обелодањивање (Ово поглавље концептуално дефинише које информације треба да буду укључене у финансијске извештаје, како би требале и како би требале да буду презентоване и обелодањене.

5.1 Увођење “stewardship” у оквиру поновног разматрања циља финансијског извештавања

“Концептуални оквир IASC из 1989. (IASC, 1989) и концептуални оквир FASB из 1978. (FASB, 1978), концептуални оквир IASB из 2010. (IASB, 2010) и IASB CF ED из 2015. године утемељени су на идеји да је главни циљ финансијског извештавања, пружање информација које су корисне инвеститорима при доношењу одлука о улагању ресурса у ентитет или одлука о куповини, држању или продаји финансијских инструмената на секундарним тржиштима (IASB, 2015а, стр. 1.2, 1.3). Претпоставка је да сви инвеститори доносе те одлуке на основу процене времена, ризика и износа будућих новчаних токова за

које очекују да ће остварити у облику новчаних дивиденди или у облику остварених или остваривих капиталних добитака, или њиховом комбинацијом (IASB, 2010, ОБЗ; IASB, 2015а, стр. 1.3).” (Van Mourik, Asami, 2018, стр. 1) Поједини истраживачи наглашавају да би IASB требао пажљивије да размотри потребе инвеститора по питању информација, а нарочито по питању информација о пословном моделу компаније. (Видети опширније у: Barker, Teiheiga, 2018). Међутим, под притиском стручне јавности, у новом Концептуалном оквиру, стављен је нагласак на “stewardship” аспект.

Одавно је установљена проблематичност превода појединих енглеских термина. Ово и не чуди када се зна да поједини енглески термини нису дефинисани при чему им се придају бројни различити семантички садржаји. Типичан пример за наведено представља реч “control”, те сходно томе и кованица “management control” (видети опширније у: Luneski, 1964; Bredmar, 2010). Реч “stewardship” такође спаде у корпус термина које је тешко превести. Потешкоће превођења овог израза навео је и сам IASB, обазложивши између осталог и тиме потребу за његовим изостављањем из Оквира. (CF2010. BC1.28) Информације о “stewardship” најшире подразумевају информације о руковођењу и управљању ресурсима ентитета, односно “информације о томе колико су ефикасно и ефективно руководство и управни одбор ентитета вршили своја овлашћења и задужења у вези са коришћењем ресурса ентитета (CLJ4)”, или “резултати вођења послова руководства, или одговорност руководства у погледу ресурса који су му поверени” (CF1989.14.). Али енглески термин “stewardship” се овим описом не исцрпљује. Из прагматичних разлога ће се у даљем тексту користити изворни енглески термин.

IASB је у Концептуалном оквиру (1989) као циљ финансијских извештаја, уз захтев да се прикажу информације о финансијском положају, перформансама и променама у финансијском положају ентитета, уградио и “stewardship”. Међутим, у наредном концептуалном оквиру (2010) насталом усаглашавањем IASB и FASB, корисност информације за одлучивање, с јединим фокусом на одлучивање у вези са вредновањем наведен је као једини циљ финансијског извештавања (CF2010.ОБ2). Како примећују Erb и Pelger (2015, стр.13), према мишљењу IASB и FASB-а наведени циљ укључује у себе и “stewardship”. Речено је да је “stewardship” аутоматски обухваћен таквим циљем, без потребе да се посебно наводи (CF2010. BC1.26). У оквиру је споменуто да су за формирање процене будућег новчаног тока потребне информације о томе „колико су ефикасно и ефективно руководство и управни одбор субјекта вршили своје одговорности за коришћење ресурса ентитета”(CF2010.ОБ4). Иако ово обухвата појам “stewardship”, одлучено је да се не користи термин “stewardship”, јер би било потешкоћа у његовом превођењу. (CF2010. BC1.28).

Искључивање “stewardship” из циљева финансијског извештавања пропраћено је међутим значајним противљењем пре свега IASB-овим конститутивних учесника, и то пре свега из европских држава (Cordery, Sinclair, 2016; Pelger, 2016) У новом концептуалном оквиру је “stewardship” враћен управо као последица пристиска конститутивних учесника, иако иницијално IASB није намеравао да мења поглавље о циљу извештавања, при чему је од посебног значаја било и окончање процеса конвергенције циљева извештавања са FASB-ом. (Pelger, 2019, стр. 5) Међутим, иако су постојали видљиви напори да се укључи “stewardship” као засебан циљ финансијског извештавања, IASB је

остао на становишту да “stewardship” не треба да буде засебан циљ, као што је то био случај у CF 1989. године, образложивши да „процена “stewardship” није циљ сам по себи, већ представља потребан инпут за доношење одлука о расподели ресурса“. Како истиче Pelger (2019, стр. 6), овај став IASB није ничим поткрепљен, док “нас историја рачуноводства учи да је добијање информације о управљању ентитетом (*stewardship*) основна мотивација за вођење књиговодства и извештавање, чак штавише, игнорисање засебне бриге о “stewardship” у супротности је са резултатима истраживања који су у више наврата довели у питање став да су информације које су инвеститорима потребне за доношење одлука на тржиштима капитала исте информације као и за одлучивање по питањима управљања (*stewardship*).”

У првом поглављу новодонетог Концептуалног оквира (2018) у коме се расправља о циљу финансијског извештавања, IASB понавља да је пружање информација корисних за доношење одлука о снабдевању ентитета ресурсима једини циљ МСФИ (CF2018.1.2). Стога, циљ углавном остаје непромењен у односу на CF2010. Међутим, IASB донекле проширује своје разумевање одлуке о снабдевању ресурсима, јер то сада не укључује само одлуке о куповини, продаји и држању финансијских инструмената и одлуке о одобравању или наплати кредита, већ се односе и на „остваривање права гласа или дручијег утицаја који утичу на поступке менаџмента у вези употребе економских ресурса ентитета“ (CF2018.1.2 (ц)). Такве одлуке, које би се могле назвати одлуке које се тичу руковођења и управљања (*stewardship decisions*), обухватају одлуке о надокнади менаџменту, њиховом поновном именовању или замени, а које су посебно релевантне за тренутне власнике ентитета (CF2018.BC1.36). (Pelger, 2019, стр. 5)

У својој даљњој расправи о циљу извештавања у Концептуални оквир 2018, IASB изричито користи термин „stewardship“ (CF 2018.1.3). Истакнуто је да су поред процене будућих новчаних токова, оцене о управљању и руковођењу кључне за формирање очекивања о приносу (CF2018.1.3). Ово је промена у односу на Концептуални оквир из 2010. где је за информације о управљању и руковођењу речено да су релевантне за формирање процене будућих новчаних токова (CF2010.0Б4), док су две врсте процена сада постављене на једнак ниво. „Тај додатни значај [*stewardship*] доприноси истицању одговорности менаџмента према корисницима финансијских извештаја за економске ресурсе који су им поверени“ (CF2018.BC1.34). (Pelger, 2019, стр. 5)

IASB је дакле у новом Оквиру стављен већи нагласак на аспект руковођења и управљања ресурсима ентитета (*stewardship*) као део доношења одлуке о корисности информације. Међутим, сасвим је друга ствар, колико ће се враћање “*stewardship*” у Концептуални оквир реално и одразити на финансијско извештавање. Поводом тога, члан одбора IASB-а (Pelger, 2016, стр. 65) поставио је питање: „Као члан IASB, ако поставим “*stewardship*” другачијим од вредновања, на који начин бих донео другачију одлуку у доношењу стандарда?“ Како истиче Pelger (2019, стр. 14), иако су направљени неки концептуални покушаји да се пронађу примери где би “*stewardship*” чинио разлику (нпр. EFRAG, 2013б; Lennard, 2007; Vagenhofer, 2014), још увек није било пуно одговора на ово питање. (Pelger, 2019, стр.14) Међутим, Cordery и Sinclair (2016) демонстрирају да “*stewardship*” и вредновање представљају два циља која имају различите теоријске основе, те да сходно с тим потенцијални корисни-

ци имају различите потребе, што би повремено требало да има за последицу различито представљање и вредновање.

Теоријски, наглашавање “stewardship” као део доношења одлуке о корисности информације, треба да има за последицу и промене квалитативних карактеристика и промене у домену признавања и вредновања а посебно разврставања позиција у извештају о перформансама. Whittington (2008a, стр. 159), наводи да су из “stewardship” перспективе постојећи акционари примарни корисници финансијских извештаја. (Према: Pelger, 2019, стр. 9) Међутим, како наводе Van Mourik и Katsuo Asami (2018, стр. 171) ово веће истицање “stewardship” које је извршено под пристиском јавности је само декларативно, јер нема утицаја на финансијско рачуноводство и извештавање. У анализи новодонетог Концептуалног оквира, Pelger (2019) такође истиче да повећана важност која се даје “stewardship” нема значајније ефекте на поглавља у којима се разматрају квалитативне карактеристике које информације треба да испуне, признавање, вредновање и презентовање, те на основу тога закључује да је поменуто наглашавање без значајнијег утицаја на стандарде који ће се доносити. (Pelger, 2019, стр.14) Међутим, треба имати у виду и тумачење IASB према којем је “stewardship” био укључен и у Оквир из 2010, иако не у форми засебног циља. Недостатак конкретних последица је у складу са дугогодишњим расправама о томе шта би се могло променити ако би се “stewardship” доделио статус засебног циља. (Pelger, 2019, стр.14)

Имајући у виду да је искључивање “stewardship” из циљева финансијског извештавања пропраћено значајним противљењем конститутивних учесника, те да је у нови Концептуални оквир враћен као последицу њиховог притиска, остаје нејасно, шта су конститутивни учесници добили наглашавањем “stewardship” у новом Оквиру. Јер чини се очигледним да наведено неће утицати на IASB приликом доношења стандарда, нити то може да има утицаја на рачуновође приликом састављања финансијских извештаја.

5.2. Новине у квалитативним карактеристикама корисних информација

За разлику од претходног Концептуалног оквира у којем су квалитативне карактеристике корисних финансијских информација садржане у трећем поглављу, у новодонетом Концептуалном оквиру, квалитативне карактеристике корисних финансијских информација садржане су у другом поглављу. Ово је друго од два поглавља која су финализирана у оквиру заједничког пројекта са FASB-ом у 2010. години, тако да су промене ограниченог карактера.

Квалитативне карактеристике су оне особине које чини да информација обезбеђена у финансијским извештајима буде корисна корисницима финансијских извештаја. (CF1989, 24) Оне служе за операционализацију циља финансијских извештаја увођењем концепата које чланови Одбора могу да користе као аргумент приликом развоја нових или ревидирања постојећих стандарда. (Erb, Pelger, 2015, стр.13) Промене квалитативних карактеристика у Оквиру из 2010.године произашле из уједначавања оквира FASB и IASB објашњене су променом циљева финансијског извештавања. (Видети опширније: Шкарић-Јовановић, 2011.) Тада су квалитативне карактеристике разврстане на основне (релевантност и веродостојна презентација) и унапређујуће (про-

верљивост, благовременост, разумљивост и упоредивост). Промена квалитативних карактеристика услед изостављања опрезности и поузданости изазвало је лавину критика. Erb и Pelger (2015, стр.13) оцењују замену “поузданости”, која, према њиховим речима, вероватно представља једно од најважнијих својстава рачуноводства, са “веродостојноћу представљања” као залагање FASB и IASB за поткопавање традиционалног схватања рачуновођа у пракси, те да се са примереног извештавања заснованом на објективности и и проверљивости информација пређе на извештавање засновано на текућим (фер) вредностима. Међутим, како је увођење апстрактнијих концепата створило потешкоће са усклађивањем нове терминологије са свакодневном рачуноводственом праксом, ова промена створила је широку конфузију.

Критике због промена квалитативних карактеристика извршених у оквиру заједничког пројекта са FASB, односно пристисци да се изврше промене, узрок су промена које је IASB извршио након наставка ревидирања оквира без FASB. (Видети опширније у: Barker, 2015) Кључне промене у новодонетом Оквиру заправо представљају враћање на решења IASC-овог Оквира из 1989. године. Како истиче Pelger (2019, стр.15), након одустајања од фаворизовања фер вредности као основе за вредновање, разматрање квалитативних карактеристика посебно је добило на значају.

Како се наводи у новом Оквиру, “да би финансијске информације биле корисне, морају бити релевантне и треба веродостојно да представљају оно што намеравају да представе. Корисност финансијских информација се повећава ако су информације упоредиве, проверљиве, благовремене и разумљиве” (CF 2018, 2.4) Попут Оквира из 2010. године, и у ревидираном Концептуалном оквиру су квалитативне карактеристике информација разврстане на “основне” (фундаменталне), у које се убрајају “релевантност” (при чему се “материјалност” наводи као аспект “релевантности” за ентитет) и “веродостојно представљање” и “унапређујуће квалитативне карактеристике” у које спадају “упоредивост”, “проверљивост”, “благовременост” и “разумљивост” које повећавају корисност информација (CF 2018, 2.23). Према новом Оквиру, “три карактеристике обезбеђују да информација буде савршено веродостојно представљена, и то: потпуност, неутралност и одсуство грешака.” (Према: Conceptual framework, 2.13) Појашњавајући карактеристичку неутралности, IASB поново афирмише начело опрезности.

Према томе, у новом Концептуалном оквиру, IASB је поново увео термин “опрезност” кроз аспект неутралности, док је уместо “поузданости” која је претходила овом концепту, уведен “прихватљив ниво неизвесности у вредновању” као саставни део веродостојног представљања.

5.2.1. Опрезност

Званичан разлог зашто је IASB/FASB елиминисао опрезност из концептуалног оквира из 2010. године јест што је „опрезност у нескладу са неутралношћу“. Враћање опрезности у Концептуални оквир из 2018. у највећој мери представља реакцију на бројне критике и политичке притиске да се опрезност врати у концептуални оквир. Наиме, бројна међународна и национална тела укључила су се у дебату поводом изостављања опрезности из Концептуалног оквира из 2010. године (видети опширније у: Орехскова, 2017; Савић,

2014), а Европски парламент и Европска саветодавна група за финансијско извештавање (EFRAG) изјавили су да преферирају да опрезност буде експлицитно укључена у разматрање приликом ревидирања Концептуалног оквира (EFRAG, 2013а, став 38). (Према: Pelger, 2019, стр. 6) Неслагање са изостављањем опрезности изнео је и *Hoogervorst* (2012), председавајући IASB-а, истакавши да ништа није било погрешно у дефиницији опрезности према којој треба бити опрезан уколико постоји сумња о вредности имовине и обавезе, те да је наведено и здраворазумска ствар коју би требало примењивати и у свакодневном животу. (Исто, стр. 7) *Hoogervorst*-ово запажање се подудара са ставовима старим неколико векова према коме се начело опрезности посматрало и са здраворазумног становишта уз истицање да је то обележије “часних, савесних и уредних трговаца”. (Видети опширније у: Ранковић, 2005)

Изостављање опрезности из Концептуалног оквира из 2010. године учинила је Оквир некомпатибилним и са захтевима Директиве 34/2013, наследнице Директиве 78/660/ЕЕС (тзв. Четврта директива) у којој опрезност има једну од кључних улога. (Видети опширније у: Maciуca, G Hlaciуc, Ursache, 2015)

IASB је образложио враћање опрезности у Концептуални оквир тиме што је напуштањем опрезности у Концептуалном оквиру из 2010. године створена конфузија. (Pelger, 2019, стр.6) Коментаришући критике због изостављања опрезности из концептуалног оквира, Barker (2015, стр. 514) истиче да је финансијско рачуноводство инхерентно конзервативно јер неутрална примена IASB-ове дефиниције (нето)имовине има за последицу да књиговодствена вредност буде нижа од економске вредности, те да се расправе о статусу опрезности у концептуалном оквиру свODE на расправе о проблему који у највећем броју случајева не постоји. Аргумент IASB-а је да менаџмент има природну тенденцију да буде оптимистичан (CF2018. BC2.39 (а)), те да је сходно томе опрезност намењена сузбијању оптимизма кроз подизање свести рачуновођа, ревизора и регулатора (CF2018.BC2.39 (а)) али и да помогне IASB-у да развије стандарде који смањују ризик од пристрасности менаџмента (CF2018.BC2.39 (б)). Ово гледиште опрезне разборитости као средства за постизање неутралности се чини у великој мери у складу са Концептуалним оквиром из 1989. године, где су ове две карактеристике уведене као комплементарне, а не као два супротстављена аспекта поузданости. (Pelger, 2019, стр. 6)

Опрезност се у новом Концептуалном оквиру тумачи као опрезност при просуђивању у условима неизвесности. Примена принципа опрезности означава да средства и приходи не буду прецењени, а да обавезе и трошкови не буду потцењени. (CF 2018, 2.16) У Оквиру се наглашава да примена опрезности не дозвољава потцењивање имовине и прихода, као ни прецењивање обавеза и трошкова, наводећи да извештаји у којима је присутна потцењеност нето имовине може имати за последицу прецењеност или потцењеност прихода или расхода у будућим периодима. (CF 2018, 2.16) У Оквиру се истиче да примена опрезности не подразумева захтев за асиметријом, односно да асиметрија не представља квалитативну карактеристику корисности финансијске информације. (CF 2018, 2.17). Као пример се наводи да принцип опрезности не подразумева систематску потребу за прибављањем убедљивијих доказа који подржавају признавање имовине или прихода него доказа за признава-

ње обавеза или трошкова. (CF, 2018, 2.17) Ипак, како се у Оквиру наводи, поједини МСФИ могу захтевати асиметричност уколико је то последица одлуке о избору најрелевантније информације која веродостојно представља оно што треба да представља. (CF 2018, 2.17) Како наводи Pelger (2019, стр.7) дистинкцијом између опрезности и асиметричне опрезности, IASB барем појашњава свој став о опрезности, мада остаје проблематичан приступ асиметричној опрезности у Концептуалном оквиру.

Може се уочити да је опрезност дефинисана на сличан начин ономе како је била дефинисана у Концептуалном оквиру из 1989. године (1989, пар. 37). Међутим, опрезност је сада другачије позиционирана. Неутралност се сагледава као карактеристика веродостојног представљања, док опрезност представља захтевану карактеристику неутралности у условима неизвесности. (CF2018.2.16). Како Pelger (2019, стр.7) истиче, у Концептуалном оквиру из 1989. године опрезност је била поткомпонента поузданости. “Заправо, у Концептуалном оквиру из 1989, IASB представља опис неутралности (IASB, 1989., пар. 36), а затим наставља: „Међутим, лица која састављају финансијске извештаје морају се борити са неизвесностима које неизбежно окружују многе догађаје и околности [...]” (IASB, 1989., став 37). Дакле, постоји веза између два аспекта у томе што, пре свега, рачуноводствене информације требају бити неутралне, тј. без пристрасности, али, у условима неизвесности које прожимају активности финансијског рачуноводства, требало би опрезно расуђивати. Иако је потребно осигурати да „имовина или приходи нису прецењени и обавезе или трошкови нису потцењени“, такође се примећује да је „стварање скривених резерви“ као и „намерно потцењивање имовине или прихода“ и „намерно претеривање обавеза и трошкова ‘било би у сукобу са неутралношћу (а тиме и са поузданошћу) (IASB, 1989., став 37).”

Поново увођење опрезности и изричито одбацивање асиметричне опрезности као квалитативне карактеристике, IASB покушава да разјасни концептуални поглед на опрезност. Међутим, како аргументовано истиче Pelger (2019, стр. 14), иако је опрезности посвећено више пажње, још увек није пружена смислена и конзистентна основа за доношење стандарда, те је нејасна улога опрезности у доношењу стандарда. Осим тога, опрезност се не помиње ни у једном другом поглављу концептуалног оквира. Стога, остаје нејасно шта поново уведена опрезност као квалитативна карактеристика доносиоца стандарда значи (односно за IASB), осим назнаке рачуновођама који састављају финансијске извештаје, ревизорима и осталима да се са пажњом односе приликом финансијског извештавања у условима неизвесности. (Pelger, 2019, стр.14)

С друге стране, више истраживања је показало да експлицитно помињање или не помињање опрезности као квалитативне карактеристике информације у концептуалном оквиру нема утицаја на рачуновође приликом састављања финансијских извештаја. (Видети на пример: Neag, Pascan, 2018)

5.2.2. Прихватљив ниво неизвесности у вредновању

Главни проблем финансијског извештавања је неуспешност веродостојног представљања економске стварности. (Elkhashen, Ntimb, 2018) У новом Концептуалном оквиру, IASB уводи “прихватљив ниво неизвесности у вред-

новању” као нову поткомпоненту “веродостојног представљања”, који се сматра фундаменталном квалитативном карактеристиком. Ова промена представља и најистакнутију промену из перспективе ефеката на остале делове новог Концептуалног оквира. Овај концепт треба да делује као наследник бившег појма “поузданости” и укључен је у даља концептуална разматрања IASB-а о признавању и вредновању. Прецизније, прихватљив ниво неизвесности у вредновању служи као потенцијална баријера када се разматрају питања признавања и вредновања у одређеним процесима доношења стандарда, а приступ би се могао проширити и на расправе о класификацији прихода и расхода. (Pelger, 2019, стр.14)

Да би се разумела ова новина, неопходно је вратити се мало у прошлост. Наиме, у Концептуалном оквиру из 1989. године, “поузданост” је чинила једну од основних квалитативних карактеристика информације. Изостављање поузданости из Концептуалног оквира из 2010. (насталог заједничким радом FASB и IASB) изазвало је велико противљење. (Видети: Erb & Pelger, 2015) Њено изостављање је IASB образложио тиме што је овај термин допринио неспоразумима јер су поједини чланови Одбора захтев за поузданошћу перципирани као захтев за прецизношћу и тачношћу рачуноводствених информација, или је имао за последицу превелико наглашавање појединих поткомпоненти – а посебно превелико наглашавање “проверљивости” (IASB, 2005, став 41. Према: Erb & Pelger, 2015, стр. 14).

Како наводи Pelger (2019, стр. 4), поједини чланови Одбора тежили су да замене “поузданост”, у жељи да елиминишу препреку, односно „камен спотицања на путу ка промовисању фер вредности”.

У новодонетом Оквиру су анулиране промене усвојене у Концептуалном оквиру из 2010. године произашле изостављањем “поузданости” као квалитативне карактеристике информације. Увођењем “прихватљивог нивоа неизвесности у вредновању” IASB тврди да је опис веродостојног представљања у новом Концептуалном оквиру “битно усаглашен” (CF2018.BC2.31) са описом “поузданости” у Концептуалном оквиру из 1989. године, односно да је претходни концепт сада у потпуности обухваћен квалитативном карактеристиком веродостојног представљања. Према томе, и увођење “прихватљивог нивоа неизвесности у вредновању” заправо представља враћање на позицију из 1989. године, односно на позицију не фаворизовања текућих (фер) вредности као основе вредновања. А сада, мало детаљније о свему овоме.

Поузданост се традиционално сматра једним од најважнијих карактеристика које треба нека информација да испуни. Стога је карактеристика поузданости у према прводонетим оквирима FASB-а и IASC-а сматрала једним од најважнијих својстава финансијског извештавања, а проналажење компромиса између релевантности и поузданости је обликовао рачуноводствене дискурсе током последњих деценија. (Erb & Pelger, 2015, стр. 14) У Концептуалном оквиру IASC из 1989. карактеристика “поузданости” сматрана је једном од четири најважније особине коју финансијска информација треба да испуни. Ипак, карактеристика “поузданости информације” је различито тумачена.

Чланови IASC/IASB као и конституитивни учесници често су интерпретирали поузданост у Концептуалном оквиру из 1989. године као проверљивост (Erb & Pelger, 2015, стр. 25, 28). Однос између релевантности и поузданости у

бившим концептуалним оквирима у основи своди на однос између релевантности и проверљивости. По речима IASB-а (CF2010.BC3.36): „многе процене које се односе на будућност а које су веома важне у пружању релевантних финансијских информација [...]се не могу директно верификовати.“ (Pelger, 2019, стр. 7)

Erb и Pelger (2015, стр.13) су оценили замену “поузданости” са “веродостојноћу представљања” као залагање FASB и IASB за поткопавање традиционалног схватања рачуновођа у пракси, те да се са примереног извештавања заснованим на објективности и проверљивости информација пређе на извештавање засновано на текућим (фер) вредностима. Наиме, концепт поузданости подразумева мања ограничења у коришћењу фер вредности. (Видети опширније у: Исто) Осим тога, овај апстрактнији академски концепт удаљенији је од практичара, што је имало за последицу широку конфузију и потешкоће са усклађивањем нове терминологије са свакодневном рачуноводственом праксом. (Према: Исто) Ипак важно је истаћи да је материјални ефекат замене ових концепата остао нејасан, с обзиром на различита становишта о значењу и релевантности квалитативних карактеристика чак и међу члановима Одбора. Ова разноликост може бити укоренења у врло апстрактном карактеру Оквира, што намеће општа питања о корисности концептуалних активности од стране Одбора који доносе стандарде. (Исто)

У новом Оквиру, IASB је идентификовао два значења “поузданости” (CF2018.BC2.29): Прво значење се односи на прихватљив ниво неизвесности у вредновању (IAS 37, IAS 38), а друго значење се односи на квалитативну карактеристику корисности финансијске информације, која се некада називала “поузданост” а сада се назива веродостојна презентација. Ова разлика је занимљива јер се разликује од претходних изјава IASB-а у Концептуалном оквиру из 2010. где је, без изричитог позивања на постојеће стандарде, тврђено да су два појма поузданости, с једне стране, проверљивост, а са друге стране веродостојна презентација (CF2010.BC3.23, BC3.25). Заправо, један од главних разлога различитог схватања значења “поузданости” у Концептуалном оквиру из 1989. био је тај што је као поткомпоненте укључивао проверљивост и веродостојну презентацију. (Erb и Pelger, 2015, стр. 25).

IASB тврди да је опис веродостојног представљања у новом Концептуалном оквиру “битно усаглашен” (CF2018.BC2.31) са описом поузданости у Концептуалном оквиру из 1989., односно да је претходни концепт сада у потпуности обухваћен квалитативном карактерстиком веродостојног представљања. Међутим, како истиче Pelger (2019, стр. 7), овај аргумент занемарује један важан аспект бивше дефиниције поузданости који није обухваћен веродостојним представљањем. У питању је аспект: „може се на њу ослонити“ (IASB, 1989., став 31). Званична мотивација за замену поузданости била је различита интерпретација овог термина, те IASB није желео да поново уведе термин „поузданост“ у нови Концептуални оквир. (CF2018.BC2.30). (Pelger, 2019, стр. 7)

Упоредујући Концептуални оквир из 2010. и концептуални оквир из 2018, чини се да постоји велико преклапање између неизвесности у вредновању и проверљивости. (Pelger, 2019, стр. 7) Проверљивост је у оба концептуална оквира позиционирана као унапређујућа квалитативна карактеристика (CF2010.КЦ19; CF2018.2.30). Иако IASB признаје да „неизвесност у вредновању чини информације мање проверљивим“ (CF2018.BC2.48), тачан однос

између ових појмова није разматран у новом Концептуланом оквиру. (Pelger, 2019, стр. 7) Pelger (2019, стр. 9) сугерише IASB да преиспита појам „неизвесност у вредновању“, као и да потпуније истражи однос између неизвесности у вредновању и проверљивости.

Новину представља и појашњење да веродостојно представљање означава и представљање суштине економског феномена уместо представљања само његовог правног облика.

Теоријски посматрано, квалитативне карактеристике информација се изводе из циља финансијског извештаја. Због тога је Pelger (2019) истраживао да ли је увођење неизвесности у вредновању директан ефекат већег наглашавања “stewardship” у новом Концептуалном оквиру и закључио да се то не може рећи, као и да није успостављена никаква експлицитна веза између неизвесности у вредновању и Stewardship. (Pelger, 2019, стр.14)

Pelger (2019) истиче да са концептуалног становишта, позиционирање прихватљивог нивоа неизвесности у вредновању у новодонетом концептуалном оквиру не делује убедљиво. “Иако га Концептуални оквир сматра делом веродостојне презентације, у ED из 2015. године сматран је поткомпонентом релевантности.” (Исто) Pelger (2019) предлаже да се наведе као трећа основна карактеристика и усвоји шири појам „проверљивост“ који би такође обухватио прихватљив ниво постојања и неизвесности исхода. Све три основне квалитативне карактеристике би се могле затим систематски примењивати у областима признавања, вредновања и представљања и обелодањавања. Јасно је, међутим, да би такав приступ довео до фундаменталнијег (и експлицитнијег) одступања између концептуалних оквира IASB и FASB. (Pelger, 2019, стр.15) Erb и Pelger (2015, стр. 14) наводе да се могу наћи алтернативни приступи концептима, те да се на пример “поузданост” може уградити у контекст неизвесности и ризика (Power, 2007) што би могло довести до даљих размишљања о прикладности одређивања једног износа као одраза вредности (сингле-поинт валуе/валеур понцтуелле) у финансијским извештајима, а нарочито у контексту примене фер вредности трећег нивоа.

5.3. Ново поглавље о финансијским извештајима

Треће поглавље новог Концептуалног оквира се односи на финансијске извештаје. У овом поглављу је истакнуто да је циљ финансијских извештаја пружање информација о имовини, обавезама, капиталу, приходима и расходима ентитета који су корисни корисницима финансијских извештаја у процени перспектива будућих нето прилива готовине у ентитет и процени како је руководство управљало ресурсима ентитета. (CF2018, 3.2.) Изричито се наводе само два извештаја: извештај о финансијском положају и извештај(и) о финансијским перформансама (*Statement(s) of financial performance*). Дакле, ревидирани Концептуални оквир не користи термин “извештај о укупном резултату” (*Statement of comprehensive income*) који је коришћен у претходном концептуалном оквиру, нити прецизира да ли се о укупном резултату, односно о финансијским перформансама извештава у једном или у два извештаја. Осим ова два извештаја, у Оквиру се наводи да ентитет извештава и у “осталим извештајима и напоменама” те се наводи које информације ентитет треба да прикаже у извештајима и напоменама. У овом поглављу је наведена и

претпоставка о временском ограничењу. Напомиње се да финансијски извештаји припремају за одређени временски период, да је потребно пружити упоредне информације, и да под одређеним околностима информације о могућим будућим трансакцијама и могућим будућим догађајима. (CF 2018, 3.6.) У овом поглављу се упућује и на примену *Going concern* претпоставке, мада се не наводи временско одређење, већ се користи термин “догледна (предвидљива) будућност” (*foreseeable future*). (Видети опширније у: Павловић, Кнежевић, 2018) Наводи се и да се у финансијске извештаје укључују информације о трансакцијама и другим догађајима који су се догодили након завршетка извештајног периода ако је пружање тих информација неопходно за испуњење циља финансијских извештаја (CF2018, 3.7.). Новина у односу на претходни Оквир јесте што је дефинисан термин “ентитет који извештава” (*reporting entity*) и начин дефинисање границе ових ентитета, што је посебно отежано када ентитет није правно лице и када се везе између ентитета не заснивају на односу матично-зависно лице. У овом поглављу се такође наводи уверење IASB-а да генерално консолидовани финансијски извештаји пружају корисније информације корисницима финансијских извештаја него неконсолидовани финансијски извештаји.

5.4. Новине у дефинисању елемената финансијских извештаја

Елементи финансијских извештаја су дефинисани и описани у четвртом поглављу Концептуалног оквира. Фокус овог поглавља је на дефиницијама имовине, обавеза, капитала, прихода и расхода.

Ове дефиниције углавном следе претходне дефиниције развијене у Концептуалном оквиру из 1989. године са разликом што је израз „очекивани прилив / одлив“ у дефиницијама имовине и обавеза замењен са „потенцијалом за стварање економске користи“. Дакле, дефиниције имовине и обавеза се више не односе на “очекиване” приливе или одливе, већ се уместо тога односе на потенцијал имовине да произведе, односно обавезе да проузрокује, трансфер економске користи. Дефиниције имовине и обавезе су измењене да би се избегло разматрање вероватноће (CF2018.BC4.9, BC4.11).

Новина је и увођење засебне дефиниције економског ресурса. Садашња дефиниције имовине гласи “садашњи економски ресурс који контролише ентитет настао као резултат прошлих догађаја” (CF2018.BC4.3), док је економски ресурс дефинисан као “право које има потенцијал да произведе економске користи.” (CF2018.BC4.4) Израз “економски ресурс” уместо једноставно “ресурс” наглашава да IASB више не размишља о имовини као о физичким објектима, већ пре као о скупу права.

У складу са бившим концептуалним оквирима IASB-а (и FASB-а), IASB следи приступ средстава и обавеза (ассет-лиабилиту-апроацх) којег карактерише то што се прво дефинишу имовина и обавезе, а затим идентификују приходи и расходи као промене у имовини/обавезама. IASB објашњава да су имовина и обавезе природна полазна тачка јер се односе на стварне економске појаве (CF2018.BC4.94 (д)) изричито одбацујући матцхинг принцип као релевантни концепт утврђивања прихода и расхода (CF2018.BC4.94 (е)) истичући да приступ средстава и обавеза не даје предност информацијама о финансијском положају у односу на информације о финансијским перформансама (CF2018.BC4.94 (а)).

Међутим, овај став IASB је у супротности са неколико стандарда које укључују matching принцип и не подржавају дефиницију имовине и обавеза и критеријуме за признавање дефинисаних у концептуалном оквиру. (Видети: Barker & Teiheira, 2018; Brouwer, и др., 2015; Wagenhofer, 2014). (Према: Pelger, 2019, стр. 10-11)

Када је реч о признавању прихода, Wagenhofer (2014) напомиње да би признавање прихода тек када је трансакциони ризик у великој мери отклоњен, више одговарао "stewardship" као циљу извештавања, док би раније признавање прихода у облику уговорних средстава и обавеза могло бити супериорно за вредновање као циљу извештавања (Према: Pelger, 2019, стр. 11).

Dichev (2008, 2017) сугерише да би „модел добитка“ (инцоме модел) заснован на *матчинг* принципу био бољи од „билансног приступа“ на коме је заснован актуелни Оквир. Слично Dichev-у (2017), Barker и Teiheira (2018) се залажу за јаснији фокус на обрачунску основу и идентификују непостојање приступа директног вредновања прихода и расхода као недостатак Концептуалног оквира. За разлику од IASB-а, Концептуални оквир Одбора за рачуноводствене стандарде Јапана утврђује добитак на основу приступа прихода и расхода. (види: Van Mourik и Katsuo Asami 2015. Према: Pelger, 2019, стр. 17).

Прављање разлике између обавеза и капитала није део новог оквира, већ је пренет на истраживачки пројекат IASB-а о финансијским инструментима са карактеристикама капитала.

5.5. Признавање и престанак признавања елемената финансијских извештаја према новом Концептуалном оквиру

Пето поглавље се односи на признавање и престанак признавања елемената финансијских извештаја. У новом Концептуалном оквиру се наводи да се у извештају о финансијском положају признају само ставке које испуњавају дефиницију имовине, обавезе или капитала, односно да се у извештају о финансијским перформансама признају само ставке које испуњавају дефиницију прихода или расхода. Признање ових ставки је условљено са два критеријума: њихово признавање пружа корисницима финансијских извештаја: (1) релевантне информације о имовини или обавези и приходима, расходима или променама у капиталу, и (2) средства или обавезе и било који приход, расход или промене у капиталу су приказани веродостојно. (CF2018, 5.7) Наводи се да се трошковно ограничење односи и на питање признавања. (CF2018, 5.8)

За разлику од концептуалних оквира из 1989. и 2010. године, у којим су се вероватноћа прилива или одлива будућих економских користи и поуздано мерење (CF2010.4.38) наводили као критеријуми за признавање, ревидирани Концептуални оквир не садржи опште критеријуме за признавање, већ садржи смернице о факторима које би IASB требао да размотри када разматра увођење критеријума за признавање у појединачне стандарде.

Полазна основа је да се „имовина или обавезе признају само ако признавање те имовине или обавезе представља за кориснике финансијских извештаја корисну информацију. (CF2018.5.7), а, за корисне информације се каже да су оне које су релевантне информације о имовини или обавези које веродостојно приказују имовину или обавезе (CF2018.5.7). У поглављу у коме се расправ-

ља о признавању и престанку признавања имовине и обавеза није укључена и додатна расправу о циљу финансијског извештавања. Стога, се чини, како наводи Pelger (2019, стр. 11), да додатни нагласак на “stewardship” нема никаквих импликација на признавање. (Према: Pelger, 2019, стр. 11).

Поглавље 5 говори о томе и на који начин “релевантност” и “веродостојно представљање” утичу на критеријуме за признавање имовине и обавеза. Позивајући се на “релевантност”, напомиње се да неизвесност у вези постојања средства или обавезе (CF2018.5.14) или ниска вероватноћа прилива или одлива економских користи (CF2018.5.15-18) могу да ограниче признавање у појединим стандардима. Упркос разматрању ова два фактора као потенцијално ограничавајућа за релевантност информација, није објашњено на који се начин ти фактори односе на релевантност.

У погледу веродостојног представљања, висок ниво неизвесности у вредновању означен је као случај у којем „може бити упитно је да ли би процена пружила довољно веродостојан приказ“(CF2018.5.20).

У смерницама Концептуалног оквира о критеријумима за признавање разматрани су “неизвесност у вредновању”, “неизвесност постојања” и “неизвесност исхода”. Ипак, како наводи Pelger (2019, стр. 12), позиционирање неизвесности у вредновању у оквиру веродостојног представљања, а неизвесности постојања и исхода (оутцоме) у оквиру релевантности произвољно је урађено. Обухватање све три врсте несигурности у карактеристици проверљивости и позиционирање уз релевантност и веродостојну презентацију концептуално је супериорније. (Pelger, 2019, стр. 12).

За разлику од расправе о неизвесности у вредновању у контексту критеријума признавања, дискусија је у великој мери изостала за остале поткомпоненте веродостојног представљања, тј. за карактеристике “потпуности”, “неутралности” и “одсуство грешке”.

У овом одељку се индиректно алудира на појам асиметричне опрезности (CF2018.BC5.22.). IASB наиме примећује да би неки испитаници видели неизвесност у вредновању као озбиљнији проблем када је су у питању средства него када су у питању са обавезе. Међутим, позивајући се на неутралност, IASB је наведени став одбацио наводићи да поменути став није валидан, те да асиметричне одлуке зависе „од чињеница и околности те да се може уважити само приликом развијања стандарда“ (CF2018.BC5.22), али не и као општа смерница. Иако се наглашава неприхватање општег асиметричног приступа за признавање, појам опрезности није преузет у 5. поглављу, те се стога се не може очекивати да ће утицати на доношење стандарда у будућности. (Pelger, 2019, стр. 12).

Новину представља дискусија о престанку признавању имовине и обавеза. Захтеви представљени у Оквиру су руковођени са два циља: средства и обавезе задржане после трансакције или другог догађаја који доводе до престанка признавања морају се веродостојно приказати и промена у имовини и обавезама ентитета настала као резултат те трансакције или другог догађаја такође мора бити веродостојно приказана. (CF, 5.27) Оквир такође описује алтернативе када није могуће постићи оба циља.

5.6. Вредновање према новом Концептуалном оквиру

Шесто поглавље уводи, а затим описује и пореди различите основе вредновања које би IASB могао да користи у својим стандардима. Ове основе укључују историјски трошак (CF2018.6.4) и текућу (current) вредност, која обухвата фер вредност, вредност у употреби за имовину, односно вредност испуњења за обавезе, и текући трошак, CF2018.6.11). Текући трошак је ново увршћен у Концептуални оквир будући да је широко заговоран у академској литератури.

Затим се у овом поглављу наводе „фактори које треба узети у обзир при избору основе за вредновање“. Слично расправи о признавању, и вредновање се темељи на општој идеји да „информације које произилазе из основе за вредновање морају бити корисне корисницима финансијских извештаја. Да би се то постигло, информације морају бити релевантне и морају веродостојно представљати оно што се жели представити“ (CF2018.6.45).

Поново, појам корисности није даље разрађен, те стога, како наглашава Pelger (2019), додатни нагласак на „stewardship“ у поглављу о циљу финансијских извештаја нема директног утицаја на одабир основе за вредновање. Уместо тога, пажња се посвећује квалитативним карактеристикама. Приликом расправе о квалитативним карактеристикама, IASB прво описује карактеристике средства и обавеза и начин на који средство/обавеза доприноси будућим новчаним токовима у контексту разматрања релевантности (CF2018.6.49). (Исто)

У контексту веродостојног представљања, помиње се неподударност прихода и расхода (accounting mismatches) (CF2018.6.58) и неизвесности у вредновању (CF2018.6.60). Потоњи је приказан на следећи начин: „у неким случајевима ниво неизвесности у вредновању је толико висок да информације пружене на основу избора основе за вредновање можда неће довести до веродостојног представљања [...]. У таквим је случајевима прикладно размотрити одабир друге основе вредновања која би довела до релевантне информације“ (CF2018.6.60). (Исто)

Поглавље 6 говори и о унапређујућим квалитативним карактеристикама, а међу њима и о проверљивости, где се наводи да се проверљивост побољшава применом основе за мерење која се може независно потврдити на директан или индиректан начин. (CF2018.6.68).

Дакле, и неизвесност у вредновању и проверљивост се разматрају као фактори које IASB треба да узме у обзир у приликом избора основа за мерење у поступку доношења стандарда. Међутим, неизвесност у вредновању и проверљивост се разматрају независно, јер веза између ових фактора није истражена, упркос изјави IASB у делу BC-а о Поглављу 2 да „неизвесност у вредновању чини информације мање проверљивим“ (CF2018.BC2.48). (Исто)

Опрезност се не спомиње у главном тексту поглавља о вредновању, из чега се може извести да закључак да IASB неће у већој мери узимати у обзир опрезност при избору основе за вредновање. (Исто) Ово је приметно јер би „процене у условима неизвесности“ (CF2018.2.16) могле бити посебно изражене у контексту вредновања. (Исто) Иако ово изазива сумњу да концепт опрезности, како је дефинисан у новом Концептуалном оквиру, може да има значајну улогу у доношењу стандарда, IASB даје експлицитну изјаву у вези са

асиметричном опрезношћу и вредновањем. IASB је одбацио став да “примена опрезности подразумева да би прихватљив ниво неизвесности у вредновању увек био већи за обавезе него за имовину” (CF2018.BC6.45) приликом одлучивања о основи за вредновање јер је заснован на асиметричној опрезности која је одбачена. (Према: исто)

У овом поглављу је објашњено какве информације пружају различите основе вредновања, као и предности и недостаци ових основа вредновања. У односу на Концептуални оквир из 2010, актуелни Концептуални оквир садржи и табелу (CF 2018, 6.1) у којој је приказан преглед информација које пружају различите основе вредновања.

При избору основе за вредновање имовине или обавезе и за припадајуће приходе и расходе наводи се да је потребно размотрити природу информација које ће основа за вредновање произвести и у извештају о финансијском положају и у извештају(има) о финансијским перформансама (CF2018, 6.43) Како се наводи у Оквиру, у већини случајева, одабир основе за вредновање се неће заснивати на једном фактору, већ ће се одабир вршити на основу релативне важност сваког фактора, што је пак условљено чињеницама и околностима. (Према: CF2018, 6.44)

У Оквиру се наводе фактори које је потребно узети у обзир при избору основице вредновања (релевантност, веродостојна репрезентација, унапређујуће квалитативне карактеристике и трошковно ограничење, фактори специфични за почетно вредновање, као и више од једне основе мерења) и истиче да је се одабир различитих основица за вредновање поједине имовине, обавеза и ставки прихода и расхода врши разматрањем циља финансијског извештавања, квалитативних карактеристика корисних финансијских информација и трошковног ограничења. Оквир не даје детаљне смернице о томе када је одређена основа за вредновање погодна јер је подобност одређених основа вредновања условљена чињеницама и околностима.

Оквир садржи ограничену расправу о вредновању капитала будући да капитал представља резидуалну величину, односно да се вредност капитала не мери директно. Ипак, у Оквиру се наводи да може бити прикладно директно вредновати поједине класе капитала или компоненте капитала како би се пружиле корисне информације. (CF2018, 6.89) Ипак, с обзиром да укупни капитал представља резидуалну величину, најмање једна класа капитала, односно барем једна компонента капитала се не може вредновати директно.

Треба напоменути и да поједини угледни истраживачи, међу којима Walton (2018), истичу да мешовити модел вредновања који је усвојио IASB чини Концептуални оквир по овом питању недоследним.

5.7. Представљање и обелодањивање према новом Концептуалном оквиру

Седмо поглавље у коме се разматра представљање и обелодањивање информација је новодонето поглавље. У овом поглављу су разматрани концепти који одређују које информације треба да буду садржане у финансијским извештајима и како те информације треба приказати и обелоданити. Извештај о укупном резултату периода (назив је уведен изменом MPC1) је сада на-

зван "Извештај о финансијским перформансама". Оквир међутим не одређује да ли информације о оствареним финансијским перформансама треба приказати свеобухватно у једном извештају или то треба учинити у два засебна извештаја

У Концептуалном оквиру се користи израз „Извештај о добитку или губитку“ (*Statement of profit and loss*) којим се означава засебан извештај и посебан одељак у оквиру једног извештаја о финансијским перформансама. Исто тако, користи се и термин „укупни добитак или губитак“ (*total for profit or loss*) који се односи истовремено на укупан износ добитка/губитка у засебном извештају и на међурезултат за одељак у оквиру једног извештаја о финансијским перформансама. (CF 2018, 7.15)

У овом поглављу су прво представљена три широка принципа ефикасне комуникације, и то: (1) фокусирање на циљеве и принципе презентације и обелодањивања уместо фокусирање на правила; (2) разврставање информација на начин да се групишу сличне ставке и раздвоје различите ставке; и (3) обједињавање информација на такав начин да не буду нејасне због непотребних детаља или претеране агрегације. (CF2018.7.2). О овим принципима, који не пружају значајне смернице IASB-у приликом одлучивања у будућем доношењу стандарда, се затим укратко расправља. Већина простора овог поглавља посвећена је расправи о класификацији, посебно класификацији прихода и расхода са фокусом на питање у којим случајевима приходи и расходи треба да буду укључени у извештај о успеху (P&L) или у извештај о осталом укупном резултату (OCI).

IASB изјављује да је P&L кључан за утврђивање финансијских перформанси ентитета (CF2018.7.16), те да би генерално стога сви приходи и расходи требали да буду укључени (CF2018.7.17). Ипак, "у изузетним околностима", IASB може одлучити да приходе и расходе који су проузроковани променама текуће вредности прикаже у оквиру OCI јер то омогућава релевантнију информацију или веродостојнију презентацију перформанси тог периода (CF2018.7.17). Према томе, IASB сматра да на концептуалној основи није могуће, нити неопходно, разликовати ставке које улазе у P&L у односу на ставке које чине OCI.

За разлику од поглавља о признавању и поглавља о вредновању, IASB не разрађује факторе које IASB треба да узме у разматрање приликом доношења ове одлуке. ВС нас обавештава да је ово промишљена и пажљива одлука (делиберате децисион), али не даје аргументе (CF2018. BC7.25). На пример, нејасно је како појам неизвесности у вредновању утиче на IASB-ов избор између P&L и OCI; Да ли, на пример, висока неизвесност у вредновању приликом процене тренутне вредности може имати за последицу да се промена вредности радије прикаже кроз остали укупан резултат (OCI) него кроз извештај о успеху (P&L). (Према. Pelger, 2019)

Како примећује Pelger (2019), IASB је укључио ширу дискусију о факторима који би могли бити релевантни за доношење таквих одлука и споменуо не реализоване, понављајуће, непословне ставке као и неизвесност у вредновању, дугорочну реализацију и ставке ван контроле менаџмента у DP из 2013. године (IASB, 2013., табела 8.1). Међутим, IASB је одбацио мишљење да било која комбинација ових фактора може помоћи разликовању између P&L и OCI

(IASB, 2013., пар. 8.38). Уместо тога, у DP-у је предложен фокус на питање: Да ли ће се релевантност P&L побољшати представљањем одређених ставки у OCI? (IASB, 2013., пар. 8.81; слично IASB, 2015, пар. 7.24). Нови Концептуални оквир помиње “веродостојно представљање” у контексту одлуке да ли ставку приказати у оквиру P&L или OCI. Међутим, нису дате смернице ни примери како применити (операционализовати) релевантност и веродостојно представљање у овој области, односно како су то приметили и Van Mourik и Katsuo Asami (2018) у вези са ED-ом за 2015., не нуди се велика помоћ IASB за доношење стандарда у будућности. (Према: Pelger, 2019).

Други аспект који се односи на OCI је да ли приходи и расходи који су у њему укључени треба касније, на пример приликом продаје/престанка признавања средства, рекласификовати у P&L. У Оквиру се наводи да приходи и расходи укључени у OCI, у принципу, треба да се рекласификују у P&L у каснијем периоду (рециклирање) ако то пружа релевантније информације или веродостојније представља перформансе ентитета (CF2018.7.19). Специфични фактори које IASB треба да узме у обзир у процени су да ли рециклирање доводи до веће релевантности или до веродостојног представљања нису наведени (CF2018.BC7.33).

Како примећује Pelger (2019), “stewardship” се не расправља у поглављу о представљању и обелодањивању информација, мада се класификација у OCI (и рециклирање) може сматрати важнијом за ову сврху него за потребе вредновања (Van Mourik и Katsuo Asami, 2018, стр. 188) за изоловање перформанси управљања (у P&L) од других ефеката (у OCI). Опрезност се такође не помиње. Дакле, утицај концептуалних промена CF2018 на питања презентације и објављивања није препознатљив. Како закључује Pelger (2019), све у свему, испоставља се да се већи нагласак на “stewardship” и опрезност нема операционализују, односно нема утицаја на ово поглавље новог Концептуалног оквира.

Слично томе, у овом одељку се не помиње ни опрезност. Није истакнут ни “прихватљив ниво неизвесности у вредновању” као фактор који IASB треба да узме у обзир приликом класификације ставки на P&L, односно OCI (и рециклирања) иако се може применити у овом контексту. (Pelger, 2019)

Како је Barker (2010) приметио, није одговорено шта чини OCI јер није дефинисан добитак. Примјећује се да и новодонети Концептуални оквир није дефинисао добитак и губитак, те сходно томе ни шта чини P&L а шта OCI. Ни претходни концептуални оквири (1989, 2010) нису дефинисали добитак (Видети опширније: Barker, 2010а), што је, како наводе Van Mourik и Katsuo Asami (2018, стр. 1), делимично последица дефинисања прихода и расхода као промене вредности имовине и обвеза које узрокују промене у капиталу, а делимично последица постојања два сукобљена концепта добитка и капитала у Међународним стандардима финансијског извештавања (IFRS). (Према: Van Mourik, Katsuo Asami, 2018, стр. 1) Наведено је довело до недоследних рачуноводствених решења, јер се неке трансакције евидентирају кроз P&L док се друге евидентирају у OCI и као такве заобилазе добитак, а у зависности од случаја се могу, а и не морају, накнадно исказати кроз P&L када се испуне прописани критеријуми (тзв. рециклажа). (Према: Alexander, Le Manh-Bena, Ramond, 2013, стр. 16) У вези овог последњег, Walton (2018) истиче да околност да се

поједине ставке OCI рециклирају, док се друге не рециклирају чини Концептуални оквир по овом питању недоследним.

Van Mourik и Katsuo Asami (2018, стр. 21) доказују да актуелни Концептуални оквир садржи два неспојива концепта добитка. Или задржана зарада (*retained earnings*) садржи само реализоване ставке прихода и расхода (при чему може постојати простор за тумачење шта означава реализација), или задржана зарада садржи и реализоване и нереализоване ставке прихода и расхода. У случају дуалног вредновања у комбинацији с првим концептом добитка, "прљави вишак" (дирту сурплус) се јавља у капиталу. Да би се одржала артикулација између задржане добити и добити и губитка, као и између нето имовине и укупног резултата (*comprehensive income*), неопходна је рециклажа након реализације. Други концепт добитка иде са концептом укупног резултата и "чистим вишком" концептом капитала. Текућа вредност као основа вредновања и мешовито вредновање имају за последицу да се у задржаном добитку садрже и реализовани и нереализовани приходи и расходи.

Моурик и Katsuo Asami (2018) сугеришу да се приступ IASB може побољшати увођењем основе "вредност за власника" (депривал валуе) у случајевима када фер вредност и историјски трошак нису примерени. Надаље, тврди да је под двоструким вредновањем потребно и могуће направити концептуално разликовање између реализираних ставки прихода и расхода у добити или губитку и оних признатих кроз раст вредности у OCI. (Van Mourik, Katsuo Asami, 2018, стр. 1)

Закључак

Првобитна идеја даљег рада IASB на концептуалном оквиру није била мотивисана жељом за ревидирањем решења из усаглашавања са FASB, већ је пре свега мотивисана намером за ажурирањем и појашњавањем претходног концептуалног оквира и разрадом поглавља која нису довршена у заједничким пројектом са FASB. Као резултат овог другог, додата су два нова поглавља (1) Финансијски извештаји и извештајни ентитети и (2) Презентација и обелодањивање. међутим, пре свега под притиском конституитивних учесника, IASB је поново укључио "stewardship" у оквиру циља извештавања; враћена је "опрезност" у поглављу о квалитативним карактеристикама и уведен је "прихватљив ниво неизвесности у вредновању" уместо "поузданости". Према томе, како истиче Pelger (2019, стр.2), све три најважније одлуке које су IASB и FASB донели је сада IASB преиначио и вратио на решења присутна у Концептуалном оквиру из 1989. године. Како бројни истраживачи показују, настале промене из пројекта уједначавања Оквира FASB и IASB показују оријентацију ових одбора према рачуноводству фер вредности и вршене су у сврху подстицања примене фер вредности као пожељније основе вредновања. Након помених измена, фер вредност се у новом Концептуалном оквиру више не сагледава као пожељнија основа.

Оцена стварног значаја ревидирања Оквира ће се дати из перпективе различитих корисника Оквира.

Да би се оценио значај новог Концептуалног оквира, важно је поново размотрити фундаментално питање: Ко су корисници Концептуалног оквира? Иако би било логично да је сврха концептуалног оквира остала непромењена,

уочава се да је сврха Оквира другачије дефинисана него у претходним оквири-ма. Како IASB истиче, сврха Оквира (CF2018, SP.1.1.) је:

- (а) да помогне IASB да развије МСФИ који су заснивани на конзистентним концептима;
- (б) да помогне лицима која припремају финансијске извештаје да развију конзистентне рачуноводствене политике када када одређена трансакција или други догађај није обухваћен ниједним стандардом, или када стандард омогућава избор рачуноводствених политика; и
- (в) да помогне свим лицима да разумеју и тумаче стандарде.

Из наведеног произилази, да су основни корисници Оквира, IASB и лица која састављају финансијске извештаје. За разлику од претходних оквира у којима су есплицитно помињани и други корисници Оквира, као што су ревизори или национална тела задужена за доношење рачуноводствених стандарда, у новом Оквиру то више није случај. (Видети CF1989,1(ц),(е); CF2010 1(ц),(е))

Што се IASB тиче, испоставља се да враћање “stewardship” и “опрезности” као квалитативне карактеристике неће имати суштинског ефекта на будуће доношење стандарда јер се на њих IASB не позива када разматра признавање, вредновање и представљање ставки у финансијским извештајима. Најистакнутија промену из перспективе ефекта на признавање и вредновање представља увођење концепта “прихватљивог нивоа неизвесности у вредновању” као наследника бившег појма “поузданости” и који треба да служи као потенцијална баријера када се разматрају питања признавања и вредновања у одређеним процесима доношења стандарда.

Неусаглашеност свих решења садржаним у рачуноводственим стандардима прати први Оквир који је донет у свету (FASB-ов), као и неусаглашавање стандарда са новодонетим оквирима, а карактеристичан је и за све оквири IASB. IASB је чак у новодонетом Оквиру назначио да стандарде које доноси не морају да буду усаглашени са Оквиром. Како истичу Gebhardt, Mora и Wagenhofer (2014), “готово је неизбежно да нови или ревидирани стандарди буду у сукобу са концептуалним оквиром.”

Остаје да се види какав став ће заузети IASB у вези разликовања обавеза и капитала, будући да то и није део новог оквира, већ је пренет на истраживачки пројекат IASB-а о финансијским инструментима са карактеристикама капитала.

Што се тиче помоћи лицима која састављају финансијске извештаје, а који се према Оквиру, означавају његовим корисницима, може се запазити да се у нашим условима Концептуални оквир не може сматрати значајним по овом питању. Наиме, трансакције и догађаји који нису обухваћени стандардима нису карактеристични за привреду нашег региона. Осим тога, услед високог нивоа апстракције и нејасноће Оквира, као бројних неиспитаних односа између квалитативних карактеристика, питање је колико он уопште може бити користан лицима која састављају финансијске извештаје. Ово се може подупрети и тиме што Европска комисија није ни сматрала да је потребно превести Концептуални оквир на националне језике чланица (већ су само преведени стандарди), нити је пак сматрала да га је требало одобрити попут осталих МРС када је прихваћено да европске корпорације које састављају консоли-

доване извештаје а које су листиране на берзи извештавају према МРС/МСФИ. (Опширније видети у: Alexander, и др., 2013, стр. 13)

Што се тиче помоћи при избору алтернативних рачуноводствених политика, може се запазити да одговорна лица у предузећима не доносе рачуноводствене политике удубљујући се у Концептуални оквир, нити су мењали рачуноводствене политике када је 2010. године донет ревидирани концептуални оквир. Нити ће то чинити сада пошто је усвојен нови Оквир. Може се констатовати да је упитна сврха Концептуалног оквира за лица која састављају финансијске извештаје. Усталом анализирајући концептуалне оквири, пажња истраживача је готово увек усмерена на значај оквира у поступку доношења стандарда. (Видети нпр. Sutton, Corderi и Van Zijl, 2015)

У раду је указана највећа пажња променама квалитативних карактеристика из разлога што се на основу квалитативних карактеристика које информације треба да испуне утврђују правила за признавање, вредновање и презентовање информација. Барем је тако у теорији. Из поменутог разлога се концептуални оквир у Великој Британији и назива "Извештај о принципима финансијског извештавања" (ASB, 1999), а и први FASB-ов Концептуални оквир је резултат потраге за принципима. Како наводи Dennis (2018), новији ставови о концептуалном оквиру сугеришу да је концептуални оквир 'извештај о принципима', јер он "успоставља принципе који представљају водилу за рачуноводствене стандарде" (Sutton, Corderi и Van Zijl, 2015, стр. 117. Према: исто)

Важно је имати и у виду и да се све концептуалне критике усмерене на концептуални оквир FASB-а односе се и на све концептуалне оквири IASB, укључујући и новодонети. (Видети опширније у: Dennis, 2019; Dennis, 2018; Kugurru, Lehman, 2018; Craig, Smieliauskas, Amernic, 2017; Barker, Penman, 2018). Dennis (2019) истиче да напредак у изградњи будућег концептуалног оквира може бити постигнут само ако се схвати природа концептуалног оквира и питања која треба да се реше.

И на крају, у покашају да одговоримо на питање да ли је новодонети Концептуални оквир корак уназад или продубљивање започетог процеса реформе финансијског извештавања, навешћемо да престанак фаворизовања фер вредности представља корак у назад уз напомену да „у назад“ нема негативну конотацију већ само назначавача да се IASB, барем декларативно, враћа на решења из 1989. године. Какав ће то реални утицај имати на стандарде који ће се доносити тек остаје да се види. А како рече велики *Goethe*, „са знањем расте и сумња“.

Литература

1. Alexander, D., Le Manh-Bena, A., & Ramond, O. (2013). Can the conceptual framework be all things to all (wo) men? *Comptabilite sans Frontieres .The French Connection*, May 2013, Canada. pp.cdrom. ffhal-00991959.
2. ASB (December 1999). Statement of Principles for Financial Reporting.
3. Barker, R. (2010a). On the definitions of income, expenses and profit in IFRS. *Accounting in Europe*, 7(2), 147–158.

4. Barker, R. (2010b). The operating-financing distinction in financial reporting. *Accounting and Business Research*, 40(4), 391-403.
5. Barker, R., & Penman, S. (2018). Moving the Conceptual Framework Forward: Accounting for Uncertainty. *Contemporary Accounting Research*. Forthcoming; Columbia Business School Research Paper No. 18-54. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3193333>
6. Barker, R., & Teixeira, A. (2018). Gaps in the IFRS conceptual framework. *Accounting in Europe*, 15(2), 153-166.
7. Boyle, P. (2010). Discussion of "How do CFs contribute to the quality of corporate reporting regulation?". *Accounting and Business Research*, 40 (3): 301-302.
8. Bredmar, K. (2010). The meaning of the concept Management Control and its development—an etymological study. In The Eight International Management Control Systems Research Conference.
9. Christensen, J. (2010a). Accounting errors and errors of accounting. *The Accounting Review*, 85(6), 1827-1838.
10. Christensen, J. (2010b). Conceptual frameworks of accounting from an information perspective. *Accounting and Business Research*, 40(3), 287-299.
11. Cordery, C. J., & Sinclair, R. (2016). Decision-Usefulness and Stewardship As Conceptual Framework Objectives: Continuing Challenges. Available at SSRN 2918784.
12. Craig, R., Smieliauskas, W., & Amernic, J. (2017). Estimation uncertainty and the IASB's proposed conceptual framework. *Australian Accounting Review*, 27(1), 112-114.
13. Dennis, I. (2018). What is a conceptual framework for financial reporting? *Accounting in Europe*, 15(3), 374-401.
14. Dennis, I. (2019). The Conceptual Framework—A 'Long and Winding Road'.... *Accounting in Europe*, 1-34.
15. Elkhachen, E., & Ntim, C. (2018). Accounting and philosophy: the construction of social reality framework. *Journal of Accounting and Taxation*, 10(3), 29-36.
16. Erb, C., & Pelger, C. (2015). "Twisting words"? A study of the construction and reconstruction of reliability in financial reporting standard-setting. *Accounting, Organizations and Society*, 40, 13-40.
17. Gebhardt, G., Mora, A., & Wagenhofer, A. (2014). Revisiting the fundamental concepts of IFRS. *Abacus*, 50(1), 107-116.
18. Gore, P. (1992). The FASB conceptual framework project, 1973-1985: An analysis. Manchester University Press.
19. IASB (1989). Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements. Conceptual Framework (2018) BC
20. IASB (2010). Conceptual Framework for Financial Reporting.
21. IASB (2018). Basis for Conclusions on Conceptual Framework for Financial Reporting
22. IASB (2018). Conceptual Framework for Financial Reporting.

23. Kuruppu, S., & Lehman, G. (2018). Commentary: A proposal for theoretical models of stakeholder perceptions of a new financial reporting system. *Accounting forum*, 42(2), 167-169.
24. Lee, T. (2010). in: Zeff, S. A. (2010). Insights from accounting history: selected writings of Stephen Zeff. Routledge
25. Luneski, C. (1964). Some Aspects of the Meaning of Control. *The Accounting Review*, 39(3), 591-597.
26. Mrciuc, G., Hlaciuc, E., & Ursache, A. (2015). The role of prudence in financial reporting: IFRS versus Directive 34. *Procedia Economics and Finance*, 32, 738-744.
27. Микеревић, Д. (2016). Корпоративне финансије. Бања Лука, Економски факултет - Финарар.
28. Neag, R., & Pascan, I. (2018). Has The Absence Of Prudence From The Ifrs Conceptual Framework Issued In 2010 Modified The Conservative Presentation Of Financial Reports Of Listed Companies? The Case Of Romania. *Curentul Juridic, The Juridical Current, Le Courant Juridique*, 75, 97-106.
29. Oreshkova, H. (2017, September). The Debate On Prudence In Accounting. In *CBU International Conference Proceedings* (Vol. 5, pp. 343-360).
30. Павловић, В. (2015). Актуелна питања мерења и управљања перформансама пословних система, *Рачуноводство*, 59(3), 55-67.
31. Pelger, C. (2019). The Return of Stewardship, Reliability and Prudence – A Commentary on the IASB's New Conceptual Framework, *Accounting in Europe*, p. 1-19. DOI: 10.1080/17449480.2019.1645960. Published online: 29 Jul 2019.
32. Савић, Б. (2015). Рачуноводствени конзерватизам: препрека или подстицај високо-квалитетном финансијском извештавању. 45. национални симпозијум са међународним учешћем, „Актуелни проблеми и перспективе рачуноводства и финансија“, СРПС, Златибор, 22-24 мај 2014, стр. 33-54.
33. Sutton, D. B., Cordery, C. J., & van Zijl, T. (2015). The purpose of financial reporting: The case for coherence in the conceptual framework and standards. *Abacus*, 51(1), 116-141
34. Van Mourik, C., & Katsuo Asami, Y. (2018). Articulation, Profit or Loss and OCI in the IASB Conceptual Framework: Different Shades of Clean (or Dirty) Surplus. *Accounting in Europe*, 15(2), 167-192.
35. Walton, P. (2018). Discussion of Barker and Teixeira (2018). Gaps in the IFRS Conceptual Framework. *Accounting in Europe*; and Van Mourik and Katsuo Asami [2018]. Profit or loss in the IASB Conceptual Framework. *Accounting in Europe, Accounting in Europe*, 15(2), 193-199.
36. Zeff, S. A. (1999). The evolution of the conceptual framework for business enterprises in the United States. *Accounting Historians Journal*, 26(2), 89-131.
37. Шкарић Јовановић, К., Концептуални оквир МСФИ – ревизија циљева финансијског извештавања и квалитативних карактеристика финансијских извештаја, *Финрар*, 8/2011.

The Revised Conceptual Framework: a Step Back or On-Going Reform of the Conceptual Framework

Summary

Following the 2002 IASB and FASB agreement at Norwalk on the harmonization of financial reporting, one of the key tasks was to harmonize the Conceptual frameworks of financial reporting, having in mind that they represent the basis for the adoption of new and revising existing accounting standards.

The convergence project was started in 2004 and in 2010 the IASB issued the Conceptual Framework for Financial Reporting, replacing the 1989 Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements.

This version of the Conceptual Framework was not the result of the final update of the Conceptual Framework, but was the result of the completion of the first phase of the Conceptual Framework Review project. The conceptual framework review project was interrupted in 2010, and in order to formally reincorporate this project into its agenda in 2012, but this time on its own, IASB breaks the reconciliation of basic financial reporting concepts with the FASB. The new project focuses not only on topics that have not yet been covered, but also on areas that the IASB has judged to be inadequately regulated.

The terms assets and liabilities have been redefined in the new Framework, the recognition criteria have been revised, the Framework contains more guidance on valuation and two new chapters have been added (Financial Statements and Reporting Entities and Presentation and Disclosure). In the new Framework, the IASB has placed greater emphasis on the entity's stewardship aspect as part of the decision on the usefulness of information, reintroducing caution prudence through neutrality aspect, as well as a tolerable level of measurement uncertainty, rather than the reliability that preceded this concept, as an integral part of authentic representation.

The revised Financial Reporting Conceptual Framework was issued in 2018, but like the 2010 Framework, this document is not the result of the final revision of the previous Framework. The changes made necessitate a review of whether the independently revised Framework constitutes a turning point for the IASB in relation to changes made in conjunction with the FASB or merely a deepening of the on-going financial reporting reform.

Keywords: *Conceptual framework for financial reporting, measurement, recognition, presentation and disclosures.*

Упутство ауторима

Рад достављен за објављивање у “Рачуноводству” треба има следеће карактеристике:

- пре наслова рада наводи се име и презиме аутора, а фуснотом наводи научно звање, односно степен образовања, назив институције односно правног лица, послови које аутор обавља, број телефона и e-mail адреса;
- рад треба да буде припремљен у електронској форми, програм Word for Windows;
- фонт за цео рад: Times NewRoman, ћирилица, величина фонта 12;
- осим главног наслова, назнаке се могу стављати за два нивоа поднаслова;
- однаслови, називи табела и илустрација треба да буду нумерисани арапским бројевима;
- курзивом (*italic*) треба да се нагласе речи и фразе у тексту, али не и цели пасуси; користи се за наглашавање речи и фразе преузетих из других језика (нпр.енглеског); задебљана слова (**bold**) се користе искључиво за наслов и одређене поднасловне;
- препоручени обим рада један ауторски табак 15 страна (размак између редова 1) укључујући слике, табеле, графиконе
- рад дат за објављивање у овом часопису не сме да буде у исто време разматран за објављивање у другом часопису, нити сме да буде претходно објављиван у другом часопису, што се потврђује потписивањем посебне изјаве након добијања позитивне рецензије.

Наслов рада треба да садржи око десет речи, односно да буде написан најдуже у два реда и да појмовно најдиректније одражава садржај рада.

После наслова рад треба да има резиме, кључне речи, а након тога следи садржина рада и на крају се наводи коришћена литература.

Резиме треба да садржи општи приказ теме, методологију рада, резултате и закључак у обиму до 150 речи (око десет реченица).

Кључне речи треба да садрже највише 6-10 речи које суштински описују садржај рада за потребе претраживања; одређују се на бази одговарајућег речника који је прихваћен у конкретној области.

Наслов, резиме и кључне речи треба да буду дати на српском и енглеском језику. Уколико није извршен превод наведених делова, редакција ће организовати превод.

Садржина рада подразумева: Увод којим се наводи предмет и циљ истраживања, метод примењен у истраживању, као и конципирање садржине рада; редишни део садржине рада који одражава предмет истраживања структуриран са највише два нивоа поднаслова; Закључак којим се указује на резултате истраживања извршених у раду и на кључне доприносе и ограничења истраживања.

Слике, табеле и графикони, треба да буду узастопно нумерисани, слике да садрже наслов, треба да имају назнаку извора ако су преузети, табеле треба да имају заглавље. Слике и графикони треба да буду урађени у црно белој (си-

вој) техници као што се и штамапа овај часопис. Табеле и графикони треба да буду припремљени у Word, Exel, Corel, Visio или SPSS формату.

Фусноте се дају при дну стране, садрже мање важне детаље, додатна објашњења, назнаке о коришћеним изворима (научној грађи, приручницима и сл), али не могу бити замена за коришћену литературу.

Правила цитирања у тексту врши се у складу са правилима АРА стила цитирања (према упутству датом линком http://www.dksg.rs/biblioteka/vodicZaCitiranje/apa_osnova.html или <http://www.apastyle.org>). Цитати у тексту рада морају бити идентични са списком референци (литературом), односно свака цитирана референца у тексту рада мора бити присутна у списку референци и обрнуто. Цитирање у тексту даје се у загради навођењем презимена аутора, године издања и стране, ако се ради о директном цитату (Марковић, 2019, 253). Ако цитирани извор има два аутора, наводе се њихова презимена (Марковић и Савић, 2018), а ако има више аутора наводи се само презиме првог аутора и након тога скраћеница и други, односно et al. (Марковић и други, 2019). Ако се презиме аутора помиње у тексту, након презимена наводи се година публикације дата у заградама, на пример,... по Марковићу (2019)....

Листа рефереци (литература) подразумева азбучни редослед (по презимену првог аутора, без нумерисања).

- **Књига са наведеним ауторима:** Презиме аутора, иницијал(и) имена (година издања). *Наслов књиге*. Место издања : Назив издавача
Пример: Марковић М. (2019) *Ревизија јавног сектора*, Београд: Светлост.
- **Чланак у часопису:** Презиме, иницијали имена.(година). Наслов рада. *Назив часописа*, редни број годишта (број свеске), странице.
Марковић М.(2018) "Финансијско управљање и контрола у јавном сектору,, *Рачуноводство* (1-2), стр.252-565.
- **Нормативни акти:** Назив правног акта, назив гласила у ком је објављен, број и година објављивања.
Пример: Закон о рачуноводству, "Службени гласник РС", бр73/19.
- **Документа или базе података са интернета:** Презиме, иницијал(и) имена (година). Наслов дела, интернет извор, датум приступа.
Пример: Костић К. (2017) Анализа финансијске стабилности, преузето са http://www.nbs.rs/internet/latinica/17/konferencije_guvernera/prilozi/3_25648_kopaonik.pdv, Приступљено 18 маја 2019.

Редослед коришћене литературе подразумева навођење коришћених књига, затим чланака из часописа и зборника радова са научних скупова и часописа, нормативних акта и на крају извора са интернета.

Радове достављати адресу e-mail stojanovicr@srrs.rs

Одговорни уредник